

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПУГАЧ СВІТЛАНА ІВАНІВНА

УДК 343.9-055.2:343.85(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ
ЖІНОЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ**

Спеціальність – 081 – Право

Галузь знань – 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктор філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **С. І. Пугач**

Науковий керівник –

Удод Андрій Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент

Кропивницький – 2026

АНОТАЦІЯ

Пугач С. І. Кримінологічна характеристика та запобігання жіночій злочинності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктор філософії за спеціальністю 081 Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2026.

Дисертацію присвячено теоретичному узагальненню та новому вирішенню наукового завдання, яке полягає у формуванні кримінологічної характеристики жіночої злочинності та визначенні шляхів її запобігання в умовах воєнного стану на основі дослідження соціальної ролі жінок у суспільстві і встановлення основних детермінантів їхньої злочинної поведінки.

Розкрито методологічні засади кримінологічного дослідження жіночої злочинності та з'ясовано, що методологія дослідження цього феномена є багаторівневою системою, яка охоплює принципи наукового пізнання, методологічні підходи (герменевтичний, системний, функціональний, інституціональний, синергетичний) та методи дослідження (загальнонаукові, соціологічні, спеціально-кримінологічні). Пріоритетне місце серед методів посідають соціологічні, оскільки кримінологія має своїм предметом таке соціальне явище, як злочинність, і є за своєю суттю соціологією злочинності. Доведено, що міждисциплінарний характер дослідження жіночої злочинності є об'єктивною необхідністю, а застосування уніфікованого методологічного підходу до всіх її проявів є неможливим.

Досліджено генезис жіночої злочинності в кримінології та стан наукової розробки цієї проблеми в Україні. З'ясовано, що злочинна поведінка жінок тісно пов'язана не лише з їхніми біологічними особливостями, а й із соціальною роллю в суспільстві, яка поступово трансформувалася протягом багатьох століть. Жіноча злочинність має глибокі історичні корені, на її трансформацію впливали насамперед панівні у суспільстві уявлення, у тому числі релігійні. Обґрунтовано, що перехід від біологічного детермінізму до соціологічних концепцій, зокрема

теорії економічної маргіналізації, став ключовим етапом у розвитку наукових уявлень про природу жіночої злочинності. Встановлено, що вітчизняна кримінологія пройшла шлях від фрагментарного вивчення окремих аспектів жіночої злочинності до комплексного осмислення цього феномена, однак виявлено прогалини у наявних дослідженнях, зокрема щодо участі жінок у нових формах злочинності, недостатньої актуальності емпіричної бази та відсутності досліджень в умовах воєнного стану.

Проаналізовано злочинність жінок у сучасній Україні, визначено її обсяг і структуру. Встановлено, що сучасна жіноча злочинність перебуває під впливом низки факторів соціально-економічного, політичного, законодавчого, освітньо-виховного та ідеологічного характеру, а воєнний стан суттєво змінив як кількісні показники, так і склад кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками.

Встановлено детермінанти жіночої злочинності шляхом розмежування причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Причини вчинення кримінальних правопорушень жінками зосереджені у поєднанні в особистості жінки негативних факторів біологічного (особливості протікання нейропсихічних процесів, що можуть мати генетичну основу та проявлятися у схильності до психопатичних реакцій) і соціального характеру (сукупність світоглядних установок і ціннісних орієнтацій жінки, які формуються під впливом найближчого соціального оточення). Поєднання біологічного і соціального призводить до формування стану соціальної культури особистості – неузгодженості волі та свідомості людини із законами соціальної природи, що проявляється як комплекс свавілля й ілюзій, зовнішнім виразом якого стають вчинки, що порушують норми моралі та права. Умовами, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень жінками, визначено чинники, пов'язані з соціально-економічною, політичною і культурною ситуацією в країні: збройні конфлікти та вимушена міграція; низький рівень оплати праці і безробіття; зниження рівня та якості життя; корупція; поширення впливу стандартів поведінки у кримінальному середовищі; падіння престижу інституту сім'ї. Доведено, що взаємозв'язок між причинами й умовами має діалектичний

характер: причини злочинної поведінки створюють стійку диспозицію, але самі по собі не є достатньою передумовою для реалізації злочинного наміру, а умови зовнішнього середовища формують кримінальні можливості й послаблюють механізми соціального контролю, однак за відсутності відповідних особистісних характеристик також не породжують злочинності.

Надано кримінологічну характеристику особи жінки, яка вчиняє кримінальні правопорушення. Встановлено, що більшість із них розпочинають злочинну діяльність під впливом сімейно-побутових конфліктів та несприятливої економічної ситуації, належать до вікової групи 30–49 років, мають базовий або профільний середній рівень освіти, офіційно не працевлаштовані, але працездатні, перебувають поза стабільними сімейними зв'язками («одинокі», «розлучені», «вдови»), мають неповнолітніх дітей, вчиняють кримінальні правопорушення одноособово або у співучасті, виконуючи роль посередника, як правило, раніше не судимі. З'ясовано, що біосоціальні ознаки проявляються у психологічних особливостях жінок, які впливають на кримінальну поведінку: емоційна нестійкість; схильність до афективних станів; низька самооцінка; підвищена тривожність; схильність до маніпулятивної поведінки; імпульсивність; більш емоційне сприйняття життєвих труднощів та конфліктних ситуацій.

Здійснено класифікацію кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками, за ознакою мотивації. Доведено, що саме мотиваційна ознака є найбільш продуктивною для кримінологічного аналізу, оскільки дає змогу виокремити цільові групи запобіжного впливу. Структура жіночої злочинності розподілена на дві групи: насильницькі кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи (ст.ст. 115, 116, 117, 118, 121, 122, 126, 127 КК України), включно з умисними вбивствами, вчиненими жінкою на побутовому підґрунті під впливом домашнього насильства; та корисливі кримінальні правопорушення, що вчиняються з метою отримання матеріальної вигоди, – проти власності (ст.ст. 185, 190, 191 КК України), корупційні та пов'язані з корупцією (ст.ст. 364, 366, 368, 368-3, 368-4, 368-5, 369, 370 КК України), у сфері обігу наркотичних

засобів (ст.ст. 307–320 КК України), а також пов'язані з колабораційною діяльністю і пособництвом державі-агресору (ст.ст. 111, 111-1, 111-2 КК України).

Визначено рівні і зміст заходів запобігання жіночій злочинності. Проведене дослідження засвідчило, що ця система побудована за трирівневим принципом: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуально-профілактичний рівні, кожен з яких виконує окремі, але взаємопов'язані функції. Загальносоціальні заходи формують стратегічне підґрунтя запобіжної діяльності та реалізуються за п'ятьма блоками (соціально-економічним, політичним, законодавчим, освітньо-виховним та ідеологічно-правовим). Результативність цих заходів безпосередньо залежить від стану соціально-економічного розвитку держави та умов збройного конфлікту, який різко загострив криміногенні чинники (масову міграцію, руйнування соціальних зв'язків, зубожіння значної частини жіночого населення).

На спеціально-кримінологічному рівні запобіжна робота набуває адресності, а її ключовими суб'єктами є поліція, органи пробації та соціальні служби. Аналіз міжнародного досвіду Великобританії, Канади, Шотландії та Скандинавії виявив три апробовані моделі (гендерно-чутливе правосуддя, травма-інформований підхід, пріоритет альтернативних покарань), поетапна адаптація яких в Україні потребує врахування вітчизняної правової традиції. Індивідуально-профілактичний та віктимологічний рівень є найбільш адресним, оскільки об'єктом впливу виступає конкретна жінка. Встановлено три категорії об'єктів профілактичного впливу: жінки з антигромадським способом життя; жінки-жертви тривалого домашнього насильства; жінки з попереднім кримінальним досвідом. Віктимологічна складова доповнює профілактичну роботу заходами правової освіти потенційних жертв, обмежувальними приписами та кризовою підтримкою.

Обґрунтовано, що збройна агресія російської федерації проти України суттєво трансформувала всі три рівні запобіжної діяльності. На загальносоціальному з'явилися нові криміногенні чинники воєнного

походження; на спеціально-кримінологічному виникла потреба реагувати на колабораціонізм та участь жінок у кримінальних правопорушеннях проти національної безпеки; на індивідуальному розширилося коло жінок, які потребують втручання через психотравматичний досвід, втрату годувальника або вимушене переміщення. Констатовано, що ефективне запобігання жіночій злочинності досягне лише за умови системного, узгодженого функціонування всіх трьох рівнів із неодмінним урахуванням специфіки детермінаційного комплексу жіночої злочинності та адаптацією до реалій воєнного і постконфліктного періоду.

За результатами дослідження сформульовано рекомендації щодо підвищення ефективності запобіжної діяльності, зокрема чотири законодавчі пропозиції: доповнення ст. 66 КК України пунктом про вчинення кримінального правопорушення внаслідок тривалого домашнього насильства; доповнення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» нормою про ресоціалізаційні програми для членів сімей загиблих; закріплення у Законі України «Про запобігання домашньому насильству» норми про обов'язковий індивідуальний план профілактики для жінок–повторних жертв; впровадження у Законі України «Про пробацію» гендерно-чутливих методик оцінки ризиків рецидиву.

Ключові слова: жіноча злочинність, кримінологічна характеристика, детермінанти злочинності, особа жінки-злочинниці, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, запобігання жіночій злочинності, воєнний стан, домашнє насильство, віктимологічна профілактика.

SUMMARY

Puhach S. I. Criminological Characteristics and Prevention of Female Criminality. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 Law. – Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, 2026.

The dissertation is devoted to the theoretical generalization and a new solution to the scientific task of forming the criminological characteristics of female criminality and determining ways to prevent it under martial law, based on a study of the social role of women in society and the identification of the main determinants of their criminal behavior.

The methodological foundations of the criminological study of female criminality are revealed, and it is established that the methodology for researching this phenomenon is a multi-level system encompassing principles of scientific cognition, methodological approaches (hermeneutic, systemic, functional, institutional, synergetic), and research methods (general scientific, sociological, specifically criminological). Sociological methods occupy a priority place, since criminology has as its subject such a social phenomenon as crime and is essentially a sociology of crime. It is proven that the interdisciplinary nature of research into female criminality is an objective necessity, and that applying a unified methodological approach to all its manifestations is impossible.

The genesis of female criminality in criminology and the state of scholarly elaboration of this problem in Ukraine have been examined. It has been established that the criminal behavior of women is closely linked not only to their biological features but also to their social role in society, which has gradually transformed over many centuries. Female criminality has deep historical roots, and its transformation has been influenced primarily by prevailing societal views, including religious ones. It is substantiated that the transition from biological determinism to sociological concepts, in particular the theory of economic marginalization, became a key stage in the

development of scholarly conceptions of the nature of female criminality. It is established that Ukrainian criminology has progressed from fragmentary study of individual aspects of female criminality to a comprehensive understanding of this phenomenon; however, gaps have been identified in existing research, particularly regarding women's participation in new forms of criminality, the insufficient relevance of the empirical base, and the absence of studies under martial law conditions.

Female criminality in contemporary Ukraine has been analyzed, and its volume and structure determined. It is established that contemporary female criminality is influenced by a number of socio-economic, political, legislative, educational, and ideological factors, and that martial law has substantially altered both the quantitative indicators and the composition of criminal offenses committed by women.

The determinants of female criminality have been established by distinguishing between causes and conditions that facilitate the commission of criminal offenses. The causes of women's commission of criminal offenses lie in the combination within the female personality of negative factors of a biological nature (features of neuropsychic processes that may have a genetic basis and manifest in a predisposition to psychopathic reactions) and of a social nature (the totality of worldview attitudes and value orientations of a woman, formed under the influence of her closest social environment). The combination of the biological and the social leads to the formation of a state of social culture of the personality – an inconsistency of human will and consciousness with the laws of social nature, manifested as a complex of arbitrariness and illusions, the outward expression of which becomes actions that violate moral and legal norms. The conditions facilitating women's commission of criminal offenses have been defined as factors related to the socio-economic, political, and cultural situation in the country: armed conflicts and forced migration; low wages and unemployment; declining standards and quality of life; corruption; the spreading influence of behavioral standards of the criminal milieu; and the falling prestige of the family institution. It is proven that the relationship between causes and conditions is dialectical: causes of criminal behavior create a stable disposition but are not in themselves a sufficient precondition for realizing criminal intent, while conditions of

the external environment form criminal opportunities and weaken mechanisms of social control, yet in the absence of the corresponding personal characteristics they also do not generate crime.

A criminological profile has been provided of the woman who commits criminal offenses. It is established that most such women begin criminal activity under the influence of family and domestic conflicts and an unfavorable economic situation; belong to the 30–49 age group; have basic or specialized secondary education; are not officially employed although able to work; are outside stable family ties («single», «divorced», «widowed»); have minor children; commit criminal offenses individually or in complicity, performing the role of an intermediary; and, as a rule, have no prior convictions. It has been ascertained that biosocial features manifest in psychological characteristics of women that influence criminal behavior: emotional instability; a tendency toward affective states; low self-esteem; heightened anxiety; a tendency toward manipulative behavior; impulsiveness; and a more emotional perception of life difficulties and conflict situations.

A classification of criminal offenses committed by women has been carried out on the basis of motivation. It is proven that the motivational feature is the most productive for criminological analysis, since it makes it possible to identify target groups for preventive influence. The structure of female criminality is divided into two groups: violent criminal offenses against the life and health of the person (Arts. 115, 116, 117, 118, 121, 122, 126, 127 of the Criminal Code of Ukraine), including intentional homicides committed by a woman on domestic grounds under the influence of domestic violence; and mercenary criminal offenses committed for the purpose of obtaining material benefit – against property (Arts. 185, 190, 191 of the Criminal Code of Ukraine), corruption and corruption-related offenses (Arts. 364, 366, 368, 368-3, 368-4, 368-5, 369, 370 of the Criminal Code of Ukraine), offenses in the sphere of trafficking in narcotic substances (Arts. 307–320 of the Criminal Code of Ukraine), as well as those related to collaborationist activity and aiding the aggressor state (Arts. 111, 111-1, 111-2 of the Criminal Code of Ukraine).

The levels and content of measures for preventing female criminality have been determined. The study demonstrated that this system is built on a three-level principle: general-social, specifically criminological, and individual-preventive levels, each performing distinct but interrelated functions. General-social measures form the strategic foundation of preventive activity and are implemented through five blocks (socio-economic, political, legislative, educational-upbringing, and ideological-legal). The effectiveness of these measures depends directly on the state of the country's socio-economic development and on the conditions of the armed conflict, which has sharply exacerbated criminogenic factors (mass migration, destruction of social ties, impoverishment of a significant part of the female population).

At the specifically criminological level, preventive work acquires a targeted character, with the police, probation bodies, and social services as its key actors. Analysis of the international experience of the United Kingdom, Canada, Scotland, and Scandinavia has revealed three tested models (gender-sensitive justice, a trauma-informed approach, and priority of alternative punishments), the gradual adaptation of which in Ukraine requires consideration of the domestic legal tradition. The individual-preventive and victimological level is the most targeted, as its object of influence is a specific woman. Three categories of objects of preventive influence have been identified: women with an antisocial way of life; women who are victims of prolonged domestic violence; and women with previous criminal experience. The victimological component complements preventive work with measures of legal education of potential victims, restraining orders, and crisis support.

It is substantiated that the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has substantially transformed all three levels of preventive activity. At the general-social level, new criminogenic factors of wartime origin have emerged; at the specifically criminological level, the need has arisen to respond to collaborationism and women's participation in criminal offenses against national security; at the individual level, the circle of women requiring intervention has expanded due to psychotraumatic experience, loss of a breadwinner, or forced displacement. It is stated that effective prevention of female criminality is attainable only through the systematic,

coordinated functioning of all three levels, with indispensable consideration of the specifics of the determinant complex of female criminality and adaptation to the realities of the wartime and post-conflict periods.

Based on the results of the study, recommendations have been formulated for improving the effectiveness of preventive activity, in particular four legislative proposals: supplementing Art. 66 of the Criminal Code of Ukraine with a provision on the commission of a criminal offense as a consequence of prolonged domestic violence; supplementing the Law of Ukraine «On the Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families» with a provision on resocialization programs for members of the families of the fallen; enshrining in the Law of Ukraine «On Prevention of Domestic Violence» a provision on a mandatory individual prevention plan for women who are repeat victims; and introducing in the Law of Ukraine «On Probation» gender-sensitive methodologies for assessing the risk of recidivism.

Key words: female criminality, criminological characteristics, determinants of criminality, personality of the female offender, criminal offense, criminal liability, prevention of female criminality, martial law, domestic violence, victimological prevention.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пугач С. І. Теорія детермінації злочинності в аспекті дослідження причин та умов жіночої злочинності. *Держава та регіони : науково-виробничий журнал. Серія: Право.* Вип. № 1 (83). Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 70–75. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.10>.

2. Пугач С. І. Кримінологічна характеристика особи жінки, яка підозрюється в учиненні колабораційної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* Вип. № 3. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 22–26. DOI:

<https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-3-4>.

3. Пугач С. І. Кримінально-правова протидія колабораційної діяльності серед жінок. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Вип. № 4. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 94–99. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-15>.

4. Пугач С. І. Методологія дослідження жіночої злочинності: загальнотеоретичні аспекти. *Київський часопис права : науковий журнал юридичного спрямування*. Вип. № 4. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 132–137. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.18>.

5. Пугач С. І. Віктимологічна характеристика жертв жіночої злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Вип. № 3. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 157–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-3-22>.

6. Пугач С. І. Жіноча злочинність як соціально-правове явище в контексті післявоєнного відновлення України. *Post-War Reconstruction of Ukraine: Legal, Political and Economic Challenges in Historical Perspective : scientific monograph*. Ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2025. С. 722–733. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-559-4-35>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Пугач С. І. Актуально про жіночу злочинність як феномен сучасності. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії : матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності* (м. Кропивницький, 16 листопада 2022 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2022. С. 84–85.

8. Пугач С. І. Домашнє насильство як передумова окремих проявів жіночої злочинності. *Актуальні питання запобігання та протидії домашньому насильству : збірник матеріалів Міжрегіонального круглого столу* (м. Кривий Ріг, 24 березня 2023 року). Кривий Ріг : ДонДУВС, 2023. С. 74–81.

9. Пугач С. І. Неповнолітні жертви домашнього насильства вчиненого жінками. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 07-08 листопада 2024 року). Івано-Франківськ : ХДУ, 2024. С. 399–402.

10. Пугач С. І. Формування державної інформаційної стратегії у сфері протидії жіночим формам організованої злочинності під час війни. *Інформаційне забезпечення протидії організованим злочинності в умовах збройного конфлікту : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 16 жовтня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 56–60.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	16
ВСТУП	17
 Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	 25
1.1. Методологічні дослідження жіночої злочинності в Україні	25
1.2. Генезис жіночої злочинності в кримінології	43
1.3. Стан дослідження проблеми жіночої злочинності в Україні	58
Висновок до розділу 1	75
 Розділ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	 77
2.1. Детермінація жіночої злочинності в Україні	77
2.2. Характеристика особи жінки, яка вчиняє кримінальні правопорушення в Україні	99
2.3. Класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками	120
Висновок до розділу 2	142
 Розділ 3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЖІНОЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	 145
3.1. Загальносоціальні заходи запобігання вчиненню жінками кримінальних правопорушень в Україні	145
3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання вчиненню жінками кримінальних правопорушень в Україні	167
3.3. Індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання вчиненню жінками кримінальних правопорушень в Україні	184

Висновок до розділу 3	200
ВИСНОВКИ	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	208
ДОДАТКИ	234

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

МВС України	—	Міністерство внутрішніх справ України
НПУ	—	Національна поліція України
ОГП	—	Офіс Генерального прокуратора
ООН	—	Організація Об'єднаних Націй
КУ	—	Конституція України
ППВСУ	—	Постанова Пленуму Верховного Суду України
КК України	—	Кримінальний кодекс України
ЗМІ	—	Засоби масової інформації (медіа, медіапростір)
п.	—	пункт
ч.	—	частина
ст.	—	стаття

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Жіноча злочинність належить до тих соціальних явищ, за якими можна судити про духовний стан суспільства та його ставлення до базових моральних і правових цінностей. Специфіка цього явища зумовлена соціальною роллю жінки, яка історично пов'язана з материнством і вихованням дітей. Саме мати першою формує в дитини повагу до норм моралі й права, і жодна державна чи громадська інституція не здатна замінити її у цій функції. Тож злочинна поведінка жінки впливає не лише на стан правопорядку певного періоду, а й на правосвідомість наступних поколінь.

До цього додається вплив, якого зазнає поведінка жінок у сучасній Україні з боку чинників, пов'язаних із протидією збройній агресії російської федерації. Сприйняття жінками кризових процесів в економіці, суперечностей і труднощів у соціальній, духовній та моральній сферах суспільного життя позначається на їхній поведінці, яка подекуди набуває суспільно небезпечного характеру. Війна породила чинники, раніше не властиві жіночій злочинності в Україні, а саме участь жінок у бойових діях, вимушене переміщення, втрату годувальників, розрив сімейних і сусідських зв'язків, психотравматичний досвід. Аналіз матеріалів судової практики засвідчує й поширення таких нетипових для жінок діянь, як колабораційна діяльність та пособництво державі-агресору [Додаток Б]. Ці зміни висувають перед кримінологічною наукою нові дослідницькі завдання.

Про актуальність теми свідчить і динаміка жіночої злочинності, яка демонструє суттєві коливання. Так, якщо у 1999 році було зареєстровано кримінальні провадження стосовно 52 847 жінок [16, с. 3], то у 2023 році – 24 881, у 2024 році – 28 557 [89], а за січень–листопад 2025 року – 22 316 кримінальних проваджень [115; Додаток Г]. Ці статистичні дані відображають радше активність правоохоронних органів, ніж дійсний рівень злочинності. На діяльність правоохоронних органів впливають умови воєнного стану, масове переміщення населення та зміни у суспільній свідомості. Водночас співвідношення чоловічої та жіночої злочинності залишається стабільним. Із

чотирьох підозрюваних лише одна особа – це жінка, і це при тому, що жінки кількісно переважають у структурі населення. На ці показники впливає і традиція поблажливішого ставлення правоохоронних органів та судів до жінок під час досудового розслідування і при призначенні покарання. Попри це, окремі сегменти жіночої злочинності виявляють зростання суспільної небезпечності, що зобов'язує кримінологів повертатися до цієї проблематики.

Кримінологічні проблеми жіночої злочинності були предметом дослідження у працях А. Б. Благої (2000), В. В. Федусик (2001), В. А. Меркулової (2003), Т. В. Продан (2020), М. О. Євдокімової (2021) та інших науковців. Попри їхній безперечний внесок у розробку цієї проблематики, низка питань залишається поза увагою, зокрема участь жінок у нових формах злочинності, стан емпіричної бази та специфіка детермінації жіночої злочинності в умовах воєнного стану. Ці прогалини й спонукали до вибору теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації визначено відповідно до комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції (номер державної реєстрації 0104U004048); Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476); Пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права (розділ 1.15, п. 8), затверджених у Національній академії правових наук України 08.05.2023; Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (п. 11), затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) від 11.06.2020 № 454; з урахуванням Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025–2029 роки, затвердженої наказом МВС України від 21.05.2024 № 326 (п. 13). Дисертаційна робота виконана в межах напрямку наукових досліджень кафедри кримінального

права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України (далі – НПУ) Донецького державного університету внутрішніх справ.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає у формуванні кримінологічної характеристики жіночої злочинності та визначенні шляхів її запобігання в умовах воєнного стану на основі дослідження соціальної ролі жінок у суспільстві і встановлення основних детермінантів їх злочинної поведінки. Для досягнення вказаної мети були поставлені і вирішувалися такі основні наукові *завдання*:

- розкрити методологічні засади кримінологічного дослідження жіночої злочинності як міждисциплінарної соціолого-правової проблеми;
- дослідити генезис уявлень про жіночу злочинність у кримінології та проаналізувати стан її наукової розробки в Україні;
- проаналізувати злочинність жінок у сучасній Україні, визначити її обсяг і структуру;
- встановити детермінанти жіночої злочинності шляхом розмежування причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, з урахуванням чинників, пов’язаних з протидією збройній агресії;
- надати кримінологічну характеристику і встановити особливості особи жінки-злочинниці;
- здійснити класифікацію кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками, за ознакою мотивації;
- визначити рівні і зміст заходів запобігання жіночій злочинності;
- сформулювати рекомендації щодо підвищення ефективності заходів запобігання жіночій злочинності в умовах воєнного стану і постконфліктного періоду.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв’язку з негативною соціальною поведінкою жінки та здійсненням заходів запобігання кримінальних правопорушень.

Предметом дослідження є кримінологічна характеристика жіночої злочинності, її детермінанти та заходи запобігання їй.

Методи дослідження. *Методологічну основу дисертаційного дослідження складає загальний діалектичний метод наукового пізнання кримінальної поведінки жінок і можливостей впливу на неї у взаємозв'язку і протиріччі цих процесів. На цьому підґрунті визначаються особливості жіночої злочинності, її детермінантів та заходів запобігання. Також як науковий інструмент дослідження використано:*

- методи логіки (аналіз, синтез, індукція, аналогія тощо) – при дослідженні нормативних актів, вироків судів, концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входять у предмет дослідження (розділи 1, 2, 3);*

- історико-правовий метод – при дослідженні процесу генезису уявлень про жіночу злочинність та її детермінанти (підрозділи 1.2, 1.3);*

- системно-структурний метод – при аналізі структури жіночої злочинності та класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3), і заходів запобігання (розділ 3);*

- порівняльно-правовий метод – при аналізі норм вітчизняного кримінального законодавства та інших країн, що стосувалися предмету дослідження (підрозділ 1.2, 1.3);*

- соціальні методи (опитування, вивчення документів, експертні оцінки): для збору додаткової інформації щодо соціологічних і психологічних особливостей жінок, які вчинили кримінальні правопорушення (підрозділи 2.3, 2.4, 3.3);*

- методи кримінологічного прогнозування (екстраполяція, експертні оцінки) для визначення основних змін розвитку жіночої злочинності і заходів її запобігання, зокрема у післявоєнний час (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3).*

Правову базу дослідження складають Конституція України (далі – КУ), Кримінальний кодекс України (далі – КК України) та інші Закони України, а також Постанови і роз'яснення Пленумів Верховного суду України (далі – ППВСУ), що торкалися об'єкта і предмета дослідження.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці українських кримінологів, соціологів та юристів: А. М. Бабенка, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєвої, А. Б. Благої, О. Ю. Бусол, А. О. Волобоєва, О. О. Волобуєвої, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, П. С. Єпринцева, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, В. Я. Конопельського, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, В. О. Меркулової, Т. І. Пономарьової, Т. В. Продан, Є. С. Назимка, П. П. Михайленка, Д. В. Рівмана, І. П. Руценка, В. І. Тимошенко, В. О. Тулякова, Д. М. Тичини, А. М. Удода, В. І. Шакуна та ін. Також були використано й інші джерела, що торкалися окремих проблем соціології злочинності, кримінологічної характеристики та запобігання жіночій злочинності.

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення 182 вироків суду, пов'язаних із вчиненням жінками різних кримінальних правопорушень, результати опитування 120 респондентів за темою дисертації та окремого інтерв'ю 30 провідних фахівців щодо методології дослідження жіночої злочинності в Україні, а також офіційні статистичні дані офісу Генерального прокурора (далі – ОГП) за період 2019–2024 роки.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлюється тим, що дисертація є одним із перших у вітчизняній науці кримінології монографічним дослідженням жіночої злочинності в умовах воєнного стану, де сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних рекомендацій, які мають значення для формування кримінологічної характеристики жіночої злочинності та розроблення заходів щодо її запобігання, зокрема в умовах воєнного стану. Найбільш значущими серед них є такі, що мають певний ступінь новизни:

уперше:

– обґрунтовано підхід щодо залежності заходів запобігання жіночій злочинності від її причини, які криються у поєднанні в особистості жінки негативних факторів біологічного (особливості протікання нейропсихічних

процесів, що можуть мати генетичну основу та проявлятися у схильності до психопатичних реакцій) і соціального характеру (сукупність світоглядних установок і ціннісних орієнтацій жінки, які формуються під впливом найближчого соціального оточення), що у своїй сукупності формують стан соціальної культури особистості;

– визначено детермінуючий вплив на жіночу злочинність чинників, пов'язаних з відсічню збройної агресії російської федерації проти України, зокрема появи таких нехарактерних раніше проявів, як колабораційна діяльність жінок та пособництво державі-агресору;

удосконалено:

– положення щодо розмежування причин жіночої злочинності (внутрішні фактори) та умов, що сприяють її зростанню (зовнішні фактори), діалектичний взаємозв'язок яких полягає в тому, що жоден із цих компонентів окремо не породжує злочинності;

– кримінологічну характеристику особи жінки-злочинниці з урахуванням її соціально-демографічних, соціально-рольових та біосоціально-психологічних ознак;

– класифікацію «жіночих» кримінальних правопорушень на підставі мотиваційної ознаки з виокремленням насильницьких і корисливих груп з урахуванням чинників, пов'язаних з веденням воєнних дій;

– положення щодо трирівневої системи заходів запобігання жіночій злочинності (загальносоціального, спеціально-кримінологічного, індивідуально-профілактичного з віктимологічною складовою) та їх змісту в умовах воєнного і постконфліктного періоду;

дістало подальшого розвитку:

– положення щодо методології сучасних кримінологічних досліджень жіночої злочинності як багаторівневої системи, що охоплює герменевтичний, системний, функціональний, інституціональний та синергетичний підходи;

– положення щодо переходу наукових уявлень про жіночу злочинність від біологічного детермінізму до соціологічних концепцій, зокрема теорії економічної маргіналізації.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані за результатами проведеного дослідження висновки і сформульовані пропозиції можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – розроблення пропозицій з удосконалення чинного законодавства, а також для уніфікації окремих норм Кримінального кодексу України [Додаток Ж];

– *практичній діяльності* – під час діяльності суб'єктів, які здійснюють профілактичну діяльність щодо жіночої злочинності; під час проведення навчально-методичних семінарів та практичних занять у системі службової підготовки, а також на курсах підвищення кваліфікації працівників НПУ, органів прокуратури, Державної кримінально-виконавчої служби та інших дотичних фахівців (акт впровадження – лист НПУ № 37371-2026 від 13.04.2026 (1583578));

– *освітньому процесі* – під час викладання освітнього компоненту «Кримінологія», а також інших освітніх компонентів у системі здобуття вищої освіти та підвищення кваліфікації; під час підготовки підручників, навчально-методичних матеріалів, тестових завдань тощо (акт впровадження Донецького державного університету внутрішніх справ від 14.01.2026);

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого удосконалення й розвитку науки кримінології, зокрема з огляду кримінологічної характеристики та запобігання жіночій злочинності на базі сформульованих і викладених теоретичних положень, висновків та рекомендацій (акт впровадження Донецького державного університету внутрішніх справ від 14.01.2026) [Додаток К].

Апробація результатів роботи. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені у формі доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та круглих столах: «Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії» (м. Кропивницький, 2022), «Актуальні питання

запобігання та протидії домашньому насильству» (м. Кривий Ріг, 2023), «Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів» (м. Івано-Франківськ, 2024), «Інформаційне забезпечення протидії організованим злочинності в умовах збройного конфлікту» (м. Кропивницький, 2025).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено в 10 наукових публікаціях за темою дисертації, серед яких 6 статей – у наукових журналах та збірниках наукових праць, включених Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, які до того ж включені й до зарубіжних наукометричних баз, з них 1 стаття опублікована в періодичному виданні іншої держави, 4 тези доповідей опубліковано в збірниках наукових доповідей на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації складає 291 сторінку, з них основного тексту 191 сторінка. Список використаних джерел містить 246 найменувань на 26 сторінках, додатки викладено на 58 сторінках.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

1.1. Методологічні дослідження жіночої злочинності в Україні

Жіноча злочинність є багатограним соціально-правовим явищем, яке потребує комплексного дослідження на основі єдиної методологічної моделі, що охоплювала б усі аспекти цього явища, оскільки традиційні кримінологічні методи дослідження не завжди повною мірою пояснюють особливості жіночої злочинності та не враховують її специфічні соціальні, психологічні та гендерні фактори. У цьому контексті важливим є розширення методологічного інструментарію, зокрема включення міждисциплінарного підходу та використання сучасних емпіричних методів наукового дослідження.

Комплексне вивчення жіночої злочинності потребує глибокого аналізу причин та умов, що сприяють залученню жінок до злочинної діяльності, а також оцінки ефективності існуючих заходів профілактики та реінтеграції, що сприятиме формуванню більш гуманної та диференційованої кримінальної політики. Як результат, дослідження методології жіночої злочинності не лише поглиблює розуміння цього явища, а й сприяє вдосконаленню законодавчих механізмів, розвитку превентивних заходів та підвищенню ефективності системи кримінальної юстиції, формуючи стратегії соціальної адаптації і мінімізації ризиків рецидиву серед жінок.

Загальні аспекти методології наукових досліджень висвітлювали у своїх працях такі українські вчені, як: Г. О. Бірта, Ю. Г. Бургу, В. В. Вербець, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, Н. М. Ковтун, І. М. Козубцов, В. В. Рибалка, Л. П. Хахула, Є. К. Шишкіна та ін. Проблематика та основні методологічні засади вивчення жіночої злочинності стали предметом наукових доробок таких учених-юристів, як: А. Б. Блага, О. М. Гаргат-Українчук, О. М. Головка,

В. Ф. Лагоцька, В. І. Московець, О. М. Неживець, С. В. Нікітенко, К. А. Осіпова, О. М. Подільчак, Т. В. Породян, Д. Ю. Слюсар, О. Л. Старко, М. В. Стрюк, А. М. Толкач, В. В. Федусик та ін. Разом із тим, попри наявність значних наукових напрацювань, з урахуванням реалій сьогодення залишається потреба в подальшому аналізі окремих питань методології дослідження жіночої злочинності в Україні.

Так, на думку В. В. Дудченко, сучасна методологія є системою концептуальних підходів, загальнонаукових та спеціальних методів і засобів дослідження, а також знання про закономірності їх застосування [61, с. 248]. Цю позицію поглиблює М. М. Драгомерецький, зазначаючи, що сучасна юридична наука оперує різноманітними підходами синкретичного та синергетичного спрямувань, а також намаганнями переосмислити здобутки класичної, некласичної та постнекласичної методології [59, с. 35].

Як підкреслює П. М. Рабінович, методологія юридичної науки – це система підходів і методів, способів наукового дослідження, а також вчення (теорія) про їх використання в процесі дослідження державно-правових явищ [175, с. 158]. Водночас О. Г. Данильян та О. П. Дзьобань вважають, що на основі знання законів функціонування і розвитку досліджуваних об'єктів наука здійснює передбачення майбутнього з метою подальшого практичного освоєння дійсності. Спрямованість науки на вивчення не тільки об'єктів, перетворюваних у практиці сьогодення, а й тих, які можуть стати предметом практичного освоєння у майбутньому, є характерною рисою наукового пізнання [47, с. 279].

На нашу думку, важливим аспектом осмислення сучасної методології є її структурна диференціація. Г. Ю. Лук'янова виділяє у ній чотирирівневу структуру: функціональні, загальнонаукові принципи, що становлять власне методологію, конкретнонаукові принципи, що лежать в основі теорії тієї чи іншої дисципліни або наукової галузі, і систему конкретних методів і технік, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань [113, с. 36]. У такому контексті сучасна методологічна ситуація характеризується переходом від уніфікованої, єдино дозволеної, «одержавленої» методології до різних

методологічних засад, концепцій, підходів, що поширюються й на правознавство [78, с. 22].

Методологію дослідження жіночої злочинності перш за все складають соціологічні методи, оскільки, як справедливо зазначає І. П. Рущенко, кримінологія є соціологією злочинності [180, с. 18]. У своїй фундаментальній монографії «Соціологія злочинності» учений обґрунтовує, що «кримінологія має соціологічну природу, ... і проблема відсутності «соціологічного елементу» у дослідженнях відбулась внаслідок браку соціологічної теорії, обмеженості предметної сфери та методичної слабкості» [180, с. 18–19]. Відтак жіноча злочинність, як і злочинність у цілому, розглядається як соціальне явище, що має юридичне (кримінально-правове) оформлення, що обумовлює пріоритетність використання в кримінологічних дослідженнях методів соціології. Водночас, як зазначають В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та інші дослідники, злочинність має і юридичний (кримінально-правовий) аспект, що зумовлює необхідність використання комплексу методів, притаманних юридичним наукам [99, с. 28], а також міждисциплінарного підходу з залученням психологічних, антропологічних та інших методів дослідження.

У зв'язку з цим вважаємо, що методологія дослідження жіночої злочинності має включати такі етапи, як: підготовка (визначення проблематики, цілей, завдань та методів), збір даних (аналіз статистики, вивчення судових матеріалів, анкетування, опитування та інше), виявлення тенденцій та закономірностей, розробка рекомендацій щодо профілактики та запобігання жіночій злочинності. Також важливим етапом дослідження жіночої злочинності є аналіз науково-теоретичних та прикладних досліджень у цій сфері. На думку А. О. Гавловської та А. Д. Дзюрбеля, на цьому етапі досліджується «... спектр теоретичних та практичних питань у сфері жіночої злочинності, що висвітлювалися науковцями в текстах авторефератів дисертацій, монографій, наукових статей, тез та інших наукових праць» [220, с. 136]. Зокрема, основними напрямками дослідження жіночої злочинності в українській правничій науці стали: 1) кримінально-правова характеристика окремих видів кримінальних

правопорушень, вчинених жінками (С. М. Балабан [9], Л. А. Остапенко [133], Х. І. Романюк [179], К. О. Черевко [199], О. В. Шевченко [204] та ін.); 2) кримінально-правове виправлення засуджених жінок (В. А. Бадира [7], С. О. Виноградова [21], О. Р. Петерімова [138], Г. С. Резніченко [176] та ін.); 3) кримінально-правова та кримінологічна характеристика жіночої злочинності (М. О. Євдокімова [65], Т. В. Родіонова [178], В. В. Федусик [196], М. М. Чаплик [198], Л. О. Шевченко [203] та ін.); 4) профілактика та протидія жіночій злочинності (Т. В. Гапека [33], Т. Л. Кальченко, Т. А. Третьякова [164], та ін.) [220, с. 137–139].

Не вступаючи в наукову дискусію з попередниками, за результатами системного аналізу їх напрацювань, відзначимо, що методологія дослідження жіночої злочинності як міжгалузевого інституту складається з принципів наукового пізнання, методологічних підходів та методів наукового дослідження [Додаток Є].

1. Принципи наукового пізнання. Серед принципів наукового пізнання виділяють класичні принципи для дослідження простих систем (принцип об'єктивності, принцип раціональності, принцип детермінізму, принцип системності, принцип емпіричної перевірки, принцип плюралізму, принцип історизму та ін.) та некласичні принципи для дослідження більш складних систем (принцип відносності, принцип ймовірного опису, принцип суб'єктності, принцип синергетичності та ін.). Зокрема, на значенні такого принципу наукового пізнання, як принцип історичності при дослідженні правових явищ зауважує Н. М. Пащенко – «ґрунтуючись на принципі історизму, логічне дослідження права розкриває історичну повторюваність і загальні принципи розвитку, тому будь-яке дослідження права у своїй основі має ґрунтуватися на єдності історичного й логічного» [134, с. 110]. Практичне застосування принципу історизму як методологічних засад дослідження, передбачає вивчення явищ і процесів у їхньому історичному розвитку та зв'язку з конкретними умовами часу. У контексті дослідження жіночої злочинності цей принцип дозволяє зрозуміти, як змінювалися масштаби, характер і мотиви

злочинів жінок під впливом соціальних, політичних та економічних факторів, з урахуванням соціокультурного контексту (у тому числі розвитку соціальної ролі жінки у патріархальному суспільстві) і динаміки правових норм.

2. Методологічні підходи. Основними методологічними підходами наукових досліджень є: герменевтичний, системний, функціональний, інституціональний та синергетичний.

Герменевтичний підхід полягає у тлумаченні та інтерпретації текстів, смислів і значень [111; 127, с. 197; 184, с. 197], що дозволяє глибше зрозуміти соціально-правові явища через аналіз їх словесного та символічного вираження [111]. Застосування герменевтичного методу у кримінологічних дослідженнях передбачає «... концепту права, основних правових понять, норм права і юридичних фактів із метою з'ясування їхнього сенсу» [62, с. 58]. У дослідженні жіночої злочинності такий підхід застосовується для:

- тлумачення нормативно-правових актів, що регулюють кримінальну відповідальність жінок, з урахуванням розуміння тексту закону та інтенції законодавства;
- інтерпретації судових рішень у провадженнях щодо злочинів, вчинених жінками, для виявлення судової практики та підходів до індивідуалізації покарання;
- аналізу біографічних наративів жінок-злочинниць, їхніх показань, що допомагає зрозуміти суб'єктивні мотиви злочинної поведінки;
- розуміння культурних текстів і дискурсів про жіночу злочинність у медіапросторі (ЗМІ), літературі, науковій думці, що відображають суспільне сприйняття цього явища;
- дослідження розвитку понять «жінка-злочинець», «жіноча злочинність» у різних історичних та культурних контекстах [188, с. 11, 23, 45, 104, 128].

Системний підхід у наукових дослідженнях ґрунтується на аналізі досліджуваних явищ та процесів як комплексу взаємопов'язаних елементів, що

утворюють цілісну систему та враховують множинності факторів і їх взаємозв'язків. Основними характеристиками системного підходу є:

- цілісність (об'єкт дослідження розглядається як цілісна система, в якій кожен елемент взаємодіє з іншими);
- ієрархічність (системи мають багаторівневу структуру, де кожен рівень може бути підсистемою вищого рівня);
- взаємозв'язок (елементи системи взаємодіють між собою, утворюючи єдину структуру, що забезпечує функціонування системи як цілого);
- динамічність (системи можуть змінюватися під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів);
- цілеорієнтованість (врахування мети системи, яка визначає її функціонування) [172, с. 134].

Як зауважує Р. І. Сибірна, «багатоаспектність будь-якого правового феномену зумовлює необхідність застосування системного підходу, у межах якого розрізняють структурно-функціональний, системно-діяльнісний, системно-генетичний та ін.» [183, с. 31]. Стосовно жіночої злочинності це означає, що кожен із зазначених різновидів системного підходу розкриває окремий аспект цього явища, а саме: структурно-функціональний підхід дозволяє з'ясувати функціональну роль кожного елементу у формуванні злочинної поведінки жінки (зокрема ролі сім'ї, суспільного середовища, рівня освіти, економічного статусу та гендерних стереотипів як структурних компонентів системи), системно-діяльнісний – уможливорює розробку профілактичних заходів, спрямованих на зміну соціальних практик і поведінкових установок жінок-злочинниць, а системно-генетичний – забезпечує дослідження генезису жіночої злочинності через аналіз історичних, культурних і соціальних детермінантів, що визначають її виникнення та розвиток у часі.

Функціональний підхід зосереджується на аналізі функцій, які виконують окремі елементи системи, та їх ролі у забезпеченні стабільності чи дестабілізації соціальної системи [190, с. 47, 153]. Він дозволяє з'ясувати, яку роль відіграє злочинність у соціальній системі, які дисфункції інститутів сприяють її

виникненню та відтворенню [77]. Такий підхід у контексті жіночої злочинності передбачає:

- аналіз функцій, які виконує жіноча злочинність у соціальній системі (наприклад, як індикатор соціального неблагополуччя, гендерної нерівності, економічної кризи);
- вивчення дисфункцій соціальних інститутів (сім'ї, освіти, соціального захисту, правоохоронної системи), що сприяють залученню жінок до злочинної діяльності;
- дослідження ролі жінок-злочинниць у злочинних групах та організаціях (функції виконавця, організатора, пособника);
- аналіз функціонування системи кримінальної юстиції щодо жінок (функції профілактики, репресії, реабілітації, ресоціалізації);
- визначення латентних функцій злочинної поведінки жінок (наприклад, як способу виживання в умовах економічної депривації, як форми протесту проти гендерного насильства) [Додатки В, Є].

Інституціональний підхід акцентує увагу на ролі соціальних інститутів, норм, правил та організацій у формуванні поведінки індивідів та соціальних груп. Слід розуміти, що «... інституціоналізм (як методологічна основа) створює умови для активізації різноманітних міждисциплінарних досліджень соціальних систем, забезпечує відстеження інституціональних кількісно-якісних і сутнісних змін та перетворень різних соціальних інститутів, аналіз інституціональних факторів – сукупність фундаментальних історичних передумов, політичних, економічних, правових, соціальних та духовних (культурних) правил і норм, які визначають рамкові умови функціонування та розвитку соціальних систем як об'єктів державного управління» [139, с. 198]. Цей підхід дозволяє:

- аналізувати вплив правових інститутів (кримінального законодавства, судової системи, пенітенціарних установ) на рівень та структуру жіночої злочинності;
- досліджувати роль соціальних інститутів (сім'ї, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення) у профілактиці злочинності серед жінок;

- вивчати інституційні бар'єри та можливості для реінтеграції жінок після відбуття покарання;
- оцінювати ефективність діяльності державних та громадських інститутів у сфері запобігання жіночій злочинності;
- аналізувати інституційну дискримінацію жінок у системі кримінальної юстиції або, навпаки, надмірний політику опіки;
- досліджувати неформальні інститути (соціальні норми, культурні традиції, гендерні стереотипи), що можуть як стримувати, так і провокувати злочинну поведінку жінок [Додатки В, Є].

Синергетичний підхід розглядає проблему багатофакторної детермінації порядку соціальних відносин, що являє собою одночасний вплив на систему безлічі параметрів як внутрішньосистемного, так і зовнішнього щодо неї характеру [11, с. 78]. Синергетика істотно коригує класичні концепції управління складними системами, доповнюючи їх принципом самоорганізації [11, с. 81]. У контексті жіночої злочинності синергетичний підхід передбачає:

- аналіз нелінійних зв'язків між різними детермінантами злочинності (наприклад, як поєднання економічної кризи, домашнього насильства та психологічної травми може синергетично посилювати ризик злочинної поведінки);
- дослідження біфуркаційних точок у житті жінки (критичні моменти вибору між законослухняною та злочинною поведінкою);
- вивчення процесів самоорганізації злочинних груп за участю жінок;
- аналіз взаємодії біологічних, психологічних, соціальних та правових факторів, що створюють унікальні конфігурації детермінації жіночої злочинності;
- дослідження каскадних ефектів (наприклад, як один злочин може спричинити ланцюг інших правопорушень);
- прогнозування нелінійної динаміки жіночої злочинності під впливом соціальних трансформацій, криз, воєнних конфліктів.

Комплексне застосування всіх п'яти вище вказаних методологічних підходів забезпечує всебічне, достовірне та науково обґрунтоване дослідження жіночої злочинності як складного, багатовимірного соціально-правового явища [Додаток Є].

3. Методи дослідження. До системи методів методології дослідження жіночої злочинності належать загальнонаукові методи («методи, які використовують в усіх або в переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається») [119, с. 112], спеціально-наукові методи в галузі права (спеціально-наукова методологія – це «сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, які є базою для вирішення дослідницької проблеми») [183, с. 30] та емпіричні методи, серед яких провідну роль відіграють соціологічні методи дослідження.

Перерахуємо окремі з них та наведемо приклади застосування саме в сфері дослідження жіночої злочинності:

– загальнонаукові методи: 1) аналіз (вивчення окремих аспектів жіночої злочинності); 2) синтез (систематизація даних про взаємозв'язок різних факторів у формуванні злочинної поведінки жінок); 3) індукція (виведення закономірностей жіночої злочинності на основі аналізу окремих випадків або емпіричних даних); 4) дедукція (перевірка теорії соціального середовища на практичних кейсах); 5) абстрагування (вивчення типових характеристик жіночої злочинності); 6) узагальнення (формулювання основних характеристик жіночої злочинності на основі попередніх досліджень); 7) класифікація (групування жінок-злочинниць за віком, соціальними чи психологічними характеристиками); 8) системний підхід (аналіз жіночої злочинності як системи, що включає індивідуальні, соціальні та правові аспекти); 9) порівняння (порівняння відмінностей між жіночою та чоловічою злочинністю) та ін. [172, с. 135];

– спеціально-наукові методи в галузі права: 1) формально-юридичний метод (вивчення нормативно-правової бази, що регулює кримінальну

відповідальність жінок); 2) порівняльно-правовий метод (порівняння санкцій та механізмів ресоціалізації для жінок-злочинниць у різних державах); 3) метод тлумачення правових норм (інтерпретація судових рішень щодо жінок-злочинниць); 4) кримінологічний метод (аналіз факторів, що впливають на злочинну поведінку жінок); 5) історико-правовий метод (дослідження еволюції підходів до жіночої злочинності в різні історичні періоди); 6) догматичний метод (дослідження законодавчих дефініцій, пов'язаних із жіночою злочинністю) та ін. [172, с. 135];

– емпіричні методи: 1) анкетування, опитування та інтерв'ю із засудженими жінками (дозволяють дослідити особистісні характеристики засуджених, мотиви їхньої злочинної поведінки, вплив життєвих обставин і соціального оточення на їхні дії, розкривають соціально-психологічні чинники злочинності, такі як сімейний статус, рівень освіти, вплив насильства або дискримінації, дають можливість дослідити ставлення жінок до злочинної поведінки, покарання та реабілітації); 2) аналіз статистичних даних про жіночу злочинність (забезпечує загальне розуміння масштабів жіночої злочинності, типів найпоширеніших злочинів та їх динаміки, дозволяє виявити соціально-демографічні характеристики засуджених, сприяє вивченню тенденцій змін у рівні злочинності серед жінок залежно від часу, регіону чи соціальних умов) [172, с. 135].

На нашу думку, при дослідженні жіночої злочинності особливої уваги потребує етична складова емпіричних методів. По-перше, жінки-респондентки часто перебувають у вразливому стані (жертви домашнього насильства, матері малолітніх дітей, особи з психологічними травмами), що вимагає дотримання делікатності під час проведення інтерв'ю та анкетування. По-друге, існує ризик ревіктимізації внаслідок повторного переживання травматичних подій під час опитування. По-третє, необхідно враховувати можливість впливу гендерних стереотипів на відповіді респонденток, які можуть намагатися відповідати очікуванням дослідника щодо «типової» жіночої поведінки. По-четверте, збір статистичних даних про жіночу злочинність ускладнюється високим рівнем

латентності окремих видів злочинів (наси́льство у сім'ї, аборти поза медичними закладами), що потребує застосування додаткових методів оцінки прихованої злочинності.

Результати окремого інтерв'ювання респондентів підтверджують наведені твердження, а також вказують на те, що до основних напрямів методології дослідження жіночої злочинності в Україні належать: діагностика причин та умов, що сприяють жіночій злочинності (93,3 %); оцінка соціально-демографічних характеристик жінок-злочинниць, аналіз особливостей їх поведінки; вивчення впливу психоемоційного стану, психологічних травм, культурних стереотипів та гендерних очікувань на поведінку жінок-злочинниць (80,0 %); типологізація злочинів, які частіше вчиняють жінки, у тому числі порівняння з рівнем і структурою жіночої злочинності в інших країнах для виявлення унікальних особливостей українського контексту (86,7 %); вивчення змін у рівнях і структурі жіночої злочинності у різні періоди (зокрема під час кризових ситуацій, збройних конфліктів чи соціальних потрясінь) (96,7 %); дослідження соціальних наслідків жіночої злочинності (76,7 %); аналіз судової практики, особливостей призначення покарання жінкам, у тому числі можливість застосування альтернативних видів покарання (70,0 %); оцінка ефективності запобіжних заходів, спрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням, вчинених жінками (86,7 %); дослідження впливу сімейного середовища, освіти та соціальних програм на запобігання жіночій злочинності (71,7 %); розробка рекомендацій для удосконалення програм профілактики злочинності серед жінок (83,3 %); аналіз механізмів реінтеграції жінок після відбуття покарання, ролі соціальних служб та громадських організацій у цьому процесі (46,7 %); визначення гендерних особливостей у кримінальному праві та кримінальному процесі щодо жінок (51,7 %) та ін. [Додаток Є].

Слід зауважити, що дослідження жіночої злочинності передбачає також застосування міждисциплінарного підходу та можливе використання психологічних, антропологічних, інформаційно-аналітичних та інших методів. Наприклад, аналіз великих даних (Big Data) застосовується для вивчення

відомостей про жіночу злочинність у судових реєстрах, кримінальних звітах; моніторинг медіапростору – для аналізу публікацій у засобах масової інформації про випадки жіночої злочинності.

Тобто, міждисциплінарний характер дослідження жіночої злочинності не є просто методологічною опцією, а об'єктивною необхідністю, зумовленою специфікою самого явища. На відміну від чоловічої злочинності, яка здебільшого може бути пояснена через соціологічні та економічні елементи, жіноча злочинність вимагає обов'язкового залучення психологічної перспективи (роль емоційних станів, посттравматичних розладів, материнського інституту), медичної перспективи (вплив гормональних змін, післяпологових станів, менопаузи), антропологічної перспективи (еволюція гендерних ролей, культурні особливості), віктимологічної перспективи (взаємозв'язок між віктимізацією та подальшою злочинною поведінкою) та гендерної перспективи (вплив патріархальних структур, інституційного сексизму, подвійних стандартів у системі кримінальної юстиції). Лише поєднання знань із різних галузей дозволяє отримати цілісне розуміння феномену жіночої злочинності та розробити ефективні заходи запобігання цьому явищу.

Крім того, дослідження жіночої злочинності охоплює низку галузей науки, кожна з них привносить унікальні методи та підходи, що дозволяє комплексно вивчати цей феномен і розглядати жіночу злочинність з різних аспектів (правового, соціального, психологічного тощо), створювати ефективні програми профілактики, реабілітації та ресоціалізації, забезпечити гуманізацію кримінальної політики щодо жінок. Серед таких наукових галузей, зокрема, можна виділити наступні:

- кримінологія (досліджує причини, структуру, динаміку і тенденції жіночої злочинності, мотиви та соціальні умови, що сприяють злочинній поведінці жінок, розробляє профілактичні заходи для зменшення рівня злочинності);

- кримінальне право (досліджує юридичні аспекти кримінальних правопорушень, вчинених жінками, регулює застосування законодавства щодо жіночої злочинності та визначає особливості кваліфікації таких злочинів);
- психологія (досліджує особистісні характеристики жінок, які вчиняють кримінальні правопорушення, у тому числі психологічні травми, емоційний стан та мотиваційні фактори, роль сімейних і соціальних зв'язків у формуванні злочинної поведінки);
- соціологія (досліджує вплив соціальних, економічних та культурних факторів на злочинність серед жінок, соціальні стереотипи та гендерну дискримінацію, які можуть впливати на поведінку жінок);
- пенітенціарна наука (досліджує особливості утримання жінок у виправних установах, розробляє реабілітаційні програми для засуджених жінок та методики їх ресоціалізації після відбуття покарання);
- гендерні студії (досліджує роль гендерних стереотипів і нерівності у формуванні злочинної поведінки жінок, вплив гендерних аспектів на кримінальну політику і судочинство) та ін. [172, с. 135–136]

Враховуючи зауважене вище, як приклад, визначимо елементи методології дослідження кримінального правопорушення, вчиненого виключно жінкою – вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (табл. 1) [172, с. 136].

Табл. 1. Елементи методології дослідження кримінального правопорушення – вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини

<i>Категорія</i>	<i>Елементи</i>	<i>Опис</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>Принципи</i>	Принцип об'єктивності	забезпечення неупередженості в аналізі фактів і обставин злочину
	Принцип раціональності	використання логічних підходів у поясненні причин злочину
	Принцип детермінізму	визнання впливу соціальних, психологічних і біологічних факторів
	Принцип системності	розгляд злочину в контексті взаємозв'язків особистості, суспільства та права
	Принцип емпіричної перевірки	підтвердження висновків через аналіз реальних даних (експертиз, статистики)
	Принцип плюралізму	використання різних наукових позицій для всебічного аналізу

	Принцип історизму	врахування історичного контексту правового регулювання.
	Принцип відносності	оцінка обставин злочину у конкретному соціально-культурному контексті.
	Принцип ймовірнісного опису	аналіз імовірності впливу різних факторів на злочин
	Принцип суб'єктності	визнання унікальних характеристик жінки як суб'єкта злочину
	Принцип синергетичності	аналіз взаємодії численних факторів, які могли спричинити злочин
Підходи	Герменевтичний	тлумачення правових норм, судових рішень, соціальних текстів щодо злочину
	Системний	розгляд злочину як частини системи, яка включає правові, соціальні та психологічні аспекти
	Функціональний	аналіз ролей та функцій, які виконують різні елементи системи, що впливають на злочин
	Інституціональний	вивчення ролі правових та соціальних інститутів у формуванні поведінки матері
	Синергетичний	дослідження взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів
Методи	<i>Загальнонаукові</i>	
	Аналіз і синтез	вивчення злочину через розчленування на складові частини і об'єднання їх у цілісну картину
	Індукція та дедукція	перехід від конкретного до загального і навпаки.
	Моделювання	відтворення ситуацій, що могли призвести до злочину
	Системний аналіз	дослідження взаємозв'язків між різними аспектами злочину
	<i>Спеціально-наукові (в галузі права)</i>	
	Порівняльно-правовий	порівняння правового регулювання цього злочину в різних правових системах
	Формально-юридичний	аналіз норм права, які регулюють відповідальність за цей злочин
	Інтерпретація правових норм	встановлення змісту і значення норм, що стосуються злочину
	<i>Емпіричні</i>	
	Соціологічні дослідження	опитування чи інтерв'ю для вивчення суспільного ставлення до таких злочинів
	Психологічне тестування	оцінка психічного стану матері під час вчинення злочину
	Статистичний аналіз	збір та аналіз даних про частоту злочину і фактори, що його спричиняють.
	Контент-аналіз	аналіз судових рішень та медіа матеріалів, що стосуються злочину

Також додатково пропонуємо розглянути жіночу колабораційну діяльність (табл. 2). При цьому слід розуміти, що методологія вивчення жіночого

колабораціонізму вимагає врахування специфічного історико-політичного контексту російської агресії проти України (2014-й – дотепер), зокрема умов окупації територій, гібридної війни та масштабної інформаційної пропаганди. Особливої уваги потребує гендерний вимір цього явища, адже традиційні жіночі ролі та стереотипи часто визначають специфічні форми співпраці з окупантами – від пропагандистської діяльності та інформування про місцезнаходження українських військових до роботи в окупаційних структурах освіти, культури та соціального захисту, які сприймаються як «гуманітарна сфера». Крім того, важливим для об'єктивної правової кваліфікації та індивідуалізації відповідальності є розмежування мотивів, адже вимушена співпраця під загрозою життю чи здоров'ю принципово відрізняється від ідеологічно вмотивованих дій (проросійські переконання) або корисливих міркувань (матеріальна вигода).

Табл. 2. Елементи методології дослідження злочину – колабораційна діяльність, вчинена жінкою

<i>Категорія</i>	<i>Елементи</i>	<i>Опис</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
<i>Принципи</i>	Принцип об'єктивності	забезпечення неупередженості в аналізі мотивів і обставин колабораційної діяльності, уникнення упереджень щодо ролі жінки
	Принцип раціональності	використання логічних підходів у поясненні причин вибору колабораційної поведінки
	Принцип детермінізму	визнання впливу соціальних, економічних, психологічних, політичних та ідеологічних факторів на рішення про колабораціонізм
	Принцип системності	розгляд колабораційної діяльності в контексті взаємозв'язків особистості, окупаційного режиму, суспільства та правової системи
	Принцип емпіричної перевірки	підтвердження висновків через аналіз реальних даних (судових справ, свідчень, статистики)
	Принцип плюралізму	використання різних наукових позицій для всебічного аналізу явища колабораціонізму
	Принцип історизму	врахування історичного контексту окупації, попереднього досвіду колабораціонізму в Україні та світі
	Принцип відносності	оцінка обставин колабораційної діяльності у конкретному історико-політичному та соціально-культурному контексті воєнного часу

	Принцип ймовірнісного опису	аналіз імовірності впливу різних факторів (страх, примус, ідеологічна переконаність, матеріальна вигода) на вибір колабораційної поведінки
	Принцип суб'єктності	визнання унікальних характеристик жінки як суб'єкта колабораційної діяльності, врахування гендерної специфіки
	Принцип синергетичності	аналіз взаємодії численних факторів (політичних, економічних, психологічних, гендерних), які могли спричинити колабораціонізм
Підходи	Герменевтичний	тлумачення правових норм про колабораційну діяльність, судових рішень, ідеологічних текстів, пропагандистських матеріалів
	Системний	розгляд колабораційної діяльності як частини системи, яка включає окупаційний режим, правові, соціальні, психологічні та гендерні аспекти
	Функціональний	аналіз ролей та функцій, які виконують жінки-колаборантки в окупаційній адміністрації, пропагандистському апараті, силових структурах
	Інституціональний	вивчення ролі окупаційних інститутів, державних органів, правових та соціальних структур у залученні жінок до колабораційної діяльності
	Синергетичний	дослідження взаємодії політичних, ідеологічних, економічних, психологічних і гендерних факторів колабораціонізму
Методи	<i>Загальнонаукові</i>	
	Аналіз і синтез	вивчення колабораційної діяльності через розчленування на складові частини (мотиви, форми, наслідки) і об'єднання їх у цілісну картину явища
	Індукція та дедукція	перехід від конкретних випадків колабораціонізму до загальних закономірностей і навпаки
	Моделювання	відтворення ситуацій вибору під окупацією, що могли призвести до колабораційної діяльності
	Системний аналіз	дослідження взаємозв'язків між особистісними характеристиками, соціальним середовищем, окупаційним режимом та формами колабораціонізму
	Порівняння	зіставлення жіночого та чоловічого колабораціонізму, порівняння з історичними аналогами
	Класифікація	типологізація форм жіночої колабораційної діяльності (адміністративна, пропагандистська, інформаційна, силова та ін.)
	<i>Спеціально-наукові (в галузі права)</i>	

Порівняльно-правовий	порівняння правового регулювання колабораційної діяльності в різних правових системах, аналіз міжнародного досвіду
Формально-юридичний	аналіз норм права, які регулюють відповідальність за колабораційну діяльність (ст. 111-1, 111-2 КК України)
Інтерпретація правових норм	встановлення змісту і значення понять «колабораційна діяльність», «пособництво окупаційній владі» щодо жінок
Історико-правовий	дослідження еволюції правового регулювання колабораціонізму в українському праві, аналіз практики воєнних та повоєнних років
Кримінологічний	аналіз детермінант колабораційної поведінки жінок, виявлення факторів ризику, розробка заходів запобігання
Догматичний	дослідження законодавчих дефініцій, пов'язаних із колабораційною діяльністю, встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину
<i>Емпіричні</i>	
Опитування (інтерв'ю)	вивчення мотивів колабораційної діяльності через інтерв'ю із засудженими жінками-колаборантками, свідками, постраждалими
Спостереження	фіксація поведінки під час досудового розслідування, судового розгляду, у місцях позбавлення волі
Аналіз документів	вивчення кримінальних справ, судових рішень, матеріалів СБУ, відкритих джерел (соціальні мережі, медіа простір), окупаційних документів
Контент-аналіз	аналіз пропагандистських матеріалів, створених жінками-колаборантками, публікацій у ЗМІ, постів у соціальних мережах
Психологічне тестування	оцінка психічного стану, особистісних характеристик, ціннісних орієнтацій жінок-колаборанток
Статистичний аналіз	збір та аналіз даних про кількість жінок-колаборанток, види та форми їхньої діяльності, соціально-демографічні характеристики, регіональний розподіл
Експертні оцінки	залучення експертів (юристів, істориків, психологів, гендерних дослідників) для оцінки мотивів, обставин та суспільної небезпечності діянь
Біографічний метод	аналіз життєвого шляху жінок-колаборанток, виявлення ключових подій, що вплинули на вибір колабораційної поведінки
Метод випадку (case study)	детальне дослідження окремих резонансних випадків жіночого колабораціонізму
Соціально-правовий експеримент	моделювання ситуацій морального вибору в умовах окупації (обмежено через етичні міркування)

	Метод кримінологічного прогнозування	прогнозування динаміки жіночої колабораційної діяльності залежно від розвитку воєнної ситуації, деокупації територій
	Моніторинг соціальних мереж	систематичне відстеження активності жінок у соціальних мережах на окупованих територіях та після деокупації
	Аналіз відкритих джерел (OSINT)	збір інформації про колабораційну діяльність з відкритих джерел (медіа простір, соціальні мережі, публічні бази даних)

Наведені в таблицях 1 і 2 приклади методологічного інструментарію ілюструють необхідність диференційованого підходу до дослідження різних видів жіночої злочинності. Методологія дослідження вбивства жінкою своєї новонародженої дитини (табл. 1) суттєво відрізняється від методології дослідження колабораційної діяльності (табл. 2) за такими елементами:

- вбивство жінкою своєї новонародженої дитини передбачає акцент на психологічних та біологічних факторах (післяпологовий стан, психоз), тоді як колабораціонізм – на політичних та ідеологічних детермінантах;

- вбивство жінкою своєї новонародженої дитини характеризується імпульсивністю та афективним станом, колабораціонізм – раціональним вибором та тривалою діяльністю;

- вбивство жінкою своєї новонародженої дитини здебільшого є латентним злочином із обмеженою кількістю свідків, колабораціонізм публічною діяльністю з численними доказами в соціальних мережах та медіапросторі.

Отже, вказане підтверджує твердження про суттєву неоднорідність жіночої злочинності та неможливість застосування уніфікованого методологічного підходу до всіх її проявів. Кожен вид кримінального правопорушення, вчиненого жінкою, вимагає комбінації методологічних принципів, підходів та методів, адаптованих до його особливостей.

1.2. Генезис жіночої злочинності в кримінології.

Феномен жіночої злочинності займає особливе місце в системі кримінологічного знання, оскільки криміногенна поведінка жінок характеризується специфічними детермінантами, мотиваційними механізмами та формами прояву, що суттєво відрізняються від відповідних характеристик чоловічої злочинності. Сучасний стан наукових досліджень засвідчує нагальну потребу комплексного історико-кримінологічного аналізу становлення й розвитку жіночої злочинності як самостійного об'єкта наукового пізнання [Додаток Є]. Актуальність такого дослідження обумовлена не лише науково-теоретичним інтересом до генезису цього явища, але й практичними потребами вдосконалення системи запобігання злочинності серед жінок в умовах трансформації українського суспільства.

Історичні аспекти жіночої злочинності досліджувалися у працях зарубіжних науковців, серед яких слід виділити фундаментальні роботи С. Макдугалл (2021) [229] щодо ставлення до дітовбивства в середньовічній Франції, Б. Левака (2016) [227] з проблематики полювання на відьом у ранньомодерній Європі, класичні дослідження Ч. Ломброзо та Г. Ферреро (1895) [228] про біологічні детермінанти жіночої злочинності. Револьюційний внесок у переосмислення жіночої злочинності здійснили представниці феміністської кримінології – Ф. Хайденсон (1968) [221], К. Смарт (1976) [238], К. Дейлі та М. Чесні-Лінд (1988) [215], які вперше системно піддали критиці андроцентричність традиційної кримінології. Важливим є дослідження К. Хаймер (2000) [222] щодо економічної маргіналізації жінок як детермінанти злочинності, а також праці М. Мораш та Д. Каші (2022) [233] про зв'язок між фінансовою нестабільністю та рецидивізмом серед жінок. У вітчизняній науці окремі аспекти жіночої злочинності розглядалися В. В. Федусик (2001) [196], Б. М. Головкіним (2011) [40], В. Р. Філіпенком (2018) [197], Т. В. Продан (2020) [162] та ін.

Системний аналіз кримінологічних напрацювань засвідчує, що жіноча злочинність як самостійний предмет наукового дослідження почала виокремлюватися лише наприкінці XIX – на початку XX століття, хоча кримінальна активність жінок супроводжувала людство протягом усієї його історії. Тривалий час кримінологічна наука не виділяла жіночу злочинність в окремий напрям досліджень, розглядаючи її як периферійне явище в загальній структурі злочинності. Такий підхід був обумовлений кількома факторами: по-перше, жінки традиційно вчиняли значно меншу кількість злочинів порівняно з чоловіками; по-друге, домінуючі в суспільстві патріархальні уявлення формували образ жінки передусім як жертви, а не як суб'єкта злочину; по-третє, сама кримінологія як наука перебувала на етапі становлення і концентрувала увагу на загальних закономірностях злочинної поведінки.

Для розуміння витоків сучасних уявлень про жіночу злочинність необхідно звернутися до історичного аналізу. Так, зокрема, у середньовічній Європі релігійні нормативи встановлювали покарання за так звані «жіночі злочини» – перелюбство, проституцію та дитяче «душогубство». Як відзначає С. Макдугалл у своєму дослідженні середньовічної Франції, після падіння Римської імперії у V столітті юрисдикція щодо дітовбивства перейшла до церкви, яка трактувала його радше як гріх, ніж злочин, призначаючи публічне покаяння терміном від семи до п'ятнадцяти років, що було значно м'якше, ніж покарання за вбивство дорослої людини [229, с. 235-237]. Однак ця відносна «м'якість» радикально змінилася після Флорентійського собору 1439 року, коли дітовбивство було перекваліфіковано з гріха у «найжахливіший з усіх злочинів», що призвело до запровадження державами законів із все більш жорсткими методами страти для жінок [229, с. 237-238].

При цьому спостерігалася суттєва відмінність у ставленні до чоловіків та жінок, бо коли чоловіки, які запліднювали та залишали жінок, то вони піддавалися значно м'якшому ставленню з боку законодавства, тоді як церкви засуджували незаконнонародження, тим самим скоріше посилюючи, ніж запобігаючи дітовбивству [229, с. 238-240]. Жінки, обвинувачені у дітовбивстві

чи навмисному перериванні вагітності, підлягали значно суворішому покаранню, водночас церковні норми легітимізували насильницьку владу чоловіка над дружиною, що відображає патріархальну сутність середньовічної системи правосуддя.

Тобто аналіз середньовічного періоду ілюструє той факт, що ставлення до жіночої злочинності в цю епоху визначалося не стільки тяжкістю вчиненого діяння, скільки патріархальними уявленнями про природу жінки та її місце в суспільстві. Жорстокість покарань часто була непропорційною характеру злочину, а вибірковість правосуддя – очевидною. Це свідчить про те, що середньовічна система кримінальної юстиції щодо жінок виконувала радше функцію соціального контролю за дотриманням гендерних ролей, ніж власне правосуддя. Така закономірність має важливе методологічне значення для розуміння сучасних форм дискримінації жінок у кримінально-правовій сфері, оскільки демонструє глибоке історичне коріння гендерних упереджень у системі кримінальної юстиції.

Ще більш виражено гендерна природа кримінального переслідування проявилася в явищі полювання на відьом у період з 1450 по 1750 роки [227, с. 1]. Адже в середньовіччі одним із найбільш небезпечних «жіночих» злочинів вважалося відьмовство. За цей час у Європі, як встановив Б. Левак у своєму фундаментальному дослідженні, було страчено, зазвичай шляхом спалення [227, с. 1], приблизно від 35 тисяч до 60 тисяч осіб за звинуваченням у відьомстві [227, с. 29, 297], причому від 75 до 85 відсотків жертв судових процесів становили жінки [227, с. 141], що відображає систематичне гендерне упередження. Це свідчить не про реальну поширеність «відьомства» серед жінок, а про соціальне конструювання жіночої девіантності через призму патріархальних страхів.

Інтелектуальною основою цих переслідувань став трактат «Молот відьом» (*Malleus Maleficarum*, 1486/1487), написаний Г. Крамером, який визначав жінок як основних підозрюваних у відьомстві через їхню передбачувану духовну слабкість та схильність до демонічного впливу. Це видання, що витримало 13 перевидань між 1486 та 1520 роками, суттєво вплинуло на переслідування жінок

за відьомство, дітовбивство та інші «злочини проти природи» [227, с. 54], а з огляду географічної відмінності, то найбільш інтенсивні переслідування відбувалися на німецьких територіях, у Шотландії та в альпійських регіонах, тоді як в Іспанії, Італії та Англії їх було менше [162, с. 27–28; 227, с. 28, 92, 222].

Зауважимо, що одним із найбільш показових прикладів середньовічних способів установлення «вини» є так зване «випробування водою» або «плавання відьми» (*ordeal by water, swimming test*), яке широко застосовувалося в межах відьомських процесів у пізньому Середньовіччі та ранньомодерний період [210, с. 104–106; 227, с. 92–95]. Суть цього способу зводилася до того, що жінку оголювали, зв'язували руки й ноги та занурювали у воду (річку або озеро). Його використання ґрунтувалося не на раціональній доказовій процедурі, а на символічно-релігійних уявленнях про воду як сакральний елемент очищення, нерозривно пов'язаний із таїнством християнського хрещення [246, с. 67–68].

Релігійно-доктринальне підґрунтя цього випробування ґрунтувалося на переконанні, що вода, освячена в християнській традиції, не здатна «прийняти» особу, яка відреклася від Бога та вступила в союз із дияволом. Вважалося, що коли жінка тонула, це розцінювалося як доказ її невинуватості. Натомість здатність не тонути й спливати на поверхню тлумачилася як підтвердження відьомства й слугувала підставою для застосування особливо жорстоких санкцій, включно з позбавленням життя [226, с. 132–134; 227, с. 93].

Хоча в окремих випадках до обвинуваченої прив'язували мотузку щоб витягти її з води. Історичні джерела й дослідження свідчать про численні випадки ненавмисного утоплення під час таких «випробувань», що унаочнює їхній очевидно небезпечний і свавільний характер [210, с. 105]. Попри офіційну заборону ордалій після IV Латеранського собору 1215 року, який позбавив духовенство права брати участь у подібних судових практиках, випробування водою не відійшло в минуле – навпаки, воно продовжувало неофіційно застосовуватися в XVI–XVII століттях, насамперед у період масових полювань на відьом в Англії та країнах Центральної Європи [227, с. 96–97; 232, с. 125–126].

Феномен полювання на відьом розкриває одну з принципових особливостей середньовічного підходу до жіночої злочинності – конструювання специфічно «жіночих» складів злочинів, які відображали не стільки реальну суспільну небезпеку діянь, скільки колективні страхи перед жіночою незалежністю [217, с. 165–166] та відхиленням від усталених гендерних ролей. Унаслідок цього найбільш уразливою групою ставали жінки, які не відповідали патріархальним нормам: самотні, незаміжні, немолоді, соціально або економічно незалежні [236, с. 198–201].

На наш погляд, у цьому контексті полювання на відьом правомірніше розглядати не як боротьбу зі злочинністю в її сучасному розумінні, а як своєрідний механізм соціального контролю за жіночою поведінкою, спрямований на підтримання патріархального порядку через криміналізацію соціально небажаних моделей жіночої незалежності.

Окрім специфічно «жіночих» злочинів, важливо проаналізувати участь жінок у загальній структурі злочинності середньовічного періоду. Аналіз судових записів тих років, проведений Т. Діном, свідчить про те, що жінки становили менше ніж 10 % осіб, звинувачених у вбивстві в Англії середини XIII століття, а жіноча злочинність переважно обмежувалася дрібними крадіжками та розкраданням, а не насильницькими злочинами [216, с. 24]. Жінки-злочинниці, як правило, були годувальницями, слугами або власницями заїжджих дворів, які крали у клієнтів шляхом обману.

Слід зазначити, що жінки у цей період не отримували пом'якшеного ставлення з боку судів, як це часто вважається. Навпаки, як переконливо доводить Г. Волкер у своєму дослідженні раннього модерного періоду, правова система була структурована таким чином, що ставлення до жінок та чоловіків було «несумірним» – їх не можна було безпосередньо порівнювати [245, с. 158]. Жінки-вбивниці ніколи не отримували знижених звинувачень або клеймування, як чоловіки, їх або виправдовували, або вішали. До 1624 року жінки були виключені з привілею клерикату (*benefit of clergy*), що робило їх більш уразливими щодо смертної кари за крадіжки, ніж чоловіків [245, с. 138].

Ці дані спростовують поширений міф про «лицарське» ставлення до жінок-злочинниць у середньовічній правовій системі та підтверджують наявність структурної дискримінації [225, с. 5]. Водночас низький рівень жіночої насильницької злочинності може пояснюватися не лише біологічними чинниками, а й жорсткими соціальними обмеженнями, які унеможливлювали для більшості жінок участь у публічній сфері, де найчастіше вчинялися такі злочини. Жінки були фактично ізольовані в приватній сфері домашнього господарства, що обмежувало їхні можливості для вчинення злочинів поза межами дому. Таким чином, середньовічна статистика жіночої злочинності є відображенням не вроджених схильностей, а соціальної організації суспільства, яка жорстко обмежувала жіночу мобільність і автономію.

Зазначені вище тенденції зазнали суттєвих змін у XIX столітті. Поступово з розвитком суспільства ставлення до жінок почало змінюватися (початок XIX століття), жінки стали заявляти не тільки про матеріальні права, але й про соціальну і політичну рівність з чоловіками. Цей період характеризувався зростанням феміністського руху та поступовим визнанням жінок повноцінними членами суспільства. Результатом стало те, що її перестали вважати «річчю» у юридичному розумінні. Стали з'являтися дослідження не тільки фізіологічних параметрів жінок, які вчинили кримінальні правопорушення – аналізу почали піддаватися й певні соціальні чинники.

Поступово сформувався висновок, що детермінанти жіночої злочинності знаходяться не тільки у площині біологічного, а криються й у певних соціальних умовах. Дослідженню стали піддаватися й окремі видові прояви злочинної поведінки жінок, а також особливості їх найближчого соціального оточення, у тому числі в місцях виконання кримінальних покарань. Цей поворот до емпіричного дослідження жіночої злочинності ознаменував важливий етап у становленні кримінології як науки.

Переломним моментом у науковому пізнанні жіночої злочинності стала публікація в 1893 році праці італійських позитивістів Ч. Ломброзо та Г. Ферреро «Жінка-злочинниця, проститутка і нормальна жінка» (*La donna delinquente, la*

prostituta e la donna normale). Ця робота стала першим і єдиним всебічним дослідженням причин жіночої злочинності протягом десятиліть [228, с. 1-2]. Ч. Ломброзо застосував до жінок свою теорію атавізму, стверджуючи, що жінки-злочинниці є еволюційними «відкиданнями назад», які виявляють примітивні фізичні та психологічні характеристики. Однак при цьому він зіткнувся з «нерозв'язною проблемою», оскільки вважав жінок за своєю природою нижчими за чоловіків, він не міг пояснити нижчі рівні жіночої злочинності вищим рівнем атавізму [228, вступ, с. xx-xxi]. Цей логічна плутанина не завадила широкому розповсюдженню його теорій.

Згідно з твердженням Ч. Ломброзо, «народжена злочинниця» могла бути ідентифікована за специфічними фізичними аномаліями: особливостями будови черепа та його об'єму, асиметрією обличчя, збільшеними щелепами та виступаючими вилицями, надмірним волоссям на тілі та маскулініними характеристиками, а також татуюваннями та фізичними стигматами [228, с. 137-144]. У праці стверджувалося, що «... демонструвати, що брехня є звичною і майже фізіологічною для жінок, було б зайвим, оскільки це підтверджується навіть народними приказками» [228, с. 77], а також описувалася «... базова аморальність, притаманна всім жінкам» [228, с. 199].

Робота Ч. Ломброзо розрізняла «народжених злочинниць» з фізичними відхиленнями, «випадкових злочинниць», керованих обставинами, а також «народжених проституток» та «випадкових проституток» [228], оскільки проституція класифікувалася як форма жіночої злочинності. Примітно, що Ч. Ломброзо приділяв проституції особливу увагу, розглядаючи її як жіночий еквівалент чоловічої злочинності, що відображало вікторіанські моральні уявлення епохи.

Вплив теорій Ч. Ломброзо на кримінологічну думку та практику був глибоким і тривалим. Ця праця домінувала в дискусіях про жіночу злочинність від 1880-х років до початку XX століття і залишалася впливовою значно довше. Як відзначають дослідники, «... у жінок, які скоюють злочини в особистості домінують чоловічі риси» [225, с. 3], що демонструє тривалий вплив

Ч. Ломброзо аж до середини XX століття. Його методологія, яка «варіювалася від листування з медичними практиками до його власних випадкових спостережень і навіть італійських прислів'їв» [228, вступ Rafter & Gibson], виявила ненауковий характер його доказів, проте це не завадило широкому розповсюдженню його ідей у науковому та правничому середовищі.

На нашу думку, хибним у теорії Ч. Ломброзо є біологічний детермінізм.

По-перше, він не враховував соціально-економічних умов, які могли впливати на формування тих чи інших фізичних характеристик у представниць нижчих класів. Погане харчування, важка фізична праця та антисанітарні умови життя могли створювати фізичні особливості, які Ч. Ломброзо помилково інтерпретував як «вроджені стигмати».

По-друге, його методологія була вибірковою, бо аналізував лише жінок, які потрапили до поля зору правоохоронних органів, що створювало неминучу похибку вибірки. Жінки з вищих класів суспільства, які вчиняли злочини, рідко потрапляли до в'язниць, де Ч. Ломброзо проводив свої дослідження.

По-третє, його концепція «народженої злочинниці» була припущена на гендерних упередженнях епохи, які він некритично сприймав як наукові факти. Проте історичне значення праці Ч. Ломброзо полягає в тому, що вона вперше виокремила жіночу злочинність як самостійний предмет наукового вивчення, хоча і з хибних методологічних позицій. Крім того за результатами опитування респондентів лише 6,7 % вважають біологічні фактори визначальними у формуванні злочинної поведінки жінок, тоді як 45 % розглядають їх як суттєві виключно у поєднанні із соціальними чинниками, а 31,7 % вважають їх незначними [Додаток В].

Також протягом першої половини XX століття теорії жіночої злочинності продовжували спиратися переважно на біологічні та психологічні пояснення з певними модифікаціями. В. І. Томас (1907) застосував психологічну модель, стверджуючи, що нижні показники злочинності серед жінок існують через більш поблажливе ставлення до жінок-злочинець з боку працівників кримінального правосуддя. Чоловіки скоюють певні злочини за підбурюванням жінок [225, с. 5].

О. Поллак у своїй праці «Злочинність жінок» (1950) запровадив концепцію «прихованої злочинності» [225, с. 2], стверджуючи, що жіноча злочинність є недооціненою через їхню вроджену облудність, а також висунув теорію «лицарства» в системі кримінального правосуддя, згідно з якою жінки отримують більш м'яке ставлення [225, с. 5].

Ці підходи, хоча й відходили від біологічного детермінізму Ч. Ломброзо, однак все ще підтримували стереотипи про жінок і не враховували соціальні та структурні фактори. Тут слід зауважити, що вказані теорії розроблялися виключно чоловіками-дослідниками, що неминуче впливало на їхню перспективу та висновки. Думки самих жінок-злочинниць, їхній досвід та інтерпретація власної поведінки залишалися поза межами наукового аналізу.

Новий етап у розумінні жіночої злочинності відбулася наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років з появою феміністської критики кримінології. Цей період співпав з другою хвилею феміністського руху, що надало інтелектуальний та політичний поштовх для переосмислення традиційних підходів до жіночої злочинності. У 1968 році Ф. Хайденсон опублікувала статтю «Девіантність жінок: критика та дослідження» в *British Journal of Sociology*, яка стала першою критикою традиційної кримінології з феміністської перспективи [221, с. 111-126].

Ф. Хайденсон скептично ставилась до твердження, що жінки, схоже, мають низький рівень участі в девіантній діяльності, що вимірюється такими показниками, як офіційна кримінальна статистика, діапазон і кількість їхніх соціально несхвалених сексуальних форм, участь у діяльності, яку називають бродяжною, коли їх визначають як психічно хворих [221, с. 112]. Вона закликала до інтенсивної програми досліджень для аналізу співвідношення статі та злочинності [221, с. 122], описавши жіночу девіантність як «самотні, недосліджені моря людської поведінки» [221, с. 121]. Ця метафора чітко вказувала на той факт, що традиційна кримінологія систематично ігнорувала жіночий досвід, зосереджуючись виключно на чоловічій злочинності.

Подальший розвиток феміністської кримінології пов'язаний із працею К. Смарт «Жінки, злочинність і кримінологія: феміністська критика», опублікованої у 1976 року і яка стала однією з перших спроб комплексного перегляду кримінологічної теорії з жіночої перспективи [238]. К. Смарт вказувала на те як кримінологічні теорії жіночої злочинності відображали домінуючу концепцію «жінки ірраціональні, компульсивні та трохи невротичні», яка часто висувалася та підтверджувалася необґрунтованими припущенням про «справжню» природу жінок як доказ їхньої злочинності [238, с. 111]. Науковиця стверджувала, що дослідження жіночої злочинності були упередженими через відсутність розуміння злочинної поведінки [238, с. 176], гендерних ролей [238, с. 66, 86], відмінностей між статтю та гендером [238, с. 69], соціальною структурою та статусом [238, с. 91, 131].

Зауважимо, що К. Смарт виявила помилковість поширеного твердження про те, що жінки та дівчата отримують пом'якшене ставлення в правовій та пенітенціарній системах, обґрунтовуючи, що в багатьох важливих випадках вони фактично зазнають дискримінації [238, с. 131]. Зокрема, жінок часто суворіше карали за порушення традиційних гендерних норм, ніж за власне тяжкість злочину.

Наступний етап у розвитку феміністської кримінології пов'язаний із публікацією в 1988 році статті К. Дейлі та М. Чесні-Лінд «Фемінізм і кримінологія» в *Justice Quarterly* [215]. Ця робота містить всебічний огляд релевантності феміністської думки для кримінології, розрізняючи три розповсюджені міфи із визначенням лише однієї феміністичної перспективи, а саме вказуючи на відсутність об'єктивності (розглядаючи гендер як поведінку та ідентичність, що соціально впливають на відносини домінування та нерівності між чоловіками та жінками) [215, с. 499-500], вузький фокус на жінках (формує у чоловіків реакцію, подібну до реакції білих людей на критичний аналіз расових чи етнічних відносин) [215, с. 500-501], феміністичний аналіз (спосіб описання думки, пов'язаної з різними припущеннями щодо причин гендерної нерівності з огляду ліберальної, радикальної, марксистської та

соціалістичної феміністичності) [215, с. 501-502]. Науковиці ідентифікували дві центральні проблеми у вивченні жіночої злочинності: проблему узагальнюваності (чи застосовні теорії чоловічої злочинності до жінок?) та проблему гендерного співвідношення (чому жінки вчиняють менше злочинів, ніж чоловіки?) [215, с. 512-514]. Ці питання залишаються актуальними і для сучасної кримінології.

Феміністська критика кримінології здійснила фундаментальний перегляд підходів до осмислення жіночої злочинності, здійснивши деконструкцію андроцентричних засад класичної кримінологічної науки. Основним результатом феміністського підходу стало визначення того, що жіночу злочинність неможливо належно пояснити шляхом механічного перенесення теорій, сформованих на основі аналізу чоловічої злочинності. При цьому гендер було переосмислено не як біологічну характеристику, а як соціально зумовлену систему владних відносин, яка визначає спектр можливостей, обмежень і специфіку досвіду жінок у кримінально-правовій сфері.

Цей підхід принципово змінив напрям дослідження: від пошуку патології в самих жінках-злочинницях до аналізу соціальних структур, які детермінують їхню злочинну поведінку. Замість питання «що не так з цією жінкою?» дослідники почали ставити питання «що не так із суспільством, яке створює умови для жіночої злочинності?».

Особливо важливим результатом феміністської критики стало оформлення теорії економічної маргіналізації як домінуючого соціально-економічного пояснення жіночої злочинності. К. Дейлі та М. Чесні-Лінд стверджували, що альтернативи мисленню про рівність та відмінності були запропоновані з огляду на соціально-економічну залежність жінок та гендерні відмінності в оплачуваній роботі, сексуальності та батьківства. Феміністичні розбіжності часто відображають різні погляди на гендер, але все частіше можна побачити, що стратегії змін відображають досвід, отриманий в результаті участі в юридичному процесі. Оскільки феміністки прагнули змінити закон, закон також змінив фемінізм [215, с. 524]. У зв'язку з цим була представлена гендерно-нейтральна

теорія, зокрема, у роботах Д. Сміта і Р. Патерностера (1987), бо гендерно-специфічні теорії минулого (тобто теорії жіночої злочинності) містили сексистські та стереотипні припущення щодо жіночої поведінки [215, с. 516].

Зауважимо, що сучасні емпіричні дані підтверджують валідність теорії економічної маргіналізації для українського суспільства. За результатами опитування респондентів матеріальні труднощі визнано основною причиною жіночої злочинності (81,7 %). На другому місці – сімейно-побутові конфлікти (74,2 %), на третьому – домашнє насильство (63,3 %). Системний аналіз вироків судів щодо жінок за 2020-2024 роки також підтверджує ці дані, бо встановлено, що матеріальні труднощі та скрутне становище є безпосередньою причиною злочину у 40,7 % випадків, а корисливий мотив (матеріальна вигода) домінує у 53,3 % кримінальних проваджень [Додатки Б, В].

Феміністські дослідники також акцентували увагу на кореляції між травматичним досвідом раннього дитинства, зокрема фізичним і сексуальним насильством, та жіночою злочинністю, обґрунтовуючи думку про те, що експлуатація й катування з боку чоловіків нерідко стають чинниками залучення жінок до злочинної поведінки та формування наркотичної залежності [215, с. 512-514]. Новизна такого підходу полягала в тому, що жінки-злочинниці розглядалися передусім як жертви структурного насильства, а не виключно як суб'єкт злочину. Аналогічна позиція прослідковується за результатами аналізу судових вироків, де попередня віктимізація (жертва насильства) встановлено як умова вчинення злочину у 11,5 % випадків, домашнє насильство щодо засудженої – у 7,7 %, провокуюча поведінка потерпілого у 9,9 % кримінальних проваджень [Додаток Б].

Крім того емпіричні дослідження останніх десятиліть послідовно підтверджують теорію економічної маргіналізації. К. Хаймер у своєму дослідженні дійшла висновку, що зміни гендерного розриву у злочинності пов'язані зі змінами економічного добробуту жінок порівняно з чоловіками [222, с. 427]. Зокрема, було встановлено, що гендерне співвідношення арештів здійснювалося за показниками, як: відсоток домогосподарств, очолюваних

жінками, відсоток безробітних жінок та рівень народжень у матерів-одиначок. В окремих аналізах (кожен з яких містить постійні зміни, пов'язані з емансипацією жінок) вони виявляють такі закономірності: зміни у відсотку домогосподарств, очолюваних жінками, суттєво пов'язані зі змінами внеску жінок до арештів за крадіжки зі зломом та проституцію, зміни в рівні безробіття серед жінок пов'язані з тенденціями внеску жінок до арештів за крадіжки та проституцію, а також зміни в рівні народженості у матерів-одиначок пов'язані зі змінами внеску жінок до арештів за крадіжки [222, с. 447-448].

Сучасні дослідження М. Мораш та Д. Каші (2022) підтверджують центральну роль економічної маргіналізації у рецидивізмі жінок [233]. У дев'ятирічному лонгітюдному дослідженні 304 жінок було встановлено, що бідність збільшує ймовірність самотійно повідомлених арештів та самотійно повідомлень технічних порушень вимог нагляду. Водночас тимчасові виплати для вирішення фінансових потреб жінок (наприклад, житло, грошова допомога) зменшували ймовірність рецидивізму [233, розділ «Literature on Economic Marginalization»]. Це свідчить про те, що соціальна підтримка може бути ефективним інструментом запобігання жіночій злочинності.

Разом з тим, розвиток феміністської кримінології супроводжувався й внутрішньою полемікою. Цей період характеризувався «гіпотезою емансипації», висунутої Ф. Адлер у праці «Сестри в злочині: підйом нової злочинниці» (1975) [208] та Р. Саймон у «Жінки та злочин» (1975) [237]. Ці авторки з позицій ліберального фемінізму пов'язували зростання жіночої злочинності з рухом за визволення жінок, припускаючи, що зі збільшенням можливостей жінки матимуть більший доступ до злочинної діяльності [215, с. 510]. Гіпотеза емансипації передбачала, що у міру того, як жінки здобувають рівні з чоловіками можливості в законній сфері, вони також отримують рівні можливості в незаконній.

Однак ці теорії піддалися серйозній критиці з боку радикальних та соціалістичних феміністок за ігнорування класових і расових відмінностей, визначення гендеру як установок і ролей, а не владних відносин, і припущення,

що жінки з низькими доходами шукають рівності через злочин [215, с. 511]. Критики справедливо зазначали, що гіпотеза емансипації фактично звинувачувала феміністський рух у зростанні жіночої злочинності, що було теоретично необґрунтованим та політично мотивованим. Результати опитування респондентів також вказують на обмеженість цієї гіпотези, бо лише 20 % вважають, що емансипація суттєво впливає на збільшення злочинності, ще 22,5 % відзначають незначний вплив, тоді як 28,3 % заперечують такий зв'язок, а 15,8 % – емансипація сприяє зменшенню злочинності [Додаток В].

На нашу думку, критика «гіпотези емансипації» виявилася важливою з огляду методології, оскільки продемонструвала обмеженість монокаузального пояснення жіночої злочинності. Дослідження науковців не підтвердили прямого зв'язку між розширенням прав жінок та зростанням їхньої злочинності. Навпаки, було виявлено, що жінки-злочинниці найчастіше походять із найбільш маргіналізованих груп населення, які найменше користуються благами емансипації. Ув'язнені жінки часто є бідними, мають обмежену освіту та трудовий досвід, а також історію насильства, травми та віктимізації [211, с. 158].

Зазначене зумовлює потребу в комплексному аналітичному підході, який охоплює множинні аспекти соціальної нерівності – не лише гендерний, а й класовий, расовий, етнічний та інші. Запропонована К. Креншоу концепція інтерсекційності стала основним інструментом з огляду методології для пояснення того, яким чином різні форми соціального пригнічення перетинаються та взаємодіють у житті жінок-злочинниць [214, с. 140-141, 150, 155]. У вітчизняному контексті це означає необхідність аналізу жіночої злочинності шляхом дослідження специфічних соціально-економічних трансформацій пострадянського періоду з урахуванням таких чинників, як економічна нестабільність, деградація системи соціального захисту, поширення домашнього насильства, зростання трудової міграції та наслідки дії правового режиму воєнного стану.

Тобто детермінанти жіночої злочинності знаходяться не тільки у біологічному, а й у соціальних умовах, причому соціальні чинники відіграють

визначальну роль. Дослідження кінця XX – початку XXI століття послідовно демонстрували, що теорія маргіналізації є найбільш емпірично обґрунтованою та надійною для пояснення жіночої злочинності в глобальному масштабі. Сімейні конфлікти, збільшення рівня розлучень, постійна віктимізація та диспропорція в економічних секторах змушують жінок займати маргінальну позицію, що, відповідно, призводить до більшого залучення до злочинної діяльності [225, с. 7].

Структурні умови життєвого середовища в поєднанні зі зростаючим економічним тиском штовхають багатьох жінок до злочинної діяльності. Як зазначає П. Карлен у своєму дослідженні злочинності бідних жінок, більшість злочинів, вчинених жінками з її вибірки, були майновими злочинами, які часто відбувалися, коли жінки, що перебувають на економічному маргінесі, розглядали такі злочини як крадіжки з магазинів та шахрайство з чеками «як найкращий метод вирішення своїх фінансових проблем і отримання певного контролю над своїм життям» [211, с. 32].

Сучасні статистичні дані підтверджують цю тенденцію. Наприклад, за даними Федерального бюро в'язниць США на 2024 рік, чоловіки становлять 93,3-93,5 % федеральної кількості ув'язнених, тоді як жінки становлять близько 6,5-6,7 % [224]. Жіноча злочинність, як правило, є менш серйозною, ніж чоловіча, і жінки рідше скоюють насильницькі злочини. За даними національної статистики США з 1980 по 2008 рік, жінки становили лише 11 відсотків насильницьких злочинців [213; 239; 240]. Натомість зростання економічних труднощів серед жінок корелює з вищими показниками майнової злочинності [236]. Аналогічна тенденція спостерігається в Україні, де за статистичним даними ОГП, питома вага жінок серед усіх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, коливається в межах 11,4-12,6 % протягом 2019-2024 років, що відповідає загальносвітовим закономірностям [Додаток Г].

Таким чином, жіноча злочинність має глибокі історичні корені, на її трансформацію впливають насамперед пануючі у суспільстві уявлення, у тому числі релігійні. Істотний вплив на характер і структуру жіночої злочинності в

цілому мало здобуття жінками рівноправ'я з чоловіками у правах і свободах. Сучасна жіноча злочинність знаходиться під впливом низки факторів соціально-економічного, політичного, законодавчого, освітньо-виховного та ідеологічного характеру. Відтак вивчення проблем жіночої злочинності та її запобігання неможливі без врахування її історичного генезису, оскільки саме історична перспектива дозволяє зрозуміти, як формувалися сучасні детермінанти жіночої злочинності та які структурні чинники їх підтримують.

1.3. Стан дослідження проблеми жіночої злочинності в Україні.

В Україні проблема жіночої злочинності впродовж тривалого часу залишається одним із найбільш дискусійних напрямів кримінологічної науки, що зумовлено неоднозначністю теоретичних підходів до її пояснення. Якщо загальна теорія злочинності розвивалася переважно на основі вивчення чоловічої кримінальної поведінки, то дослідження злочинності жінок тривалий час перебувало на периферії наукового інтересу, що призвело до формування фрагментарного й подекуди суперечливого масиву знань.

На сьогодні науковий дискурс щодо жіночої злочинності збагачений працями вітчизняних учених-кримінологів: В. А. Бадира, А. Б. Благої, О. М. Броневицької, А. О. Гавловської, О. М. Гаргат-Українчук, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, І. М. Даньшина, О. М. Джужи, А. Д. Дзюрбеля, А. П. Закалюка, О. В. Надьон, О. М. Неживця, І. Р. Серкевич, А. М. Толкача, А. М. Удода, В. В. Федусик, В. Г. Хашева, А. Г. Чорної та ін. Разом із тим комплексний аналіз стану наукової розробленості цієї проблематики дає підстави стверджувати, що низка її аспектів залишається недостатньо висвітленою та потребує уточнення.

Так, на початку розвитку наукової думки в Україні А. П. Закалюк обґрунтував, що особа злочинця являє собою сукупність істотних і стійких соціальних властивостей та соціально-типових ознак, які сформувалися у процесі несприятливого соціального розвитку особи, відрізняються своєю

суспільною неприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, і зумовлюють криміногенну мотивацію та кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняючи вчинення злочину [72, с. 239]. Ця концептуальна позиція дістала подальший розвиток у дослідженнях І. М. Даньшина, який наголошував на особливостях детермінації злочинності та її зв'язках із соціальними явищами. На думку вченого, зазначені зв'язки переважно відображаються у свідомості людей, виражаються у формі мотивації їхньої поведінки, набувають властивість цілепокладання та відображають інтереси окремих осіб і суспільства загалом [44, с. 274]. В. В. Голіна, розвиваючи теорію особи злочинця, обґрунтував положення про те, що злочинець як особа, засуджена судом за вчинення злочину, є більш-менш соціалізованою людиною. У зв'язку з цим на різних рівнях наукової абстракції вона досліджується не як уроджена злочинна особистість із певною генетично закладеною програмою, а як продукт недостатньої соціалізації та негативного соціального впливу. Науковець звертає увагу на те, що фундаментальним у вітчизняній та світовій кримінології є визнання факту: майбутнім злочинцем особа стає внаслідок слабкої позитивної соціалізації. Однак це не виключає, що у різні періоди становлення й розвитку особистості певний вплив можуть справляти окремі генетичні (біологічні, психологічні, фізіологічні тощо) вади й відхилення, які ускладнюють засвоєння позитивних суспільних вимог або сприяють формуванню злочинної мотивації [102, с. 10]. Щодо жіночої злочинності В. В. Голіна зазначає, що біологічні особливості жінок порівняно з чоловіками визначають або, у певних випадках, обмежують кількісно-якісні показники окремих видів злочинів, однак самі по собі не є їх причиною. Феномен жіночої злочинності та її відносна малопоширеність не можуть розглядатися виключно крізь призму біологічної зумовленості [102, с. 436].

Безпосередньо проблематика жіночої злочинності в українській кримінології почала набувати системного характеру у 1990-х роках, коли суспільно-економічні трансформації зумовили необхідність переосмислення традиційних уявлень про детермінацію злочинної поведінки жінок. Одним із

перших ґрунтовних досліджень у цій сфері стала дисертаційна робота А. Б. Благої, присвячена кримінологічним особливостям жіночої злочинності в Україні [16]. Вона здійснила комплексний аналіз кримінологічної характеристики жіночої злочинності, криміногенних чинників корисливої та насильницької злочинної поведінки жінок, диференційовано вивчила особистість жінок, засуджених до позбавлення волі за корисливі та насильницькі злочини [16, с. 3]. Особливу увагу А. Б. Блага приділила проблемам ресоціалізації осіб жіночої статі після відбування покарання [16, с. 4]. Науковицею системно проаналізовано чинники сучасної жіночої злочинності, пов'язані з трансформацією українського суспільства (падінням виробництва та рівня заробітної плати, зростанням безробіття, скороченням асигнувань на соціальні програми, руйнацією служб побуту та системи дитячих дошкільних закладів, установ освіти, культури, спорту), суперечностями й недоліками у сфері соціальних відносин, ідеологічним вакуумом, особливостями сімейно-побутових стосунків. Окремо акцентовано також на детермінації індивідуальної злочинної поведінки засуджених жінок, взаємодії зовнішніх чинників (конкретної життєвої ситуації) та внутрішніх, індивідуальних якостей, що сформувалися під впливом оточення і генетичної спадщини [16, с. 6–7].

Подальший розвиток наукових уявлень про жіночу злочинність пов'язаний із працями В. В. Голіни, який у низці публікацій розкрив особливості кримінологічної характеристики та запобігання злочинам, що вчиняються жінками. Науковець зазначав, що жіноча злочинність як складова частина загальної злочинності підпорядковується її закономірностям та тенденціям змін. Традиційно в кримінології відокремлення дослідження жіночої злочинності зумовлено певними особливостями, пов'язаними з біологічними та (значною мірою) соціальними чинниками: жінка природно й історично покликана виконувати специфічні функції та ролі, які обмежують коло її зовнішніх зв'язків і життєву активність. Це, своєю чергою, позначається на формуванні свідомості та типу реагування на кримінологічний вплив зовнішнього середовища, визначаючи форму поведінки [37, с. 138–139]. В. В. Голіна звернув увагу на

закономірність стабільно нижчого рівня жіночої злочинності порівняно з чоловічою – закономірність, що зберігається незалежно від соціально-економічних трансформацій і чисельної переваги жінок у структурі населення України. Науковець обґрунтував, що питома вага жіночої злочинності у загальній структурі злочинності становить приблизно 17,5 % [37, с. 139], а співвідношення жіночої та чоловічої злочинності коливається в межах від 1:4 до 1:7. Ця закономірність підтверджується і сучасними емпіричними дослідженнями[^] за офіційними даними ОГП, у 2019–2024 роках питома вага жінок серед усіх осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на території України, коливалася в межах 11,4–12,6 % [Додаток Г], що також узгоджується з висновками науковців попередніх десятиліть про відносну стабільність гендерних пропорцій у структурі злочинності.

Значний внесок у розробку проблематики жіночої злочинності зробила В. В. Федусик, яка в дисертаційному дослідженні здійснила комплексний аналіз кримінально-правових та кримінологічних аспектів цього явища [196]. Науковиця приділила особливу увагу вивченню особистості жінок-злочинниць, у тому числі засуджених до позбавлення волі, а також жінок-жертв злочинних посягань. Нею визначено основні підходи до дослідження детермінації та причинності жіночої злочинності, сформульовано науково-практичні пропозиції і рекомендації щодо заходів загальної і спеціальної профілактики жіночих злочинів та підвищення їхньої ефективності [196, с. 6, 18–19].

Крім того, В. В. Федусик наголошувала, що проблематика жіночої злочинності пов'язана з: роллю культури у формуванні кримінально-правової політики та ідеології кримінального права; роллю сприйняття злочинності в культурі та суспільній ідеології громадян, що формується медіа (ЗМІ); викривленим образом злочинця у медіапросторі (ЗМІ) та масовій свідомості, оскільки очевидні перекося у суспільних уявленнях щодо жінок-жертв зумовлюють зміни у правозастосовній діяльності [17, с. 15]. Ми поділяємо наведену позицію науковиці, оскільки вона обґрунтовано вказує на міждисциплінарний характер проблеми жіночої злочинності. Остання

формується не лише під впливом об'єктивних соціально-економічних чинників, а й унаслідок культурних наративів та медійних конструктів, що здатні викривляти суспільні уявлення про жінку-злочинницю. Трансформуючи її образ у масовій свідомості, вони тим самим впливають на кримінально-правову політику, правотворчість і правозастосування, зокрема через посилення або пом'якшення кримінально-правової реакції.

Крім того, В. В. Федусик акцентує увагу на тому, що провідними криміногенними факторами жіночої злочинності є падіння промислового й аграрного виробництва, зростання бідності, убогості, інфляції, безробіття, а також соціально-психологічна дезадаптація та аномія. Неабияку роль у цьому процесу, на думку науковиці, зіграла і віктимізація. За її спостереженням в більшості випадків першому вчиненню кримінального правопорушення сприяли проблеми їхньої віктимізації, включаючи насильство над дітьми і сексуальні домагання [17, с. 12]. Водночас слід зазначити, що перелічені автором фактори є загальними для представників обох статей, а тому їх не можна вважати виключно жіночими. Нестабільна політико-економічна ситуація, віктимізація населення, неефективна робота правоохоронних органів завжди були чинниками зростання рівня злочинності загалом.

Важливим напрямом наукових пошуків стало також дослідження структурних особливостей жіночої злочинності. О. М. Джужа в підручниках з кримінології обґрунтував виокремлення двох пріоритетних сфер жіночої кримінальної активності – побутової та професійної [103, с. 281–282]. У побутовій сфері жінок до вчинення злочину, як зазначає науковець, штовхають несприятливі обставини шлюбно-сімейних, родинних і сусідських стосунків. Саме тут жінки переважно вчиняють насильницькі злочини: вбивства, зокрема вбивства новонароджених дітей, нанесення тілесних ушкоджень, хуліганство. Натомість у професійній сфері характерними є корисливі кримінальні правопорушення, пов'язані з використанням службового становища, обманом довіри, зловживаннями у фінансово-господарській діяльності [103, с. 282]. Аналогічної думки дотримуються А. Б. Блага [19, с. 88] та А. І. Долгова. Остання

наголошувала, що в умовах соціально-економічного розшарування суспільства жінка змушена шукати побічні джерела доходу, що нерідко штовхає її на кримінальний шлях [161, с. 66]. Доцільність виділення саме цих двох сфер підтверджується й результатами опитування провідних кримінологів та працівників правоохоронних органів, де 80 % респондентів погодилися з таким розмежуванням, хоча частина з них додатково вказала на появу нових сфер криміногенної активності жінок, зокрема незаконного обігу наркотичних засобів та кіберзлочинності [Додаток Є].

До того ж, аналізуючи причини та умови жіночої злочинності, О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєва, В. В. Василевич пов'язують їх із кількома ключовими чинниками: значно активнішою участю жінок у суспільному виробництві, суттєвим послабленням головних соціальних інститутів (передусім сім'ї), зростаючою напругою в суспільстві та конфліктами між людьми, поширенням наркоманії, алкоголізму, пияцтва, проституції, бродяжництва й жебрацтва. Науковці наводять дані про те, що жінки складають приблизно половину чисельності робітників та службовців і переважну більшість у таких сферах, як медичне обслуговування, освіта, наука, культура, торгівля, громадське харчування [57, с. 106]. Дезорганізація у зазначених галузях, на їхню думку, є значно відчутнішою для жінок, ніж для чоловіків. Вважаємо, що зазначені сфери характеризуються не лише підвищеною концентрацією жіночої зайнятості, а й системно нижчим рівнем оплати праці, обмеженими можливостями кар'єрного зростання та високою залежністю від бюджетного фінансування. В умовах економічної нестабільності саме ці галузі зазнають першочергового скорочення, що створює для зайнятих у них жінок камулятивний ефект – одночасну втрату доходу, соціального статусу та професійної ідентичності.

Подібну аргументацію розвиває С. В. Нікітенко, який у роботі, присвяченій профілактиці корисливих та корисливо-насиленницьких злочинів жінок на тлі наркоманії, зазначає, що завантаженість жінки домашніми проблемами, необхідність постійного пошуку джерел матеріального

забезпечення сім'ї, суспільна орієнтація на домінування чоловіка та формальне декларування рівноправ'я сприяють вчиненню жінками значної частини протиправних діянь. За спостереженнями науковця, рівень жіночої злочинності значною мірою корелює зі станом суспільної моралі [126, с. 12]. Ця позиція заслуговує на увагу, однак потребує уточнення. Адже зниження суспільної моралі є скоріше індикатором глибших процесів (послаблення ціннісно-нормативної системи, деінституціоналізації сім'ї, розірвання суспільних зв'язків), які у сукупності формують те криміногенне середовище, в якому жінка стає особливо вразливою до залучення у злочинну діяльність.

Структурна характеристика жіночої злочинності була поглиблена у працях Б. М. Головкіна, який здійснив комплексне монографічне дослідження корисливої насильницької злочинності в Україні [40]. Науковець аргументовано довів, що характер корисливих спонукань жінок визначається їх соціально-рольовим статусом, якому відповідає індивідуальна система ціннісних орієнтацій і життєвих запитів. Побутова та сімейна невлаштованість, моральна і духовна занедбаність, втрата життєвих перспектив, гостре відчуття непотрібності формують у значної частини жінок-злочинниць життєву стратегію «дожити до завтра», прагнення вижати максимум користі з поточного моменту чи сприятливої ситуації [41, с. 235]. Б. М. Головкін звернув увагу на тенденцію до втягування жінок в орбіту тяжкого кримінального насильства, де вони проявляють невмотивовану жорстокість, цинізм, намагаються ні в чому не поступатися чоловікам заради миттєвої вигоди [41, с. 236]. Ця наукова теза знаходить практичне підтвердження: 81,7 % респондентів визначили матеріальні труднощі як основну причину жіночої злочинності, а в умовах воєнного стану та економічної кризи 75 % опитаних констатували зростання рівня жіночої злочинності, переважно корисливої спрямованості [Додатки В, Г].

Зауважимо, що закономірність стабільно нижчого рівня жіночої злочинності порівняно з чоловічою була предметом наукового інтересу й в інших працях українських кримінологів. А. П. Закалюк, аналізуючи детермінацію злочинності, наголошував на тому, що злочинна поведінка не може бути зведена

до біологічної зумовленості, а формується під впливом комплексу соціально детермінованих чинників, до яких відносяться моральні, сімейно-побутові, соціально-психологічні та нормативні елементів свідомості, що в реальних життєвих умовах перебувають у тісній взаємодії, утворюючи цілісну мотиваційну основу протиправної поведінки. Саме ця сукупність соціальних впливів зумовлює відмінність у поведінкових моделях чоловіків і жінок та визначає специфіку їхньої злочинної активності [72, с. 208–209]. Науковець звертає увагу на те, що в системі детермінації злочинності необхідно враховувати не лише причинно-наслідкові зв'язки, а й кореляційні залежності, синхронність соціальних процесів, спільне системно-структурне становище, а також взаємозв'язок станів і функцій [72, с. 211]. У цьому контексті специфічні (статеві) чинники, на його думку, мають розглядатися крізь призму особливих соціально-психологічних характеристик особи жіночої статі та специфіки вчинення нею окремих видів злочинів [72, с. 9]. Водночас, з огляду на те, що А. П. Закалюк доволі стримано ставився до прямого зіставлення показників жіночої злочинності із загальним рівнем злочинності [72, с. 9], ми лише частково поділяємо цю позицію, оскільки зазначені питання й донині залишаються предметом дискусій як у науковому середовищі, так і в практиці. Зокрема, один із суддів, який брав участь в опитуванні, підкреслив: «кількість зареєстрованих злочинів, вчинених жінками, нижча за відповідний показник серед чоловіків у 4–7 разів. Ця тенденція представляє особливий інтерес, зважаючи на чисельну перевагу жінок у структурі населення країни» [Додаток Є]. Водночас 42,5 % респондентів акцентували увагу на впливі процесів емансипації на трансформацію жіночої злочинної поведінки [Додаток В].

У такому контексті привертає увагу позиція Ю. В. Александрова, А. П. Геля та Г. С. Семакова, які пов'язують причини вчинення жінками кримінальних правопорушень із втратою ними властивого раніше соціального статусу, дедалі частішим опануванням традиційно чоловічих професій (армія, поліція, політика, спорт тощо), унаслідок чого значна частина жінок не може або не бажає вести сімейне господарство та виховувати дітей. Зазначені науковці

вважають, що маскулінізація жінок призводить до формування у них елементів чоловічої психології, яка штовхає певну їх частину до вчинення типово чоловічих кримінальних правопорушень – вбивств, нанесення тілесних ушкоджень, шахрайства, грабежів, розбоїв [2, с. 192–193]. На наш думку, такий підхід є дещо хибним, оскільки він ґрунтується на ототожненні професійної інтеграції жінок у нові сфери діяльності з деформацією їхньої психологічної структури, тоді як опанування жінкою професії поліцейського або військовослужбовця не означає автоматичного засвоєння агресивних поведінкових моделей. Крім того, концепція маскулінізації як детермінанта злочинності фактично ігнорує ті об'єктивні соціально-економічні умови, які змушують жінку виходити за межі традиційних гендерних ролей, не з власного бажання «маскулінізуватися», а під тиском матеріальної необхідності.

В. В. Голіна, аналізуючи тенденції розвитку злочинності в Україні, зафіксував, що в період із середини 1990-х років до кінця 2011 року спостерігалось зниження абсолютних показників жіночої злочинності. Якщо у 1996 році було виявлено близько 59 тисяч жінок, які вчинили злочини, то у 2011 році – близько 30,5 тисяч [102, с. 431]. Водночас науковець застерігав від однозначно позитивної інтерпретації цієї динаміки, зазначаючи, що «... зниження показників зумовлювалося низкою обставин, як скороченням населення, міграцією, декриміналізацією деяких злочинів та іншим» [102, с. 431], а не виключно ефективністю превентивних заходів. Ця теза цілком відповідає сучасним реаліям [Додаток Г].

Подібна думка представлена й у наукових працях Б. М. Головкина, який, досліджуючи кримінологічні аспекти корисливої насильницької злочинності, зазначив, що частка жінок коливається в межах 5–6 %, що свідчить про незмінність структурного співвідношення чоловіків і жінок та усталеність другорядних ролей останніх при вчиненні посягань (як правило, пособників) [40, с. 120]. Науковець також звертав увагу на те, що паразитично-споживацька орієнтація, утверджена в девіантному молодіжному середовищі, звужує сферу провідних злочинних інтересів до неодноразового вчинення крадіжок, грабежів,

розбоїв, вимагань, заволодіння зброєю та автотранспортом із єдиною корисливою мотиваційною основою [40, с. 215–216]. Аналогічні негативні тенденції спостерігаються і в структурі жіночої злочинності, де кількісні показники вказують на зростання притягнення жінок до кримінальної відповідальності за тяжкі насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи, корисливо-насильницькі злочини (крадіжка, грабіж, розбій), а також злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів.

Суттєвий науковий інтерес становить вивчення особливостей участі жінок у групових та організованих кримінальних правопорушеннях. О. М. Джужа, В. В. Василевич, Н. В. Калакова та інші кримінологи, аналізуючи організовану злочинність в Україні й країнах Європи, звернули увагу на те, що жінки, беручи участь у діяльності організованих злочинних угруповань, як правило, виконують другорядні функції [56, с. 94–97]. Науковці зазначили, що роль жінок в організованій злочинності переважно зводиться до виконання допоміжних завдань – забезпечення конспірації, передачі інформації, легалізації злочинних доходів, рідше – до безпосередньої участі у вчиненні злочинів. Водночас у сфері наркозлочинності спостерігається тенденція до розширення ролі жінок. Вони дедалі частіше залучаються не лише до транспортування та збуту наркотичних засобів, а й до організаційних функцій у наркобізнесі [56, с. 96]. Цю наукову позицію підтверджують і висновки сучасних практиків. Один із опитаних слідчих із 14-річним стажем роботи зазначив, що «жінки рідко виступають організаторами або лідерами організованих груп. Найчастіше вони виконують другорядні ролі. У сфері торгівлі наркотичними засобами жінки часто виступають як кур'єри або розповсюджувачі, тоді як керівні позиції займають чоловіки» [Додаток Є].

Специфіка участі жінок у корупційних практиках стала предметом дослідження В. В. Голіни, який проаналізував кримінологічну характеристику відповідного явища, у тому числі жінок як суб'єктів корупційних правопорушень. Науковець умовно виокремив такі типи корупціонерів: «дрібний хабарник-корупціонер» (ситуативний тип), звичний корупціонер

(представник корупційної системи), активний корупціонер (злісний тип), особливо злісний (політичний) корупціонер [102, с. 403–404]. Ця класифікація заслуговує на підтримку, оскільки дозволяє диференціювати корупційну поведінку за ознаками стійкості, мотивації та суспільної небезпечності. Водночас вважаємо за необхідне уточнити, що наведена типологія потребує певного корегування з урахуванням гендерного виміру корупційної злочинності. На нашу думку, жінки-корупціонерки здебільшого належать до перших двох типів – «дрібного хабарника-корупціонера» та звичного корупціонера, що зумовлено специфікою їхньої професійної діяльності (освіта, медицина, соціальне забезпечення, реєстраційні та дозвільні органи), де корупційні прояви часто мають побутовий або службово-рутинний характер. Натомість представленість жінок серед активних та особливо злісних (політичних) корупціонерів залишається значно нижчою, що пояснюється як обмеженим доступом жінок до вищих ешелонів влади, так і відмінностями в мотиваційній структурі корупційної поведінки. Якщо для чоловіків-корупціонерів більш характерним є прагнення до накопичення владного ресурсу та політичного впливу, то жіноча корупційна мотивація частіше пов'язана із забезпеченням матеріальних потреб сім'ї, вирішенням побутових проблем або адаптацією до корупційного середовища, у якому жінка здійснює свої службові обов'язки.

З огляду на це, слід звернути увагу і на психологічні особливості жіночої злочинності, що суттєво розкриті В. О. Меркуловою у статті «Психологічні аспекти жіночої насильницької злочинності». Науковиця стверджує, що прихована в повсякденному житті незадоволеність собою й навколишньою обстановкою породжує підсвідому жорстокість. Однією з особливостей реалізації емоційної сфери жінок як суб'єктів вбивства є те, що їхні спонукання часто поєднані з емоціями невдоволення, неспокою та іншими переживаннями, які посідають особливо важливе місце в родинно-побутовій злочинності. У ряді випадків емоції й почуття не лише супроводжують або посилюють основні спонукання, а й можуть відігравати самостійну роль – передусім такі сильні почуття, як ненависть, гнів, лют, особиста неприязнь. Цей комплекс негативних

переживань нерідко виникає під впливом провокуючої поведінки потерпілого, яку фахівці розглядають як широке коло форм негативної поведінки. В. О. Меркулова наголошує, що неправомірну, аморальну поведінку потерпілих психологи кваліфікують як умову, здатну викликати у винного стан, що визначається прагненням усунути джерело негативних емоцій та переживань [117, с. 68–69]. Ми поділяємо це твердження, оскільки жінкам дійсно менш властиві стійкі антисоціальні установки. Характер їхньої соціально-психологічної орієнтації може містити певні деформації, проте вони, як правило, не формують серйозних поведінкових відхилень. Стійкі злочинні переконання у більшості жінок відсутні, а мотиви вчинення злочинів часто мають афективний характер і зумовлені емоційним або психологічним тиском, зокрема систематичним домашнім насильством.

Розкриваючи роль афективних станів у генезі жіночої злочинності, В. В. Голіна справедливо зазначає, що насильницькі злочини є нехарактерними для жінок і найчастіше вчиняються з метою розв'язання затяжних конфліктів, із помсти, через ревності, а подекуди – з корисливих мотивів [37, с. 139]. Н. В. Абдюкова вважає, що причиною вчинення жінкою насильницького злочину є перебування її на межі емоційного зриву. Природа такого стану може бути різноманітною, однак найчастіше насильницькі дії жінок зумовлені сімейно-побутовими конфліктами та інтимними переживаннями. На думку науковиці, якщо насильство стосовно жінки відбувається у найважливіших для неї стосунках, не всі жінки схильні його терпіти: деякі вчиняють вбивства або заподіюють тілесні ушкодження своєму кривднику, причому механізм цих злочинів зазвичай розгортається за типом «останньої краплі» [1, с. 80]. Дещо інакше підходить до цього питання Б. І. Емха, яка вбачає в основі насильницьких злочинів жінок невротичні порушення та характерні для них тривожно-депресивні стани. Оперуючи результатами дослідження серед засуджених жінок, науковиця стверджує, що особливо тяжкими насильницькими злочинами були вбивства, вчинені через хуліганські спонукання, помсту, ревності, заздрощі, страх, гнів, користь. Психологічне дослідження окремих категорій жінок, які

вчинили вбивство співмешканців або заподіяли їм тяжкі тілесні ушкодження, засвідчило наявність у них високого рівня емоційності, упертості, відсутності відчуття провини або розкаяння. Тобто цим жінкам була притаманна агресивність та антигуманна спрямованість із зневажливим ставленням до життя, здоров'я і гідності інших людей [63, с. 336]. Ми не повністю поділяємо позицію Б. І. Емхи, оскільки, акцентуючи увагу переважно на індивідуально-психологічних особливостях жінок-злочинниць – невротичних порушеннях, агресивності, відсутності розкаяння, – науковиця фактично залишає поза увагою той соціальний контекст, у якому формуються зазначені деструктивні якості. Характеризуючи жінок, які вчинили вбивство співмешканців або заподіяли їм тяжкі тілесні ушкодження, вона констатує наявність у них агресивності та антигуманної спрямованості, однак не розглядає домашнє насильство як один із ключових детермінантів, що передує вчиненню таких злочинів. На наше переконання, значна частина насильницьких злочинів, вчинених жінками щодо співмешканців, є не так проявом іманентно притаманної їм агресивності, як кумулятивною реакцією на систематичне фізичне, психологічне або сексуальне насильство з боку партнера. Тривожно-депресивні стани, на які слушно вказує Б. І. Емха, у багатьох випадках є саме наслідком тривалої віктимізації жінки у сімейно-побутовій сфері, а не первинною причиною злочинної поведінки. У зв'язку з цим домашнє насильство слід розглядати як один із провідних детермінантів жіночої злочинності, який не лише формує відповідний психоемоційний стан потенційної злочинниці, а й створює ту критичну ситуацію, за якої застосування насильства суб'єктивно сприймається жінкою як єдиний можливий спосіб захисту власного життя, здоров'я та гідності.

Проблематика структури особистості жінки-злочинниці також стала окремим предметом комплексного вивчення українських науковців. О. М. Джужа та А. В. Микитчик вказують на те, що пізнання особи злочинця можливе лише з урахуванням суспільних відносин, в які особа реально включена, оскільки саме ці відносини значною мірою формують і визначають окремі елементи структури особистості та зв'язки між ними. Науковці

зазначають, що в кримінологічній літературі найчастіше виділяють ті суспільні відносини, які виникають у демографічних, економічних і соціокультурних процесах життєдіяльності, а також відносини особи до соціальних інститутів, спільнот і різноманітних соціальних норм. Соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові та морально-психологічні ознаки у своїй сукупності становлять структуру особи злочинця, у тому числі жінки-злочинниці [100, с. 107]. При цьому соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі і самі по собі не мають кримінологічного значення [100, с. 107]. Кримінально-правові ознаки охоплюють не лише дані про склад вчиненого злочину, а й відомості про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, види співучасті, інтенсивність кримінальних проявів, наявність судимості тощо [100, с. 108]. Соціально-рольові ознаки розкривають функції індивіда, зумовлені його становищем у системі існуючих суспільних відносин, належністю до певної соціальної групи, взаємодією з іншими людьми й організаціями у різних сферах суспільного життя [100, с. 108]. Нарешті, морально-психологічні ознаки визначають ставлення злочинця до суспільства загалом, прийнятих у ньому соціальних цінностей та нормативно визначених форм поведінки [100, с. 109].

Доволі цікавою є розробка структури особистості жінки-злочинниці, здійснена А. Б. Благою, яка виокремила основні групи чинників, що детермінують її формування. Науковиця дійшла висновку, що злочинна поведінка жінки є результатом взаємодії зовнішніх чинників та внутрішніх особистісних якостей і властивостей, детермінованих минулим впливом соціального середовища й біологічними особливостями особи. До зовнішніх чинників, що обумовлюють вчинення протиправних дій, належать несприятливі умови морального формування особистості жінки-злочинниці, а також особливості конкретної ситуації, що сприяють виникненню злочинного наміру. До внутрішніх – антисуспільні погляди, орієнтації та потреби, що виявляються у відповідних мотивах [17, с. 56]. А. Б. Блага також зазначає, що після виходу з місць позбавлення волі до жінок приклеюється «ярлик» злочинниці, який тягне

за собою негативне ставлення суспільства та знижує їхню самооцінку – подекуди до стійкого відчуття власної неповноцінності. Саме тому доцільним є здійснення коригуючого впливу на жіночу психіку і поведінку через самоствердження та самовираження з опорою на позитивні риси особистості – врівноваженість, стійкість нервової системи, значний інтелектуальний розвиток чи витонченість емоцій [17, с. 177–178]. Ми поділяємо цю позицію, оскільки стигматизація жінок після відбування покарання є одним із ключових чинників рецидивної злочинності. Нав'язаний суспільством «ярлик» злочинниці фактично позбавляє жінку можливості повноцінної ресоціалізації, штовхаючи її до повторного вчинення злочину. За таких умов акцентування на позитивних рисах особистості засудженої є не лише гуманістично виправданим, а й кримінологічно обґрунтованим підходом. Вважаємо за необхідне доповнити цю позицію тим, що в умовах воєнного стану проблема стигматизації жінок, які відбули покарання, набуває особливої гостроти: суспільна напруга та загальне зниження толерантності істотно ускладнюють процес їхньої соціальної реінтеграції, а тому потреба в індивідуалізованому коригуючому впливі з опорою на позитивний потенціал особистості лише зростає.

Питання алкогольної та наркотичної залежності жінок-злочинниць було детально досліджено В. В. Голіною і Б. М. Головкіним. Науковці наголошують, що ця морально-психологічна характеристика свідчить про таке: під впливом алкоголю та наркотичних засобів зростає кількість судимостей серед жінок, настає їхня соціальна деградація, формується стійка психологія паразитизму, що веде до нових злочинів. Більшість засуджених, особливо повторно, втрачають зв'язок із сім'єю, дітьми, роботою, залишаються без житла та будь-яких засобів до існування [102, с. 434]. Ми цілком поділяємо це твердження, оскільки воно знаходить переконливе емпіричне підтвердження. За результатами опитування 51,7 % респондентів визначили алкогольну та наркотичну залежність як одну з основних причин жіночої злочинності [Додаток В], що свідчить про усталеність цього детермінанта у свідомості практиків. Деструктивна поведінка цього роду запускає ланцюговий механізм криміналізації особистості: спершу руйнуються

соціально корисні зв'язки (сімейні, трудові, побутові), а відтак (за відсутності законних джерел існування та під тиском фізичної потреби в психоактивних речовинах) жінка вимушено звертається до протиправних способів задоволення базових потреб. Формується замкнене коло «залежність – соціальна ізоляція – злочин – покарання – поглиблена маргіналізація», яке з кожним наступним циклом суттєво ускладнює ресоціалізацію і підвищує ризик рецидиву. Саме тому запобігання жіночій злочинності не може бути ефективним без комплексних програм подолання деструктивної поведінки, що мають охоплювати не лише медичну реабілітацію, а й відновлення соціальних зв'язків, сприяння працевлаштуванню та психологічний супровід.

Отже, аналіз стану наукової розробленості проблеми жіночої злочинності в Україні свідчить про те, що розвиток наукових підходів відображає поступовий перехід від фрагментарного вивчення окремих аспектів до комплексного осмислення цього феномена. Ранні дослідження 1990-х років зосереджувалися переважно на емпіричному описі кримінологічних характеристик жіночої злочинності, виокремленні типових видів кримінальних правопорушень та соціально-демографічних ознак жінок-злочинниць. Подальший розвиток наукової думки характеризувався поглибленням теоретичного осмислення детермінації жіночої злочинності, вивченням психологічних механізмів злочинної поведінки жінок і розробкою диференційованих підходів до превентивних заходів.

Системний аналіз наукових публікацій водночас свідчить про наявність низки проблемних питань, що потребують наукового переосмислення.

По-перше, у вітчизняній кримінології бракує сучасних комплексних досліджень жіночої злочинності, які б ураховували трансформацію соціально-економічних відносин, зміни гендерних ролей та вплив глобалізаційних процесів на криміногенну ситуацію. Більшість ґрунтовних досліджень були здійснені у 1990-х – на початку 2000-х років, що зумовлює необхідність оновлення емпіричної бази та теоретичного переосмислення феномена жіночої злочинності.

По-друге, недостатньо дослідженими залишаються питання участі жінок у нових формах злочинності, зокрема у кіберзлочинності, злочинах у сфері технологій, економічних злочинах корпоративного характеру. Трансформація економічних відносин і розширення можливостей жінок у бізнесі та управлінні створюють передумови для їхньої участі у складних фінансово-економічних злочинах, що потребує спеціального кримінологічного аналізу. Зазначена проблема підтверджується і висновками сучасних практиків, частина яких відзначила появу нових сфер криміногенної активності жінок – «кіберзлочинності та шахрайства у соціальних мережах» [Додаток Є].

По-третє, фрагментарно висвітленою залишається проблематика віктимологічних аспектів жіночої злочинності, зокрема віктимної поведінки жінок, що може провокувати їх до вчинення злочинів у відповідь на насильство, експлуатацію або дискримінацію. Недостатньо вивченими є механізми взаємозв'язку між віктимізацією жінок та їхньою подальшою криміналізацією, трансформації жертви на злочинця.

По-четверте, потребують поглибленого дослідження проблеми запобігання жіночій злочинності в контексті сучасних викликів в умовах воєнного стану, вимушеного переміщення, економічної кризи та соціальної дезорганізації. Особливої уваги заслуговують ефективні механізми ресоціалізації жінок, які відбули покарання, та профілактики рецидивної злочинності.

По-п'яте, недостатньо розробленими є питання гендерно чутливого правосуддя з огляду врахування специфіки жіночої злочинності при призначенні кримінальних покарань, виборі альтернативних позбавленню волі заходів, організації виконання покарань. Поза увагою науковців залишилася й проблема забезпечення прав жінок, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, зокрема права на підтримання зв'язків із дітьми, отримання медичної допомоги та психологічної підтримки.

Таким чином, системний аналіз стану наукової розробленості проблеми жіночої злочинності в Україні засвідчує наявність значного масиву досліджень,

що становлять теоретико-методологічну основу для подальших наукових пошуків. Українськими кримінологами обґрунтовано закономірність стабільно нижчого рівня жіночої злочинності порівняно з чоловічою, виокремлено пріоритетні сфери жіночої кримінальної активності (побутову та професійну), розкрито особливості участі жінок у групових та організованих злочинах, проаналізовано психологічні особливості злочинної поведінки жінок, розроблено структуру особистості жінки-злочинниці. Водночас обмеженість і фрагментарність окремих аспектів дослідження, застарілість емпіричної бази, недостатня увага до нових форм жіночої злочинності та умов воєнного часу зумовлюють необхідність подальших наукових розробок, спрямованих на комплексне вивчення кримінологічної характеристики й запобігання жіночій злочинності в сучасних умовах.

Висновок до розділу 1.

Отже, розкрито методологічні засади кримінологічного дослідження жіночої злочинності та з'ясовано, що методологія дослідження жіночої злочинності є багаторівневою системою, яка охоплює принципи наукового пізнання, методологічні підходи (герменевтичний, системний, функціональний, інституціональний, синергетичний) та методи дослідження (загальнонаукові, соціологічні, спеціально кримінологічні). Пріоритетне місце серед методів посідають соціологічні, оскільки кримінологія має своїм предметом таке соціальне явище як злочинність (є за своєю суттю соціологією злочинності). Доведено, що міждисциплінарний характер дослідження жіночої злочинності є об'єктивною необхідністю, а застосування уніфікованого методологічного підходу до всіх її проявів є неможливим.

Досліджено генезис жіночої злочинності в кримінології та стан наукової розробки цієї проблеми в Україні. З'ясовано, що злочинна поведінка жінок тісно пов'язана не лише з їхніми біологічними особливостями, а й із соціальною роллю

в суспільстві, яка поступово трансформувалася протягом багатьох століть. Жіноча злочинність має глибокі історичні корені, на її трансформацію впливали насамперед пануючі у суспільстві уявлення, у тому числі релігійні. Обґрунтовано, що перехід від біологічного детермінізму до соціологічних концепцій, зокрема теорії економічної маргіналізації, став ключовим етапом у розвитку наукових уявлень про природу жіночої злочинності. Встановлено, що вітчизняна кримінологія пройшла шлях від фрагментарного вивчення окремих аспектів жіночої злочинності до комплексного осмислення цього феномена, однак виявлено прогалини у наявних дослідженнях, зокрема щодо участі жінок у нових формах злочинності, недостатньої актуальності емпіричної бази та відсутності досліджень в умовах воєнного стану, що додатково обумовило необхідність здійснення цього дослідження.

Проаналізовано злочинність жінок у сучасній Україні, визначено її обсяг і структуру. Встановлено, що сучасна жіноча злочинність перебуває під впливом низки факторів соціально-економічного, політичного, законодавчого, освітньо-виховного та ідеологічного характеру, а воєнний стан суттєво змінив як кількісні показники, так і склад кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками.

Розділ 2

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Детермінація жіночої злочинності в Україні.

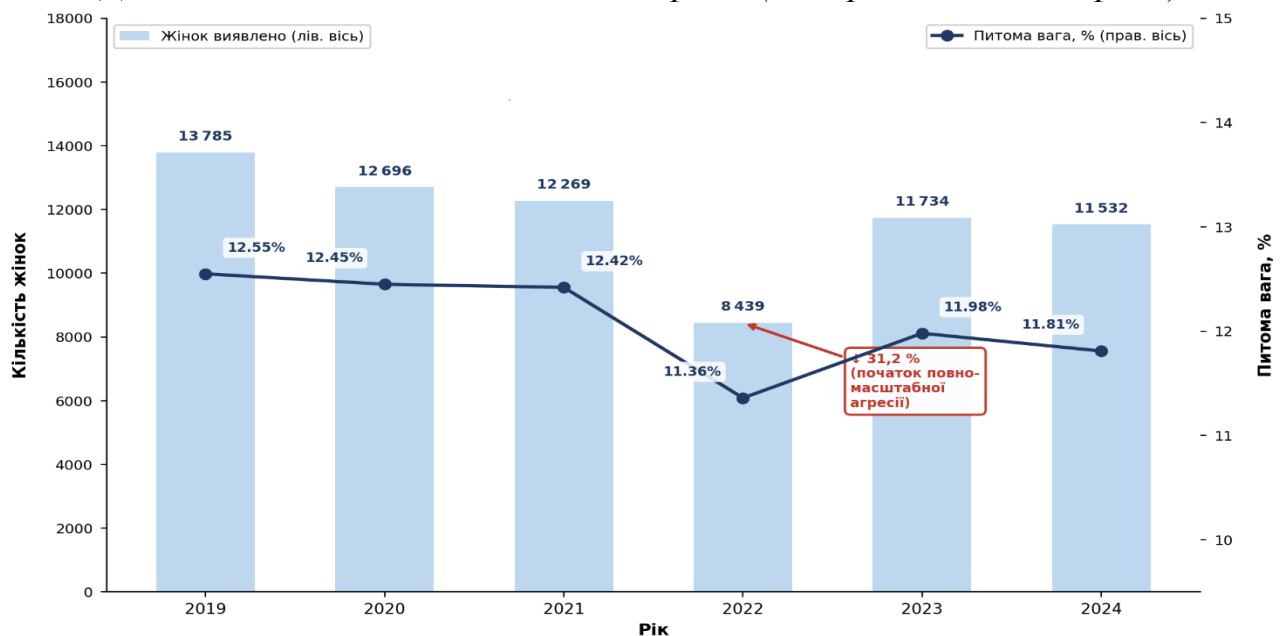
Теорія детермінації жіночої злочинності формується в контексті трансформаційних процесів, що відбуваються в суспільстві та впливають на характер і структуру злочинності загалом. За таких умов розуміння причинно-наслідкових механізмів формування злочинної поведінки жінок набуває особливої теоретичної та практичної значущості, оскільки виступає необхідною передумовою розроблення ефективної системи запобігання цьому соціальному явищу. І попри традиційно нижчий рівень жіночої злочинності порівняно з чоловічою, її кількісні та структурні показники характеризуються помітною динамічністю. Зокрема, за офіційними статистичними даними ОГП за період 2019-2024 років питома вага жінок серед виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, коливалася в межах 11,4–12,6 %. Водночас суттєве скорочення відповідних показників у 2022 році (-31,2 %) змінилося їх значним зростанням у 2023 році (+39,0 %), що відображає дестабілізуючий вплив запровадження правового режиму воєнного стану на стан і структуру злочинності в Україні [Додаток Д; Діаграма 2.1.1].

Проблематика детермінації злочинності, у тому числі жіночої, у зазначеному контексті посідає провідне місце в сучасних кримінологічних дослідженнях. У наукових працях Ю. В. Александрова, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. В. Голіна, І. М. Даньшина, О. М. Джужа, А. П. Закалюка, Ю. Ф. Іванова, О. М. Костенко, В. В. Кузнецова, О. О. Литвака, М. І. Мельника, О. Б. Сахарова, В. О. Тулякова, А. М. Удода, В. І. Шакуна та інших учених обґрунтовано системний характер детермінуючих зв'язків. Вітчизняна кримінологічна наука виходить із розуміння детермінації як багаторівневого

процесу, у межах якого взаємодіють загальносоціальні, економічні, культурні, соціально-психологічні та індивідуально-особистісні чинники. Саме така взаємопов'язана структура дає змогу пояснити коливання кількісних і структурних показників жіночої злочинності в умовах суспільної нестабільності та воєнного стану. З огляду на це подальший аналіз теорій детермінації є необхідним для з'ясування їх потенціалу щодо генези й специфіки жіночої злочинності в сучасних соціально-правових реаліях.

Діаграма 2.1.1

Динаміка жіночої злочинності в Україні (за період 2019-2024 роки)

Крім того, як слушно вказує Н. Комих, корпус існуючих психологічних, соціальних та кримінологічних теорій, покликаних пояснювати девіантну поведінку, від самого початку є чоловікоцентрованим, оскільки розглядає саме чоловіка-злочинця як модальний тип [84, с. 205]. Аналогічне твердження висуває американська дослідниця Ф. Адлер, яка у своїй фундаментальній праці «Sisters in Crime» (1975) зазначала, що теоретичне осмислення жіночої злочинності тривалий час здійснювалося в категоріях, вироблених для аналізу злочинної поведінки чоловіків, що зумовлювало принципово хибний дослідницький підхід [208, с. 13]. Це визначає необхідність переосмислення класичних теорій детермінації через призму специфіки жіночої кримінальної

активності, а також розроблення аналітичних підходів, які враховували б гендерну обумовленість злочинної поведінки. Утім, перш ніж перейти до цього аналізу, слід зазначити, що науковий підхід до проблематики детермінації жіночої злочинності передбачає чітке розмежування понять «причини» та «умови» злочинності, які нерідко ототожнюються в дослідницькій практиці попри їх принципово різну природу і функцію в механізмі злочинної поведінки. Як обґрунтовано зазначає А. П. Закалюк, до причин злочинності слід відносити соціально-психологічні детермінанти, а саме негативні елементи суспільної свідомості у її різних формах, тобто на рівні буденної психології як частини буденної свідомості. До умов злочинності належить формування негативних антисуспільних елементів свідомості, насамперед свідомості особи, що охоплює негативні впливи сім'ї, найближчого оточення, недоліки шкільного, трудового, побутового виховання, соціальні нерівності та несправедливості, байдужість до них владних установ, негативний морально-психологічний вплив медіапростору (ЗМІ) тощо [72, с. 210–211]. Ця концептуальна відмінність має вирішальне значення для структурування превентивних заходів і розмежування об'єктів впливу в системі запобігання жіночій злочинності. Характерно, що 93,3 % опитаних нами фахівців у сфері кримінального права, кримінології та правоохоронної діяльності підтримали системно-структурний підхід до розмежування детермінантів на причини (внутрішні) та умови (зовнішні) як методологічно коректний і практично значущий [Додаток Є].

З огляду на це розглянемо детальніше окремі теорії детермінації злочинності.

Так, одним із перших пояснювальних підходів до зв'язку між психічним здоров'ям і злочинністю стала *теорія небезпечного стану*, розроблена Р. Гарофало та А. Принсом, яка обґрунтовує наявність причинно-наслідкового зв'язку між психофізіологічним станом особи та вчиненим нею кримінальним правопорушенням [206]. До категорії «небезпечних станів» належить психофізіологічний стан людини, за якого механізми стримування девіантної поведінки послаблені, а особа перебуває в стані підвищеної конфліктності,

тривожності, неврастенії, страждає на фобії чи obsесивно-компульсивні розлади. Науковці фіксують закономірне підвищення рівня злочинності серед осіб, які страждають на параноїдні, шизофренічні, kleптоманійні та експлозивні розлади [206].

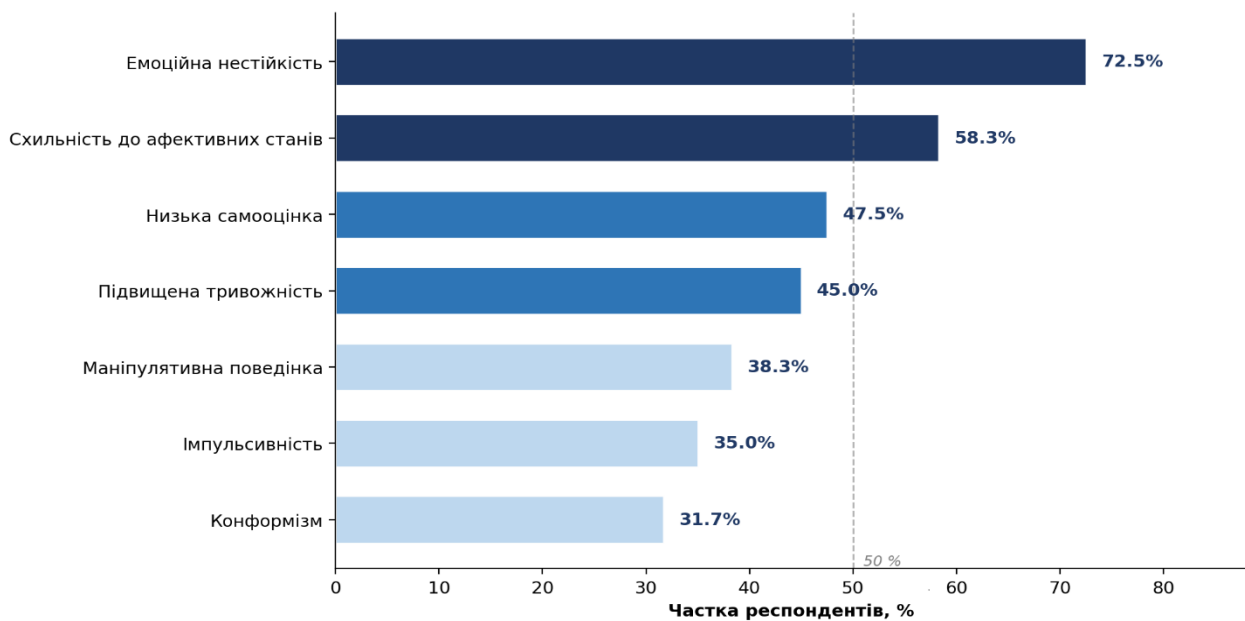
У контексті жіночої злочинності ця теорія набуває специфічного аналітичного змісту, оскільки жінкам притаманні певні особливості протікання психічних процесів, здатні формувати передумови виникнення таких станів. Р. Гарофал та А. Принс звертають увагу на складність розпізнавання у жінок психопатичних проявів, що пояснюється особливостями гендерної соціалізації та усталеними стереотипами щодо «нормальної» жіночої поведінки, котрі нерідко маскують виражену психопатологію [206]. Психопатологічна модель жінок-злочинниць засвідчує наявність у них широкого спектра психічних розладів. Показовим у цьому плані є кейс американської серійної вбивці Ейлін Ворнос, якій були діагностовані психопатія, прикордонний розлад особистості та дисоціальний розлад особистості – поєднання, що зумовило ескалацію насильницької поведінки на тлі тривалого травматичного досвіду [206]. Емпіричне підтвердження цьому містять результати проведеного нами опитування, де серед психологічних особливостей, найбільш притаманних жінкам-злочинницям, респонденти визначили емоційну нестійкість (72,5 %), схильність до афективних станів (58,3 %), підвищену тривожність (45,0 %), схильність до маніпулятивної поведінки (38,3 %) та імпульсивність (35,0 %) [Додаток В; Діаграма 2.1.2].

Слід додати, що положення теорії небезпечного стану знайшли відображення у кримінальному законодавстві України. Інститут примусових заходів медичного характеру, примусове лікування, система відносно визначених та альтернативних санкцій, а також принцип індивідуалізації покарання свідчать про визнання законодавцем кримінологічного значення психофізіологічного стану особи. Так, п. 7 ст. 66 КК України передбачає можливість урахування як обставини, що пом'якшує покарання, вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання,

викликаного жорстоким поведінням або приниженням честі й гідності, а також за наявності систематичного характеру такого поведіння з боку потерпілого [93].

Діаграма 2.1.2

*Психологічні особливості, найбільш притаманні жінкам-злочинницям
(за оцінкою 120 респондентів, множинний вибір)*

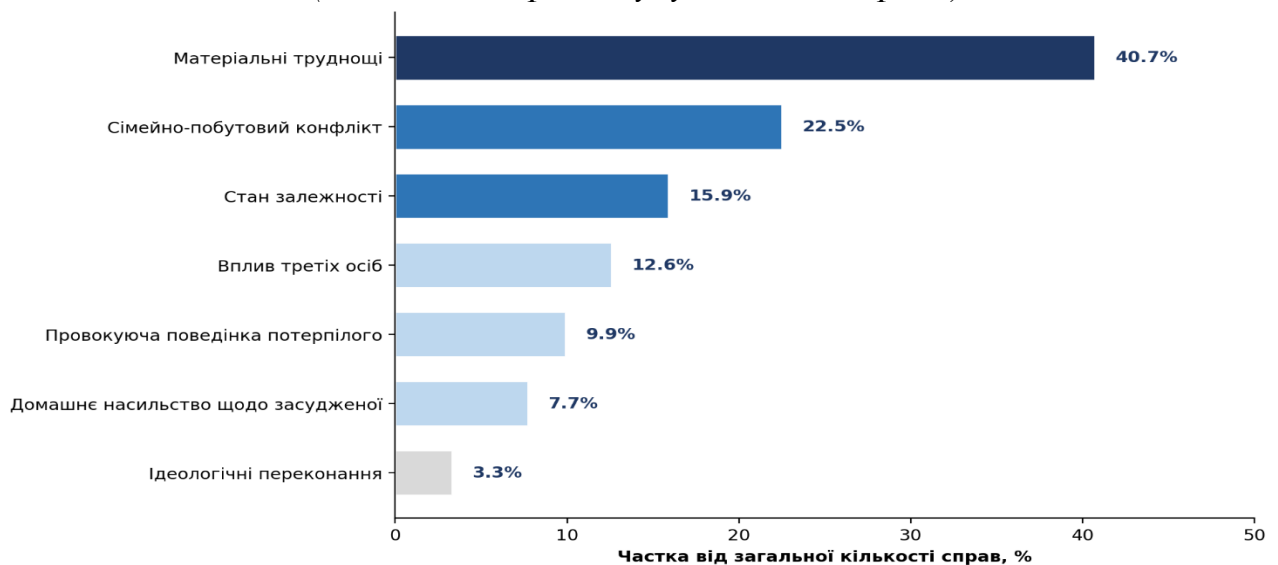

Статистичні дані Всесвітньої організації охорони здоров'я свідчать, що близько 30 % жінок у світі, а в деяких країнах – до 70 %, зазнають домашнього насильства протягом свого життя [235]. Ця обставина безпосередньо детермінує вчинення жінками кримінальних правопорушень. Широко відома справа трьох сестер Хачатурян, які у 2018 році вбили батька, що роками піддавав їх фізичному, сексуальному та психологічному насильству. У ході слідства одній із сестер встановлено діагноз «гостра реакція на стрес», іншим – «синдром жорстокого поведіння» та «посттравматичний стресовий розлад» [174, с. 71]. Ця справа ілюструє, наскільки визначальну роль відіграє психофізіологічний стан жінки в механізмі детермінації протиправної поведінки, передусім коли злочин є реакцією на систематичне насильство. Системний аналіз судової практики також підтверджує цю закономірність: домашнє насильство щодо засудженої зафіксовано як безпосередню причину злочину у 7,7 % справ, провокуюча поведінка потерпілого (віктимна поведінка) – у 9,9 % справ; при

цьому самозахист від насильства виступав мотивом насильницьких правопорушень у 4,9 % випадків [Додаток Б; Діаграма 2.1.3]. За оцінкою респондентів, самозахист від домашнього насильства є основним мотивом жіночих насильницьких злочинів у 28,3 % випадків [Додаток В], що свідчить про системне значення віктимізації у механізмі детермінації жіночої насильницької злочинності.

Діаграма 2.1.3

*Причини злочинів, вчинених жінками
(аналіз 182 вироків суду, 2020-2024 роки)*

Аналогічна природа детермінації властива умисному вбивству матір'ю своєї новонародженої дитини. Це діяння зумовлюється складним комплексом психогенних факторів: стресовим станом породіллі, пов'язаним із вагітністю та пологами; гострими психічними реакціями на значущі події у житті жінки – подружню зраду, сімейно-побутові конфлікти, матеріальні труднощі; а також тимчасовим розладом психіки, що послаблює здатність усвідомлювати характер своїх дій або керувати ними [174, с. 71–72]. Сукупність цих обставин формує той психофізіологічний стан, який теорія небезпечного стану розглядає як причину протиправної поведінки.

Інший підхід пояснення злочинної поведінки пропонує *теорія диференційного зв'язку*, розробленої Г. Тардом, Е. Сатерлендом, Д. Крессі,

Р. Сйкерсом та Д. Глейзером. Вона пояснює детермінацію злочинності через механізми соціального навчання – засвоєння злочинних моделей, цінностей і поведінки у процесі безпосередньої взаємодії в малих соціальних групах [206]. Малі соціальні групи визначаються як нечисленні угруповання, члени яких об'єднані спільною діяльністю та перебувають у особистому спілкуванні, що є основою формування емоційних взаємин, групових норм і групових процесів [185, с. 8]. Е. Сатерленд, зокрема, наполягав на тому, що злочинна поведінка засвоюється людиною так само, як і будь-яка інша соціальна поведінка – через навчання у процесі спілкування з особами, для яких злочин є нормою, і що вирішальним є не кількість, а інтенсивність та тривалість таких контактів [242, с. 77].

Застосування цієї теорії до аналізу жіночої злочинності дозволяє розкрити специфічні механізми засвоєння протиправних поведінкових моделей у характерних для жінок соціальних контекстах. Підтвердженням цього слугує феномен жінок-шахідок – учасниць терористичних актів різних екстремістських організацій, таких як «Ісламської держави», «Аль-Каїди», організації «Чорні вдови», а також угруповання «Тамільські тигри». Участь жінок у терористичній діяльності зумовлена складним переплетінням політичних, релігійних та соціальних контекстів, у яких відбувається процес соціалізації та поступової інтерналізації екстремістських ідеологій [108, с. 225–231]. Вагому роль тут відіграє феномен групового тиску та механізми емоційної залежності від «харизматичного» лідера.

Масове самогубство та вбивство дітей членами секти «People's Temple» у поселенні Джонстаун у листопаді 1978 року, жертвами якого стали понад 900 осіб, серед них чимало жінок [123], також ілюструє дію механізмів диференційного зв'язку. Ідея мартирства (відданості справі ціною власного життя) у деструктивних сектах і терористичних організаціях культивується через систематичне маніпулювання свідомістю та психологічний тиск у замкнутих малих групах, що підтверджує теоретичні положення Е. Сатерленда про роль соціального оточення у формуванні злочинної поведінки. Варто зауважити, що

серед жінок, засуджених за кримінальні правопорушення в Україні у 2020–2024 роках, зв'язки з кримінальним середовищем зафіксовані як умова, що сприяла вчиненню злочину (у 13,2 % кримінальних проваджень); у групових злочинах жінки переважно виконували роль пособника або посередника (13,2 %) і значно рідше – організатора (3,8 %) [Додаток Б], що відповідає теоретичному положенню про вторинний, наслідувальний характер засвоєння злочинних моделей.

Проблему нормативної невідповідності між різними культурними системами розриває *теорія конфлікту культур*, розробленої Т. Селліном, яка пояснює причини злочинності через розбіжність культурних кодів і нормативних систем різних національних або субкультурних груп, що проживають на спільній території [206]. Згідно з цією концепцією, детермінантами жіночої злочинності виступає система релігійних, етичних, соціальних і правових норм, а також поведінкові моделі, характерні для певних діаспорних спільнот, що функціонують за межами традиційного ареалу їх проживання. В. Г. Севрук та С. О. Павленко звертають увагу на те, що представники ромської спільноти в Україні та інших країнах їх розселення нерідко вчиняють злочини у складі етнічних злочинних угруповань, члени яких об'єднані спільною психологією та груповою солідарністю [182, с. 53, 55, 57]. Жінки в таких угрупованнях виконують специфічні функції: розвідувальну, кур'єрську, маніпулятивну, виступаючи, зокрема, у ролі ворожок, жебрачок або посередниць при вчиненні шахрайств. Традиційний для ромської культури поділ злочинних ролей за гендерним принципом є типовим виявом конфлікту між культурними нормами спільноти та правовими приписами держави.

Масштабні суспільні трансформації як чинник злочинності розкривається *теорією соціальної дезорганізації*, або теорією аномії, у варіанті Е. Дюркгейма та в подальшому розвинутої Р. Мертоном. Ця теорія досліджує механізми відтворення злочинності крізь призму психологічних засад соціалізації особистості в умовах інтенсивних суспільних змін – економічних криз, урбанізації, масової міграції, жорсткої конкуренції на ринку праці, соціальної

нерівності, збройних конфліктів і політичної нестабільності [206]. Стан аномії, за Р. Мертоном, постає тоді, коли суспільство нав'язує індивіду певні культурні цілі (успіх, добробут, статус), водночас позбавляючи його легітимних засобів їх досягнення, що закономірно штовхає маргіналізовані верстви до пошуку незаконних альтернатив [230, с. 679–680]. Ці процеси нівелюють регулятивний потенціал суспільних норм, справляють дезорганізуючий вплив на особистість, провокують агресію, втрату нормативного контролю та схильність до вчинення злочинів.

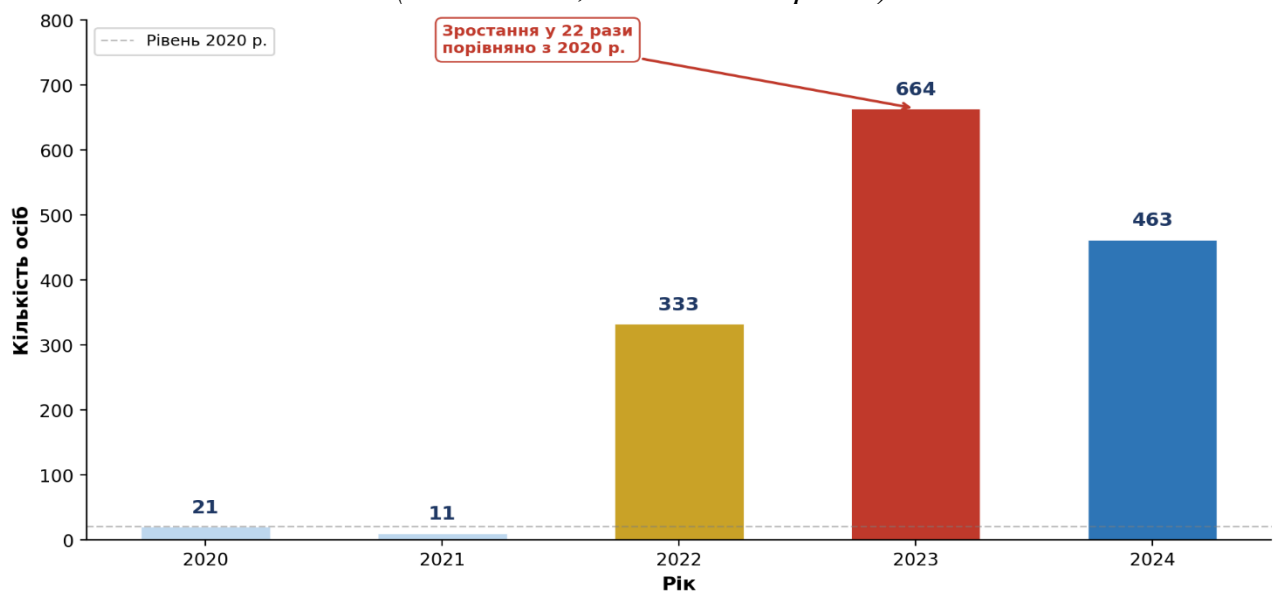
Досвід США часів Великої депресії 1929–1939 років свідчить про роль соціально-економічної дезорганізації у детермінації жіночої злочинності. Саме в цей період виявили себе такі злочинниці, як Бонні Паркер, котра займалася збройними пограбуваннями та вбивствами, Меррі-Джейн Баркер, яка вчиняла вбивства з корисливих мотивів, Рут Браунер – учасниця злочинного угруповання, яка спеціалізувалася на пограбуваннях банків і поштових установ, Стефані Сент-Клер – організаторка підпільного ігрового бізнесу та проституції [174, с. 72]. На нашу думку, економічна криза породила масовий стан аномії, за якого традиційні нормативні системи втратили свою регулятивну функцію, а традиційна жіноча роль перестала забезпечувати базові потреби виживання.

Сучасний український досвід так само містить численні приклади дії механізмів соціальної дезорганізації. Після початку повномасштабного збройного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році було криміналізовано нове діяння – колабораційну діяльність, склад якої закріплено у ст. 111-1 КК України [93]. Відповідно до звіту Національної поліції України про результати роботи у 2022 році, у зазначений період було зареєстровано 2230 кримінальних проваджень та повідомлено про підозру 452 особам за цією статтею [75]. Серед жінок-колаборанток значна частка здійснювала свою протиправну діяльність у сфері освіти, організації незаконних референдумів на тимчасово окупованих територіях, поширення ідеології «руського миру» через медіа (ЗМІ) та соціальні мережі, а також передачі матеріальних ресурсів окупантам та нарахування ними соціальних виплат в інтересах окупаційної

адміністрації. Офіційні статистичні дані ОГП підтверджують стрімке зростання участі жінок у злочинах проти основ національної безпеки: якщо у 2020 році кількість жінок, виявлених за цією категорією злочинів, становила 21 особу, то у 2022 році – 333 особи, а у 2023 – 664 особи, і навіть у 2024 році, попри певне зниження, цей показник становив 463 особи [Додаток Д; Діаграма 2.1.4]. Таким чином, за досліджуваний період кількість жінок, залучених до злочинів проти національної безпеки, зросла більш ніж у 22 рази, що є прямим статистичним відображенням деструктивного впливу соціальної аномії, породженої збройним конфліктом. Ці дані узгоджуються з оцінками 58,3 % опитаних респондентів, які констатували зростання колабораційної активності жінок в умовах воєнного стану [Додаток В].

Діаграма 2.1.4

*Кількість жінок, виявлених за злочини проти основ національної безпеки
(ст.ст. 111, 111-1 КК України)*

Судова практика ілюструє реалізацію кримінальної відповідальності жінок за колабораційну діяльність. У справі № 383/421/23 Бобринецький районний суд Кіровоградської області ухвалив обвинувальний вирок щодо жительки міста Снігурівка Миколаївської області, яку визнано винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України, та призначено покарання у виді позбавлення права обіймати посади в органах

державної влади та місцевого самоврядування строком на десять років без конфіскації майна [68]. Цей приклад демонструє, як стан соціальної дезорганізації, породжений збройним конфліктом, може виступати вирішальною умовою реалізації протиправних схильностей особи.

Конфліктна взаємодія між домінантною панівною культурою та окремими субкультурами, зокрема кримінальною, перебуває в центрі уваги *теорії субкультур* А. Коена [206]. Кримінальна субкультура зумовлює відособлення маргіналізованих елементів суспільства, об'єднаних причетністю до злочинної діяльності та відданістю специфічним традиціям і неформальним нормам злочинного середовища. Л. Ф. Гула наголошує, що кримінальна субкультура є об'єктивним явищем, що перебуває в складному взаємозв'язку з культурою суспільства та соціальними процесами, що відбуваються в ньому. На поширення кримінальної субкультури безпосередньо впливає динаміка злочинності в державі, зміни її характеру й основних кримінологічних показників [46, с. 227].

Кримінальній субкультурі властиві атрибути будь-якої соціальної субкультури: система ціннісних орієнтацій, поведінкові норми і кодекси, специфічна мова і символіка, економічна самодостатність і стратифікаційні елементи, ієрархічна групова ідентичність, толерантність до насильства, специфічні сексуальні орієнтації, характерне ставлення до власного здоров'я, споживання алкоголю, наркотичних і токсичних речовин [46, с. 226]. Серед відомих жіночих злочинних угруповань зі сформованими елементами власної кримінальної субкультури можна назвати «Банду блондинок» у Сан-Паулу (Бразилія), яка спеціалізувалася на короткотривалих викраденнях жінок-іноземок для пограбування платіжних карток, «Спокусниць із Флориди» у Маямі (США), що здійснювали пограбування літніх чоловіків шляхом їх споєння снодійними речовинами, «Рожеву банду» штату Уттар-Прадеш (Індія), яка вдавалася до групових актів насильства щодо чоловіків-кривдників, а також банду «Сукебан» на острові Хонсю (Японія), члени якої вчиняли крадіжки, грабежі, розбої та побиття [186].

Ця теорія, крім того, звертає увагу на зв'язок молодіжної злочинності з різними субкультурами (готів, скінхедів, емо, геймерів, футбольних ультрасів), які здатні деструктивно впливати на формування особистісних якостей молодих людей, у тому числі дівчат [174, с. 73]. Інтеграція у кримінальну субкультуру передбачає засвоєння її ціннісних установок, норм і поведінкових моделей, що формує стійку антисоціальну диспозицію особистості і перетворює жінку на активного носія та ретранслятора кримінальних норм.

Відмінну від попередніх теорій пізнавальну позицію займає *теорія соціального конструювання*, розробленої Дж. Г. Мідом та концептуалізованої П. Л. Берджером і Т. Лакманом. Згідно з нею, соціальна реальність (зокрема гендерні ролі, національна ідентичність, культурні стереотипи й соціальні норми) конструюється в процесі символічної соціальної взаємодії і не має абсолютного, позаісторичного характеру [209]. На основі цієї теорії у кримінологічній науці сформувався гендерний підхід до аналізу детермінації жіночої злочинності, який дозволяє розглядати злочинну поведінку жінок не як відхилення від «природного» порядку, а як соціально сконструйований феномен, що є продуктом конкретних гендерних відносин. Тут слід погодитися з позицією О. М. Гаргат-Українчук, яка вказує, що гендерна рівність, будучи одним із фундаментальних принципів демократичного суспільства, поряд із позитивними наслідками поліпшення соціального статусу жінки, може стати підґрунтям для розвитку таких негативних явищ, як нігілізм, соціальна фрустрація, напруга у зв'язку зі зміною традиційних гендерних ролей, послаблення інституту сім'ї, поширення наркоманії, алкоголізму, проституції, формування у частини жінок виражених маскуліnnих рис, загострення конфліктності у сфері сімейно-побутових відносин [36, с. 175; 174, с. 74]. Ці явища можуть провокувати вчинення жінками кримінальних правопорушень, деструктивних антисоціальних проявів і деформацію моральних переконань. Оцінки опитаних респондентів свідчать про неоднозначність цього зв'язку: 42,5 % вбачають певний вплив емансипації на збільшення жіночої злочинності, тоді як 28,3 % заперечують наявність такого зв'язку, а 15,8 % вважають, що емансипація,

навпаки, сприяє зменшенню злочинності [Додаток В]. Така поляризація поглядів практиків підкреслює, що вплив трансформації гендерних ролей на злочинну поведінку жінок є опосередкованим і реалізується не безпосередньо, а через сукупність соціальних, психологічних та ситуативних чинників.

Відтак, системний аналіз класичних теорій детермінації злочинності виявляє необхідність їх переосмислення з огляду на сучасне розуміння жіночої злочинної поведінки. Теорія ендогенної злочинності, що входить до групи концепцій генетичної обумовленості злочинності та розроблена В. Лергом, Ф. Екснером і Й. Ланге, обґрунтовувала вплив психогенетичних факторів на криміналізацію поведінки, стверджуючи, що жінка вчиняє злочин відповідно до «частки моральної збоченості», нібито притаманної кожній жінці від природи [36, с. 173; 174, с. 73]. Соціологічна концепція Е. Сатерленда пояснювала знижений рівень жіночої злочинності фізичною слабкістю жінок, виконанням ними ролей матері та дружини, а також схильністю до наслідувальної, а не ініціативної злочинної поведінки [36, с. 174; 174, с. 74]. Психологічний підхід З. Фрейда, Е. Фромма та К. Хорні убачав причини жіночої злочинності у психічних властивостях жінок – підвищеній емоційності, неврівноваженості, зниженому рівні внутрішнього самоконтролю [84, с. 205]. Теорія біологічного детермінізму Ч. Ломброзо, викладена у праці «*La donna delinquente*» (1893), написаній у співавторстві з Г. Ферреро, стверджувала, що біологічні чинники (нейрохімічні процеси, генетична спадковість, морфологія мозку) обумовлюють схильність до злочинної поведінки [122, с. 106–107].

Розглядаючи зазначені концепції в сукупності, слід констатувати, що жодна з них самотійно не забезпечує вичерпного пояснення феномену жіночої злочинності. Форма соціальної поведінки жінки визначається не лише фізіологічними чи психологічними особливостями, а зумовлюється сукупністю умов її соціалізації та наявністю відповідних психічних відхилень у межах осудності. Це положення є фундаментальним для формування концептуального підходу до аналізу детермінантів жіночої злочинності, а саме для методологічно коректного розмежування причин і умов протиправної поведінки жінок. Його

поділяють і більшість опитаних респондентів, з-поміж яких 45,0 % вважають, що біологічні фактори мають суттєве значення виключно у поєднанні із соціальними; лише 6,7 % відводять їм визначальну роль [Додаток В]. Характерно, що серед чоловіків-респондентів частка тих, хто визнає вагу біопсихологічних факторів, є помітно вищою (83,3 %), ніж серед жінок-фахівців (66,7 %), що ілюструє вплив гендерних настанов на сприйняття причин жіночої злочинності [Додаток Є].

Причини вчинення кримінальних правопорушень жінками зосереджені у поєднанні негативних факторів біологічного і соціального характеру в структурі особистості жінки, які утворюють стійку антисоціальну спрямованість і спонукають до злочинної поведінки. І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська, розглядаючи причини і умови жіночої злочинності, стверджують, що поєднання негативних соціальних рис характеру з невровопсихічними захворюваннями (у межах осудності) ускладнюють соціальну адаптацію і можуть сприяти вчиненню злочинів [101, с. 220]. Біологічні чинники охоплюють особливості протікання нейропсихічних процесів, що можуть мати генетичну основу та проявляються у вигляді певних відхилень розвитку особистості, зокрема схильності до психопатичних реакцій. О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда підкреслюють, що до біологічних чинників, які можуть негативно впливати на психіку жінки, призводячи до протиправної поведінки, належать: фази менструального циклу, період вагітності й післяпологовий період, період клімаксу [164, с. 650]. Соціальні чинники включають сукупність світоглядних установок і ціннісних орієнтацій жінки, які формуються під впливом найближчого соціального оточення – сім'ї, референтних груп, субкультурного середовища. Д. М. Дікова-Фаворська виділила три великі групи чинників жіночої злочинності: індивідуально-психологічні особливості особистості, стресогенні чинники та характер внутрішньосімейних відносин [58, с. 227].

Поєднання біологічного і соціального в детермінації злочинної поведінки проявляється через формування особистості жінки, яку у кримінологічному

контексті характеризує поняття соціальної культури. О. М. Костенко в рамках розробленої ним теорії соціального натуралізму визначає соціальну культуру як стан неузгодженості волі та свідомості людини із законами соціальної природи [90, с. 101]: неузгодженість волі із цими законами проявляється як свавілля [90, с. 105], а неузгодженість свідомості – як ілюзії. У сукупності вони утворюють комплекс свавілля й ілюзій [90, с. 104], тобто соціальна культура є ураженням особистості цим комплексом, зовнішнім проявом якого стають вчинки, що порушують соціальні норми – норми моралі та права.

У психологічній науці відповідні процеси розглядаються як антисоціальний розлад особистості [4], що характеризується схильністю особи до обману, крадіжки, заподіяння шкоди іншим та маніпуляцій, нехтуванням законами, суспільними правилами й моральними нормами. Слід зазначити, що антисоціальний розлад особистості діагностується приблизно у 3 % чоловіків і лише у 1 % жінок [4], що само по собі пояснює нижчий рівень жіночої злочинності, але не її відсутність. Це клінічне співвідношення знаходить відображення і в оцінках опитаних респондентів, де лише 20,0 % з них вважають ознаки антисоціального розлад притаманні жінкам-злочинницям у більшості випадків, тоді як 35,8 % виявляють їх лише у кримінальних провадженнях щодо вчинення тяжких насильницьких злочинів, а 28,3 % розцінюють їх як рідкісне явище [Додаток В]. Результати аналізу судової практики при цьому вказують на те, що сімейно-побутовий конфлікт виступав безпосередньою причиною злочину у 22,5 % кримінальних проваджень, а стан залежності – у 15,9 % [Додаток Б], що може свідчити про переважання ситуативно детермінованих, а не соціопатично мотивованих форм злочинної поведінки серед засуджених жінок. У клінічній практиці поведінка, характерна для соціопатії, також описується терміном «антисоціальний розлад особистості» – це психічний розлад, що характеризується стійким патерном порушення прав інших людей, брехливістю, імпульсивністю, агресивністю та відсутністю докорів сумління [5].

На нашу думку, жінка-соціопат – це особистість з антисоціальним розладом, якій властиве ігнорування безпеки оточуючих, їх прав і почуттів,

виражена схильність до обману й маніпулювання. Соціопатія як комплексна психологічна характеристика особистості жінки-злочинниці відображає деструктивні зміни морально-психологічних якостей, що виявляються в нездатності до емпатії, порушенні механізмів соціальної адаптації, відсутності почуття провини, схильності до маніпулятивної та агресивної поведінки, імпульсивності та нездатності прогнозувати наслідки своїх дій. Соціопатичні риси формуються внаслідок складної взаємодії біологічних передумов і негативних факторів соціалізації на різних її рівнях.

Біологічні передумови соціопатії пов'язані з особливостями функціонування нервової системи, нейрохімічними процесами, генетичними факторами, що впливають на формування структур головного мозку, відповідальних за емоційну регуляцію, контроль імпульсів і здатність до емпатії. Причини розвитку антисоціального розладу особистості є поліетіологічними і включають генетичну, біологічну, психологічну та соціальну складові. Генетична схильність може створювати певну вразливість до розвитку розладу, однак не є самодостатньою причиною його виникнення [5]. Аналізуючи погляди зарубіжних учених на причини жіночої злочинності, слід звернути увагу на позицію Шеллі Гевіген, яка вважає, що злочинність жінок часто пояснюється через фізіологічні особливості, зокрема у зв'язку з гормональними коливаннями [218, с. 76–77]. Дослідження також вказують на те, що травматичний дитячий досвід (жорстоке поводження, бездоглядність, насильство в сімейному середовищі) підвищує ризик формування антисоціального розладу особистості [218, с. 77] й створює підґрунтя для майбутньої злочинної поведінки. Бренда Гейгер стверджує, що жіноча злочинність пов'язана, по-перше, з пережитими в дитинстві психічними травмами [219, с. 583] та, по-друге, зі скрутним матеріальним становищем у суспільстві [219, с. 584–585].

Соціальні чинники формування антисоціального розладу особистості пов'язані з умовами первинної та вторинної соціалізації жінки. Р. В. Перелигіна дійшла висновку, що злочинна поведінка жінки обумовлюється комплексом чинників, серед яких важливо виділити домінуючий. До них відносять: зміщення

статевих ролей у суспільстві, соціально-економічний статус агресора та жертви, досвід переживання і спостереження насильства у дитинстві, зловживання алкоголем, вербальну агресію тощо [137, с. 354]. Первинна соціалізація відбувається в сім'ї та найближчому соціальному оточенні, де закладаються базові моральні цінності, поведінкові норми й механізми емоційної регуляції. І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська зазначають, що у злочинниць чітко простежується зв'язок між сімейним неблагополуччям і антисуспільними проявами. Вони підкреслюють, що сімейне неблагополуччя виявляється насамперед у поєднанні таких обставин, як деформація сімейних зв'язків і стосунків; низький культурний, загальноосвітній і професійний рівень; примітивне коло інтересів, які нерідко стають домінуючими і переходять в антисуспільні; викривлення моральних і правових поглядів тощо [101, с. 221–222]. До негативних факторів первинної соціалізації, що сприяють формуванню антисоціальних рис, належать: емоційна депривація в дитячому віці; відсутність стабільної емоційної прив'язаності до батьків чи осіб, які їх замінюють; фізичне або психологічне насильство в сім'ї (у тому числі його систематичне спостереження дитиною); непослідовність, суперечливість і жорстокість виховного впливу; соціальна дезорганізація та маргіналізація сім'ї; зловживання алкоголем або наркотичними засобами з боку батьків; криміногенна спрямованість найближчого соціального оточення.

Вторинна соціалізація реалізується в процесі інтеграції особистості в ширші соціальні контексти – освітні заклади, референтні групи однолітків, професійне середовище, субкультурні спільноти. З урахуванням цього С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик виокремили декілька груп детермінантів, пов'язаних із вчиненням жінками злочинів. Ними встановлено такі групи, як: 1) детермінанти, пов'язані з несприятливими процесами в галузі культури; 2) детермінанти, пов'язані з соціально-політичною ситуацією в країні; 3) детермінанти, пов'язані з трудовою діяльністю; 4) детермінанти, пов'язані з сімейним життям та побутовою сферою [51, с. 551–553]. Негативними факторами вторинної соціалізації, що сприяють закріпленню антисоціальних рис

і формуванню злочинної спрямованості жінки, є: «... ізоляція від суспільства, розміщення у замкненому середовищі, тотальна регламентація життєдіяльності, наявність жорстких санкцій за порушення офіційних приписів і неформальних норм та правил поведінки, обмеження у задоволенні потреб, примусове втягнення до одностатевих соціальних груп» [46, с. 228].

Поряд із цим умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень жінками, мають загальносоціальний характер. Вони охоплюють чинники, що негативно впливають на розвиток суспільства загалом і пов'язані із соціально-економічною, політичною та культурною ситуацією в країні. Ю. В. Орлов та К. В. Юртаєва слушно зауважують, що умови злочинності – це відносно пасивні фактори, що впливають на розвиток причинного зв'язку (обумовлюють, відіграють роль каталізатора), але не породжують наслідки [96, с. 220]. До таких умов належать збройні конфлікти та пов'язана з ними вимушена міграція, низький рівень оплати праці й безробіття, зниження рівня та якості життя населення, корупція, поширення злочинних моделей поведінки, а також девальвація інституту сім'ї.

Вважаємо, що збройні конфлікти та воєнні дії породжують стан масштабної соціальної аномії, за якого традиційні соціальні норми та інститути втрачають свою регулятивну спроможність. Збройні конфлікти руйнують звичний уклад суспільного та особистого життя, дезорганізують функціонування соціальних інститутів, маргіналізують значні групи населення, стимулюють вимушену міграцію, що супроводжується руйнуванням соціальних зв'язків і втратою ідентичності та соціального статусу. В таких умовах жінки з вираженою антисоціальною спрямованістю виявляють підвищену готовність до вчинення кримінальних правопорушень, оскільки зовнішні обмежувачі протиправної поведінки мінімізовані, а кримінальні можливості – збільшені. Про це свідчать і оцінки опитаних: 75,0 % респондентів констатували зростання рівня жіночої злочинності в умовах воєнного стану, при цьому воєнний стан та пов'язану з ним нестабільність як ключову кримінологічну умову визначили 43,3 %, а вимушену міграцію – 31,7 % [Додаток В]. Серед засуджених жінок, кримінальні

правопорушення які вчинені після 24 лютого 2022 року, вимушене переміщення зафіксовано як провокуючий фактор у 14,8 % кримінальних проваджень, а статус внутрішньо переміщеної особи мали 20,9 % засуджених [Додаток Б].

Феномен жіночої колабораційної діяльності на тимчасово окупованих територіях України додатково ілюструє взаємодію причин і умов у механізмі детермінації жіночої злочинності. Причиною колабораційної діяльності частини жінок виступають соціопатичні риси їх особистості, що проявляються в егоцентричній спрямованості, готовності до співпраці з окупаційною адміністрацією заради власної матеріальної вигоди або збереження статусних позицій, відсутності емпатії до співвітчизників, нездатності або небажання усвідомлювати моральну неприйнятність такої поведінки. Умовою, що уможливорює реалізацію цих схильностей, слугує ситуація збройного конфлікту, яка формує простір для колабораційної активності й водночас різко послаблює механізми зовнішнього соціального контролю.

Низький рівень оплати праці і безробіття як умови детермінації жіночої злочинності породжують стан економічної депривації, що підвищує мотивацію до вчинення майнових злочинів. Як підкреслюють І. М. Даньшин та В. В. Голіна, незабезпеченість матеріальних потреб є одним із найбільш значущих чинників, що штовхає жінок до злочинної поведінки, передусім у сфері майнових посягань [101, с. 221–222]. Найгостріше ця проблема постає для жінок, які є єдиними годувальницями сім'ї або виховують дітей самотужки. Результати системного аналізу судової практики підтверджують цей причинно-наслідковий зв'язок, зокрема матеріальні труднощі та скрутне становище є причиною злочину у 40,7 % кримінальних проваджень, а безробіття та відсутність легального доходу – умовою, що сприяла злочину, у 39,0 % кримінальних проваджень [Додаток Б]. Відповідно, 81,7 % опитаних респондентів визначили матеріальні труднощі основною причиною жіночої злочинності [Додаток В], що формує рідкісний для кримінологічних досліджень рівень узгодженості між кількісними статистичними показниками та суб'єктивними оцінками практиків.

Водночас зниження рівня та якості життя населення як умова детермінації жіночої злочинності тісно пов'язане з економічною депривацією, однак має ширший соціальний контекст. О. М. Балакірева, В. А. Головенько, Д. А. Дмитрук та інші науковці зазначають, що соціально-економічна нерівність проявляється не лише у диференціації доходів, а й у депривації – обмеженні доступу до життєво необхідних благ. Цей процес веде до соціального відторгнення та маргіналізації [54, с. 348]. На нашу думку, занепад соціальної інфраструктури, обмеження доступу до освіти, медичних послуг та соціального захисту, погіршення житлових умов і зменшення можливостей для культурного розвитку – усе це сукупно формує стан соціальної депривації, що підвищує рівень зневіри та агресивності в суспільстві. Жінки з вираженою антисоціальною спрямованістю в умовах соціальної депривації виявляють підвищену готовність до вчинення насильницьких злочинів, злочинів проти здоров'я населення, суспільної моральності та громадського порядку. Підставою для такого висновку є зростання кількісних показників злочинів проти життя та здоров'я, вчинених жінками, а саме у 2024 році їх зафіксовано 2571 – на 28,3 % більше, ніж у 2020 році [Додаток Д].

Крім того, як слушно зауважує І. Ю. Чухрай, корупція по суті своїй є не стільки юридичним, скільки соціально-культурним феноменом. Вона вкорінюється в соціальних нормах, проникає в соціальні цінності, стає звичайною практикою, якщо в основі нормотворчості та правозастосування лежить правовий нігілізм [202, с. 232]. В умовах корупційного середовища жінки з антисоціальною спрямованістю, яким бракує внутрішніх моральних обмежень, легко вписуються у корупційні схеми і виявляють готовність до вчинення службових злочинів, зловживання посадовими повноваженнями, підкупу та пов'язаних з ними кримінальних правопорушень. За даними аналізу судової практики, корупційні правопорушення склали 9,9 % від загальної кількості досліджених кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, вчинених жінками. При цьому привласнення та розтрата з використанням службового становища виявлені у 6,0 % кримінальних проваджень [Додаток Б],

що ілюструє системний зв'язок між корупційним середовищем і службовою злочинністю жінок.

Падіння престижу інституту сім'ї як умова детермінації жіночої злочинності обумовлене трансформацією традиційних сімейних цінностей і рольових моделей. І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська стверджують, що страх перед самотністю, економічна незахищеність – це ті причини, через які сімейне насильство залишається латентним, безкарним тривалий час і спонукають жінку до насильницької дії [101, с. 222]. Зростання кількості розлучень, поширення альтернативних форм організації сімейного та партнерського життя, послаблення міжпоколінних зв'язків – усе це створює умови для порушення первинної соціалізації дітей. Відсутність стабільної сімейної структури, емоційна депривація та травматичний досвід дитинства є чинниками формування антисоціальних рис особистості у дівчат [5]. Жінки, які виросли в неповних або дисфункціональних сім'ях, характеризуються підвищеним ризиком розвитку антисоціальної спрямованості та схильності до вчинення злочинів у дорослому віці [5]. Узгодженість цього теоретичного положення з емпіричними даними підтверджується структурою сімейного стану засуджених жінок, де лише 26,9 % перебували у зареєстрованому шлюбі, тоді як 28,6 % були розлученими, 15,4 % – у фактичному шлюбі та 28,6 % – самотніми [Додаток Б]. За оцінкою респондентів, відсутність підтримки з боку родини зафіксована як умова, що сприяла кримінальному правопорушенню, у 20,9 % кримінальних проваджень [Додаток Б].

На підставі вищевикладеного вважаємо, що взаємозв'язок між причинами й умовами у механізмі детермінації жіночої злочинності має діалектичний характер. Причини злочинної поведінки, сконцентровані в площині особистості жінки у формі антисоціальних рис, створюють стійку диспозицію, але самі по собі не є достатньою передумовою для реалізації злочинного наміру. Умови, що становлять зовнішнє середовище, формують кримінальні можливості й послаблюють механізми соціального контролю, однак за відсутності відповідних особистісних характеристик також не породжують злочинності.

Цей механізм детермінації реалізується через вибірккову взаємодію внутрішніх і зовнішніх факторів, оскільки не всі жінки, які перебувають в умовах соціальної дезорганізації, економічної депривації чи під впливом кримінальної субкультури, вчиняють кримінальні правопорушення. Їх вчиняють лише ті, хто має відповідні особистісні передумови. Так само наявність антисоціальних рис особистості не завжди реалізується у злочинній поведінці за відсутності сприятливих зовнішніх умов. Тому ефективна система запобігання жіночій злочинності має поєднувати заходи впливу одночасно на причини та умови злочинної поведінки, бо усунення лише одного компоненту детермінації не здатне забезпечити стійкий превентивний ефект. До того ж, навіть найдосконаліші методи психокорекції антисоціальних рис не можуть нейтралізувати постійний детермінуючий тиск несприятливих соціально-економічних умов, що системно підвищують імовірність реалізації протиправних схильностей. Прогностичну стурбованість підтверджують й результати опитування, відповідно до яких 61,7 % респондентів очікують зростання жіночої злочинності в Україні впродовж найближчих 5 років – переважно внаслідок воєнного стану та соціально-економічної кризи [Додаток В], що зумовлює актуальність розробки та впровадження науково обґрунтованої системи запобіжних заходів.

Отже, детермінанти жіночої злочинності мають двоскладову структуру: причини, локалізовані у площині особистості жінки та виражені у формі антисоціальних рис, і умови соціально-економічного, політичного та культурного характеру, що формують зовнішнє середовище реалізації злочинної поведінки. Такий поділ детермінантів є концептуально визначальним для розробки системи запобіжних заходів, орієнтованих на усунення або нейтралізацію відповідних чинників. Науково обґрунтована система запобігання жіночій злочинності повинна базуватися на комплексному підході, що передбачає одночасний і взаємоузгоджений вплив як на особистісні, так і на соціальні детермінанти, взаємодія яких і зумовлює реалізацію протиправних схильностей жінок.

2.2. Характеристика особи жінки, яка вчиняє кримінальні правопорушення в Україні.

Дослідження особи злочинця становить один із пріоритетних напрямів кримінологічної науки, оскільки саме через з'ясування соціально-психологічних, демографічних та біологічних характеристик осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, стає можливим розуміння етіології злочинності, її детермінант та формування ефективних заходів запобігання.

У контексті жіночої злочинності цю проблематику розглядали у своїх працях такі українські вчені-юристи, як: О. М. Бандурка, В. В. Василевич, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, Л. В. Кондратюк, І. В. Кріцак, І. В. Посудевський, А. М. Удод та ін. Результати їхніх наукових здобутків засвідчують специфіку гендерних ролей, соціалізації, психофізіологічних особливостей жінок, що зумовлює унікальність їхньої криміногенної мотивації, способів реалізації протиправних намірів та ролей у механізмі злочинної поведінки.

На нашу думку, основою вивчення особи жінки-злочинниці є комплексний підхід, що передбачає інтеграцію соціологічних, психологічних, правових та біологічних знань. Як зазначає О. М. Джужа та А. В. Микитчик, особа злочинця як явище типологічного порядку є носієм найзагальніших, стійких, істотних соціально-психологічних рис і властивостей. Специфіка особи як типу полягає в тому, що в ній є особливості, які виступають як внутрішні психологічні причини злочинної поведінки. Адже будь-який злочин, у якій би формі він не вчинявся, не є випадковий щодо особи [100, с. 114–115]. На думку Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцової та інших науковців, особа злочинця є складним поняттям, що утворюється поєднанням загальносоціального поняття «особа» і юридичного – «злочинець». При вживанні поняття «особа злочинця» слід мати на увазі саме «соціальне обличчя» людини, яка вчинила злочин [98, с. 129]. А. П. Закалюк наголошує, що не можна ототожнювати поняття «особа злочинця» і «злочинна особа», оскільки перше не існує поза вчиненим злочином

і властивостями суб'єкта злочину. Не можна також ототожнювати поняття «особа» і «особистість» [72, с. 235]. Оскільки кримінологія вивчає особу злочинця в нерозривному зв'язку із антисоціальною поведінкою, спираючись як на теоретичні концепції, так і на практичні висновки щодо особистісних якостей особи, яка вчинила злочин, то особистість є носієм специфічних мотивів, певних індивідуальних якостей, які сформувалися під впливом негативних елементів соціального середовища. Особа як цілісне утворення становить соціальну якість людини, яка не дається від народження, а формується у процесі діяльності й завжди пов'язана із суспільством [100, с. 102].

Розглядаючи окремі підходи науковців щодо визначання «особи злочинця» крізь призму сучасної філософії, Т. В. Продан зауважує, що злочинець (якщо він не випадковий) часто є своєрідним філософом, котрий прагне змінити світ навколо себе. Особливо це стосується насильницьких злочинців, так званих «ідейних». Нерідко такі особи мають психічні розклади, нав'язливі думки, obsesивно-компульсивні порушення, маніакальні схильності [161, с. 98]. Ми частково поділяємо цю думку, оскільки серед жінок, які вчиняють умисні тяжкі злочини, дійсно спостерігається наявність стійкої внутрішньої системи самовиправдання, яка за своєю структурою є своєрідною «індивідуальною філософією» – суб'єктивного переконання у справедливості власних дій, вчинених, як правило, через помсту, ревності або тривале перебування в ролі жертви домашнього насильства. Однак зведення мотивів злочинної поведінки виключно до психічних розладів вважаємо надмірним спрощенням, оскільки переважна більшість жінок-злочинниць є осудними особами, чия поведінка детермінована не патологією, а комплексом соціально-психологічних чинників кумулятивного характеру.

Крім того, Т. В. Продан зауважує, що жінки є більш жорстокими за своєю природою, і хоча серійних вбивць серед жінок історія знає менше, ніж чоловіків, однак це зумовлено не їх реально незначною кількістю, а скоріше, недосконалою роботою правоохоронних органів та «списуванням» провини на інших осіб, які опинилися не в тому місці і не в той час [161, с. 98]. Така позиція потребує

уточнення. Передусім підвищена жорстокість жінок «за природою» є переважно ситуативною реакцією, коли жінка, яка тривалий час перебувала під тиском психотравмуючих обставин, виявляється здатна на непропорційно інтенсивну відповідь, що зовні справляє враження особливої жорстокості, хоча за механізмом виникнення є наслідком афекту. Водночас обґрунтованою є думка науковиці про високий рівень латентності жіночої злочинності, бо гендерні стереотипи в діяльності правоохоронних органів дійсно призводять до того, що жінка значно рідше потрапляє під підозру, а це, у свою чергу, створює викривлене уявлення про реальні масштаби жіночої злочинності.

Щодо структури особи злочинця, то С. Ф. Денисов, узагальнюючи погляди сучасних кримінологів, визначає поєднання таких основних елементів: 1) соціально-демографічні ознаки (відомості про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, рід занять, національність, громадянство, місце проживання тощо); 2) особистісно-рольові властивості (з огляду на те, що кожна людина у різні періоди свого життя виконує певні соціальні «ролі»); 3) морально-психологічні якості (внутрішній світ, переживання та почуття); 4) риси правової та моральної свідомості; 5) психічні відхилення (спричинені черепно-мозковими травмами, психічними захворюваннями або іншим хворобливим станом); 6) кримінально-правові ознаки (характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, особа винного, її ставлення до вчиненого й обставин, які пом'якшують або обтяжують відповідальність); 7) загальнозначущі позитивні людські якості [49, с. 155–157]. Ми поділяємо думку науковця, зокрема з огляду на те, що поняття особи злочинця є певною абстракцією, поки воно не наповнюється конкретним змістом, зокрема соціально-демографічною, психологічною та моральною характеристиками [49, с. 158]. Утім, вважаємо, що особу злочинця (не як абстракцію, а як людину) слід розглядати через призму двох взаємопов'язаних груп ознак – соціальних характеристики, що відображають місце індивіда в системі суспільних відносин, та біосоціальних особливостей, які визначають психофізіологічну основу злочинної поведінки. Наша позиція узгоджується з висновками О. М. Джужи та А. В. Микитчика, які

зазначають, що соціальне та біологічне в людині не суперечать одне одному, тим паче не є взаємовиключними, а перебувають у взаємодії та взаємозв'язку [100, с. 113]. Науковці підкреслюють, що якщо біологічні і біосоціальні концепції розглядають питання, чому окремо взята людина стає злочинцем, то завданням соціологічних теорій є з'ясування того, наскільки часто, яким чином і чому злочинність обумовлюється соціальними чинниками [100, с. 113]

Відтак, звертаючись до соціальної характеристики жінок, які вчиняють кримінальні правопорушення в Україні, передусім необхідно проаналізувати вікові параметри цієї категорії.

Емпіричні дослідження, проведені українськими кримінологами, свідчать про принципову відмінність вікової структури жіночої злочинності порівняно з чоловічою. Якщо для чоловіків характерним є початок злочинної діяльності в юнацькому або молодому віці, то жінки частіше вдаються до протиправної поведінки в більш зрілому віці, що пов'язано зі специфікою життєвих обставин, сімейних криз, економічних негараздів [100, с. 264]. За даними статистичного аналізу, наведеного В. В. Голіною, серед виявлених жінок-злочинниць найбільшу частку становлять особи віком від 30 до 49 років – понад половину від загальної кількості, друге місце посідає вікова категорія 19–29 років [38, с. 78].

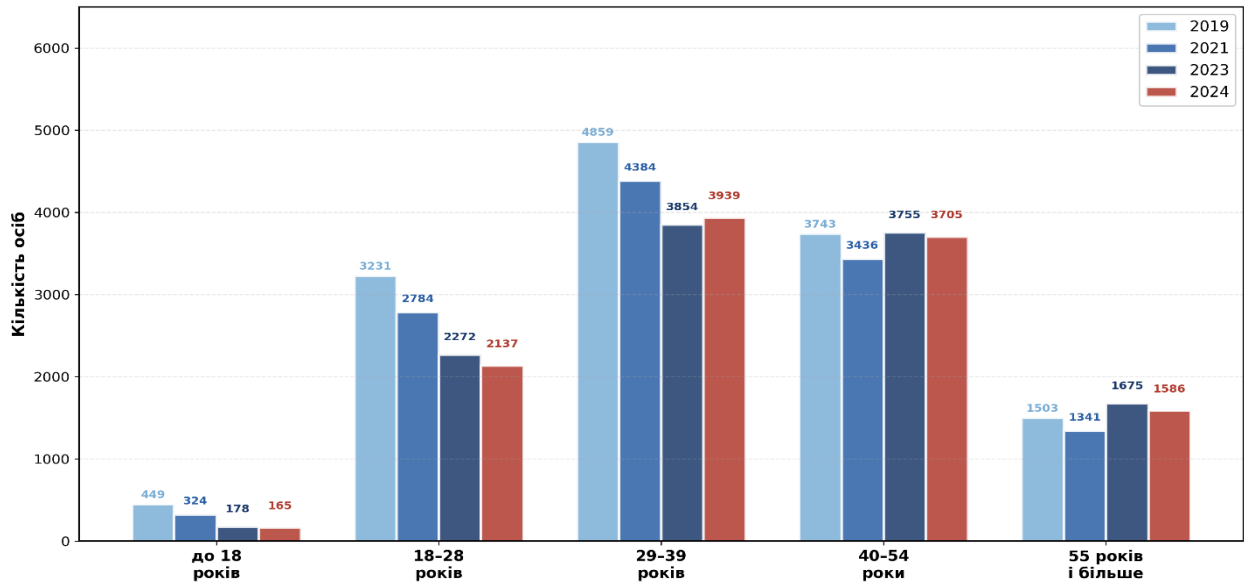
Ці результати підтверджуються й офіційними даними ОГП за 2019–2024 роки. Так, найбільш криміногенною є вікова група 29-39 років (34,2 % у 2024 році), тоді як група 40-54 роки впродовж усього досліджуваного періоду стабільно утримує другу позицію. Характерною є тенденція до «старіння» контингенту жінок-злочинниць, бо зафіксовано зниження питомої ваги неповнолітніх на 63,3 % та молоді 18-28 років на 33,9 % при одночасному зростанні вікової групи 55 років і старше на 5,5 % [Додаток Г; Діаграма 2.2.1].

Крім того, за результатами системного аналізу судових вироків встановлено, що за 2020–2024 роки найбільшу частку засуджених становлять жінки віком 30-39 років (31,9 %) та 40-49 років (26,4 %), тоді як на вікову групу 19-25 роки припадає лише 9,9 % [Додаток Б].

Наведене узгоджується й з результатами опитування, де 43,3 % респондентів вказали на вікову групу 30-39 років як найбільш типову для жінок-злочинниць, 23,3 % – на групу 40-49 років (Додаток В).

Діаграма 2.2.1

Вікова структура жінок-злочинниць (за період 2019-2024 років)

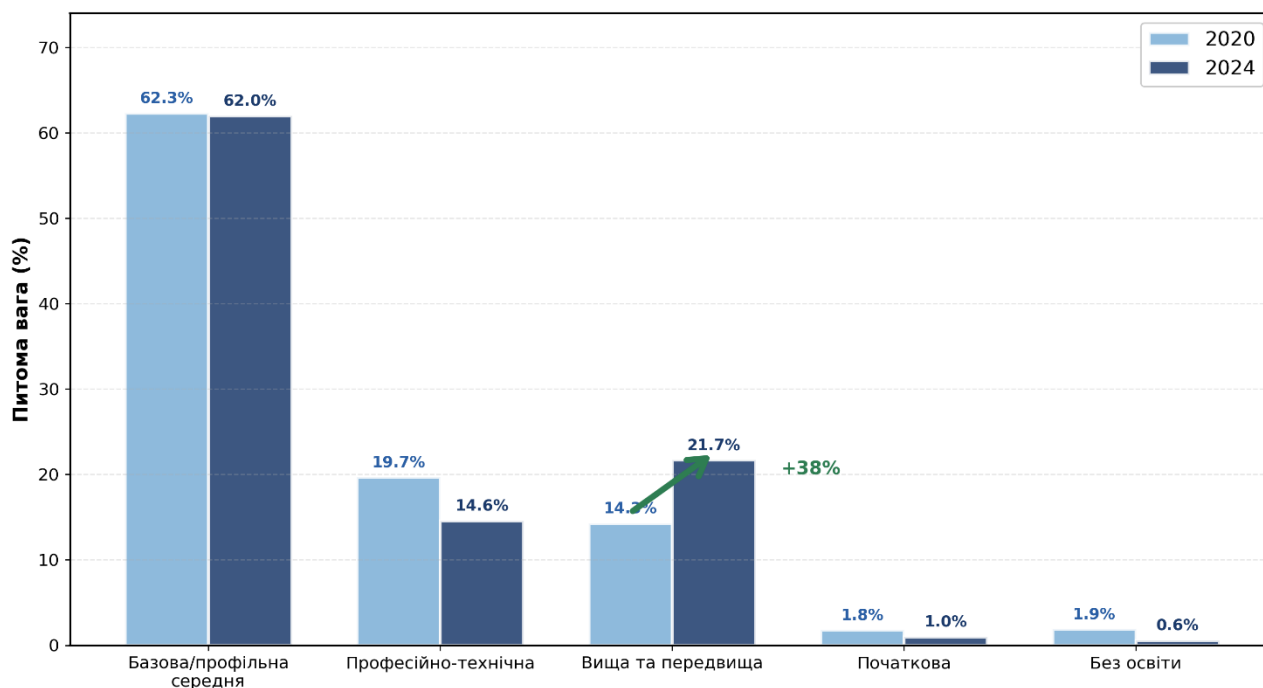
Така вікова динаміка пояснюється сукупністю детермінантів. Період від 30 до 49 років для жінок часто пов'язаний з появою соціальних та економічних проблем, зокрема: із втратою роботи, розлученням, необхідністю самостійно забезпечувати дітей, кризою матеріального становища. Якщо в молодшому віці жінка перебуває під захистом батьківської родини або чоловіка, то в зрілому віці вона нерідко опиняється в ситуації автономного виживання в складних соціально-економічних умовах. Саме цей віковий період характеризується найбільшою соціальною активністю жінок у трудовій сфері, що створює об'єктивні можливості для вчинення корисливих, посадових та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних з професійною діяльністю. Психологічні кризи середнього віку, переоцінка життєвих цінностей, усвідомлення нереалізованості особистісного потенціалу можуть стати внутрішніми причинами девіантної поведінки.

Молодша вікова група (19–29 років) представлена переважно жінками, які вчиняють кримінальні правопорушення під впливом маргінального способу життя, залежностей, негативного впливу кримінального середовища, що свідчить про відмінну етіологію їхньої злочинності.

Щодо освітнього рівня, то більшість жінок, які вчиняють кримінальні правопорушення, мають середню або неповну вищу освіту. За офіційними статистичними даними ОГП, у 2024 році серед жінок-злочинниць переважав базовий або профільний середній рівень освіти (62,0 %), тоді як частка вищої та фахової передвищої освіти за досліджуваний період (2020–2024 роки) суттєво зросла – з 14,3 % до 21,7 % (приріст 38,1 %), а частка осіб без освіти знизилася з 1,9 % до 0,6 % [Додаток Г; Діаграма 2.2.2].

Системний аналіз судових вироків дає підстави конкретизувати цю тенденцію: серед засуджених жінок повну загальну середню освіту мали 31,9 %, професійно-технічну – 22,5 %, фахову передвищу – 15,4 %, вищу освіту – 18,7 % [Додаток Б]. Респонденти також відмічають, що найбільш типовою серед жінок-злочинниць є загальна середня (38,3 %), професійно-технічна (27,5 %) та неповна вища (15,8 %) освіта [Додаток В].

Діаграма 2.2.2
Освітній рівень жінок-злочинниць (порівняння 2020 та 2024 років, %)

Ця характеристика не повністю узгоджується з усталеними уявленнями, згідно з якими низький освітній рівень корелює з високою ймовірністю злочинної поведінки [136, с. 138]. Проте в контексті жіночої злочинності спостерігається інша закономірність. Наявність освіти не лише не перешкоджає вчиненню кримінальних правопорушень, але й у деяких випадках може створювати передумови для специфічних форм злочинної діяльності. Цей феномен має самостійне соціологічне пояснення. Жінки з середньою спеціальною або неповною вищою освітою опиняються в специфічній соціальній позиції. З одного боку, вони володіють певним інтелектуальним та культурним потенціалом, мають професійні амбіції та очікування щодо достойного життєвого рівня, з іншого боку, – структурні обмеження ринку праці, гендерна дискримінація, відсутність механізмів соціальної мобільності не дозволяють реалізувати ці можливості легальним шляхом. Тобто виникає явище, яке називають «статусною несумісністю» [79, с. 49] або «відносною депривацією» [145] – ситуація, коли суб'єктивні очікування індивіда щодо життєвих можливостей значно перевищують об'єктивні умови їх реалізації. У чоловіків ця суперечність також існує, проте вона компенсується ширшими можливостями професійної реалізації, доступом до більш різноманітних сфер ринку праці. Для жінок сукупність чинників (гендерні стереотипи роботодавців, необхідність поєднувати професійну діяльність із материнством та веденням домашнього господарства, бар'єри в кар'єрному зростанні) створює ситуацію фрустрації, яка за певних умов може трансформуватися в мотивацію до протиправних дій.

Професійна структура жіночої злочинності також відображає специфіку гендерного розподілу ринку праці. Найбільшу частку серед виявлених жінок-злочинниць становлять представниці робітничих професій, «здебільшого це галузь торгівлі, громадського харчування, сільського господарства, легкої та харчової промисловості ...» [2, с. 152; 189, с. 902]. Системний аналіз судових вироків засвідчує те, що серед офіційно працевлаштованих засуджених жінок (31,9 %) найбільшу частку становлять зайняті в робітничих професіях – 13,2 %, службовці бюджетної сфери – 10,4 %, працівниці торгівлі та сфери послуг –

8,2 %, підприємці (ФОП) – 7,7 %, працівниці фінансово-кредитної сфери – 4,4 % [Додаток Б]. Робітничі професії, до яких традиційно залучаються жінки, характеризуються низькою оплатою праці, відсутністю соціальних гарантій, високим рівнем експлуатації. У цих секторах економіки жінки часто стикаються з неофіційним працевлаштуванням, затримками заробітної плати, відсутністю перспектив професійного зростання. Така економічна незахищеність створює підґрунтя для майнових кримінальних правопорушень – крадіжок на робочому місці, шахрайства, привласнення чужого майна. Аналогічної думки дотримуються Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков [2, с. 152] та А. М. Толкачов [189, с. 903].

Разом з тим визначальною характеристикою зайнятості жінок-злочинниць є не стільки специфіка конкретної професії, скільки масштаб незайнятості. За офіційними даними ОГП, у 2024 році 67,2 % жінок-злочинниць (7754 особи) були працездатними, проте не працювали і не навчалися. Цей показник залишається стабільно домінуючим упродовж усього досліджуваного періоду (2020–2024 роки) [Додаток Г]. Судова практики підтверджує, що 39,0 % засуджених жінок на момент вчинення кримінального правопорушення були працездатними, але не мали офіційного місця роботи [Додаток Б]. Респонденти також засвідчили відповідні тенденції. Безробіття та відсутність легального доходу були названі умовами, що найбільше сприяють вчиненню кримінальних правопорушень жінками, – 39,0 % від загальної кількості розглянутих справ [Додаток Б]. Тобто, безробіття є найбільш значущим структурним чинником жіночої злочинності, що суттєво перевищує за кримінологічним значенням вплив конкретного роду занять.

Поряд із цим необхідно відзначити трансформацію професійної структури жіночої злочинності, що відбулася в Україні протягом останніх двох десятиліть. У контексті ринкових перетворень, розвитку підприємництва, розширення банківського та фінансового секторів поступово зростає частка жінок-злочинниць, які є підприємцями або працівницями кредитно-фінансової сфери [52, с. 164]. Ця тенденція відображає загальносвітову закономірність – у міру

того, як жінки отримують доступ до нових професійних ніш, диверсифікується й структура жіночої злочинності. Жінки-підприємці можуть вчиняти податкові злочини, шахрайство в підприємницькій діяльності, легалізацію незаконно отриманих доходів. Працівниці банків та фінансових установ – привласнення, розтрату, зловживання службовим становищем. Ці форми злочинної діяльності вимагають певного рівня освіченості, професійних навичок, доступу до інформаційних та фінансових ресурсів, що підтверджує тезу про зв'язок між соціальним статусом жінки та типом кримінальних правопорушень, які вона здатна вчинити (див. підрозділ 2.3).

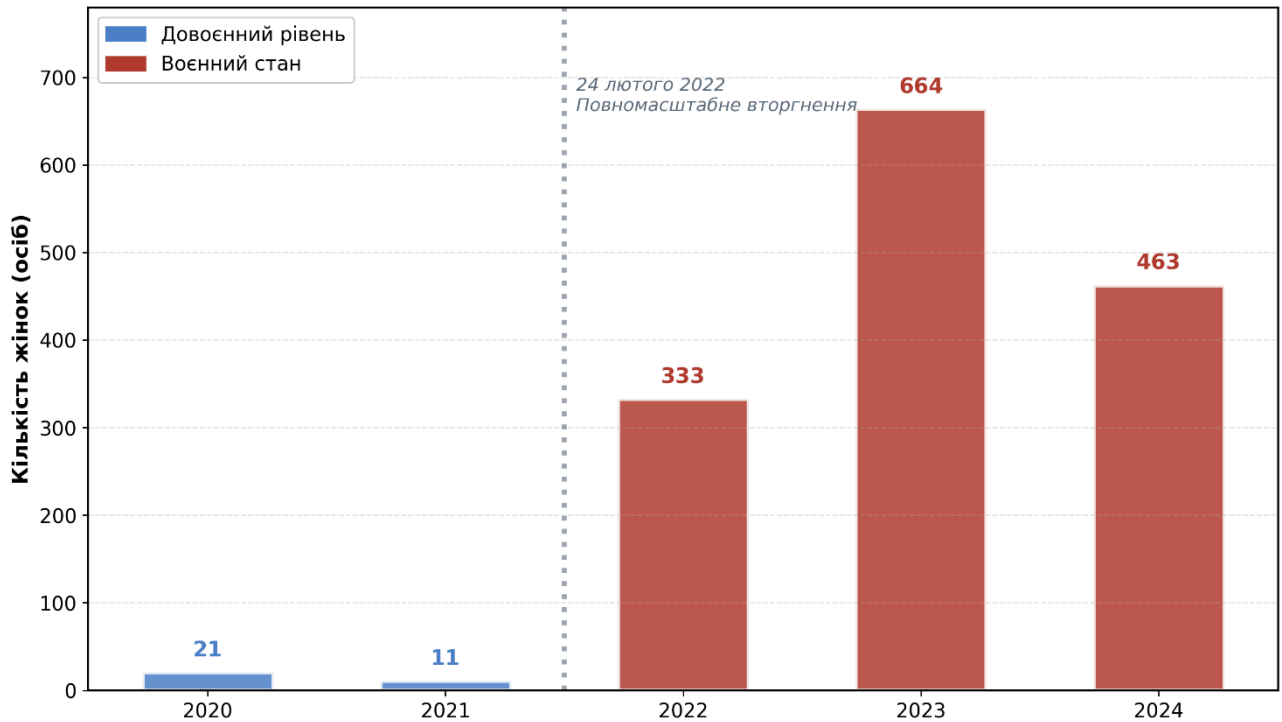
Сучасна ситуація в Україні, пов'язана зі збройною агресією російської федерації, актуалізувала нові форми жіночої злочинності, зокрема колабораційну діяльність. За статистичними даними ОГП, за період 2022–2024 років кількість жінок, яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення за статтею 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», становила 890 осіб. Динаміка цього явища є показовою. Якщо у 2020 році серед жінок-злочинниць за злочинами проти основ національної безпеки було виявлено лише 21 особу, то у 2022 році цей показник зріс до 333 осіб, у 2023 році – до 664 осіб, у 2024 році – до 463 осіб. У відносному значенні це означає зростання більш ніж у 22 рази порівняно з довоєнним рівнем [Додаток Г; Діаграма 2.2.3].

Результати опитування свідчать про суспільний та професійний резонанс цього явища, бо 58,3 % респондентів акцентували саме на зростанні кількості відповідних злочинів серед жінок (23,3 % – суттєве зростання; 35,9 % – незначне) [Додаток В]. Аналіз цих даних дозволяє простежити певні закономірності. Вікова структура жінок-колабораціоністок ілюструє переважання вікової групи 40-54 роки, що становить 42,1 % від загальної кількості, наступною за чисельністю є група 29-39 років (25,3 %). Освітній профіль характеризується високим рівнем: 56 % мають вищу або фахову передвищу освіту, що корелює із загальною тенденцією жіночої злочинності щодо освіченості злочинниць. Водночас майже половина жінок-колабораціоністок (51,15 %) є працездатними,

але не працюють, що вказує на безробіття як один із суттєвих криміногенних факторів [166, с. 25; Додаток Г].

Діаграма 2.3

*Динаміка злочинів жінок проти основ національної безпеки
(за період 2020–2024 років)*

Проблема сімейного стану жінок-злочинниць також заслуговує на окремий аналіз. А. К. Щербакова та О. М. Литвинов слушно зауважують, що шлюб і сім'я є важливим регулятором поведінки особи, а міцні родинні відносини слугують найважливішою основою для розвитку та становлення сильної нації [207, с. 76]. Системний аналіз судової практики дає підстави конкретизувати цю закономірність: 28,6 % засуджених жінок не перебувають у шлюбі (одинокі), 23,1 % – розлучені, 6,0 % – вдови. Тобто, поза стабільними сімейними зв'язками перебуває 57,7 % засуджених жінок, тоді як у зареєстрованому шлюбі перебували лише 26,9 %, у фактичному – 15,4 % [Додаток Б; Діаграма 2.2.4]. Респонденти найбільш типовим сімейним станом для жінок-злочинниць вважають «незаміжня» (31,7 %) та «розлучена» (28,3 %) [Додаток В].

Вважаємо, що відсутність стабільних сімейних зв'язків становить суттєвим кримінологічним фактором з кількох причин. Сім'я традиційно виконує функцію

соціального контролю, підтримки, емоційної стабілізації особистості. Жінки, позбавлені міцних сімейних уз, втрачають цей захисний механізм і опиняються в ситуації соціальної ізоляції, що підвищує їхню вразливість до криміногенних впливів. Розлучення або вдівство часто супроводжуються різким погіршенням матеріального становища жінки, особливо якщо вона виховує дітей. Необхідність самостійно забезпечувати себе та дітей в умовах відсутності стабільного доходу може штовхати до майнових кримінальних правопорушень. Сімейні кризи, розлучення, втрата близької людини є серйозними психотравмуючими факторами, що можуть призводити до депресивних станів, алкоголізації, втрати життєвих орієнтирів, а в деяких випадках – до агресивної або аутоагресивної поведінки. Водночас необхідно зазначити, що сімейне благополуччя не завжди є фактором, що утримує жінку від злочинності. Існує категорія кримінальних правопорушень, які вчиняються жінками саме в контексті сімейних відносин: «наси́льство щодо дітей або літніх осіб [18, с. 142], умисні вбивства на ґрунті ревності чи помсти [18, с. 194], кримінальні правопорушення, вчинені у співучасті з чоловіком» [18, с. 108] або партнером.

Діаграма 2.2.4

Сімейний стан засуджених жінок (за період 2020–2024 років)

Категорія	Частка (%)
Не перебуває у шлюбі (одинокa)	28.6
Зареєстрований шлюб	26.9
Розлучена	23.1
Фактичний шлюб	15.4
Вдова	6.0

Зазначене знайшло своє відображення і в судових вироках, де у 26,4 % від усіх досліджуваних справ (48 із 182) кримінальні правопорушення були вчинені у сімейно-побутовій сфері [Додаток Б]. Серед встановлених потерпілих жертвою

у 24,2 % випадків виступає чоловік або співмешканець, у 10,9 % випадків – діти, у 8,6 % випадків – батьки та інші родичі [Додаток Б]. За оцінкою респондентів, сімейно-побутова сфера є основною сферою вчинення жінками кримінальних правопорушень – 45,0 % [Додаток В]. У таких випадках сім'я стає не захисним, а криміногенним середовищем, особливо якщо для неї характерні систематичне пияцтво, наркоманія, домашнє насильство, паразитичний спосіб життя. Дослідження свідчать про те, що жінки, які зростали у «... дисфункціональних сім'ях, зазнавали насильства в дитинстві, мають значно вищий ризик злочинної поведінки в дорослому житті» [100, с. 268].

Характеристика ролей, які жінки виконують у механізмі вчинення кримінальних правопорушень, демонструє певні гендерні закономірності. На відміну від чоловіків, жінки рідко виступають організаторами або лідерами злочинних угруповань; як правило, вони виконують другорядні завдання – приховування об'єктів та слідів кримінального правопорушення [24, с. 83], здійснення виконавчих функцій. Так, 56,0 % засуджених жінок виступали одноосібними виконавцями, 23,6 % – виконавцями у співучасті, 13,2 % – пособниками (у тому числі посередниками та кур'єрами), 3,8 % – організаторами та 3,3 % – підбурювачами. Відповідно, організаторська функція характерна лише для 3,8 % жінок-злочинниць. Серед 80 виявлених випадків співучасті переважає форма групи осіб за попередньою змовою – 72,5 %, організованої групи – 21,3 %, злочинної організації – 6,3 % [Додаток Б]. Респонденти також вказують на те, що другорядна роль (кур'єр, посередник) є найбільш типовою для жінок у злочинах за попередньою змовою – 50,0 % відповідей, роль виконавця – 20,0 %; пособника – 15,0 %, підбурювача – 10,0 %, організатора – лише 5,0 [Додаток В; Діаграма 2.2.5).

На нашу думку, ця закономірність має декілька пояснень. З одного боку, гендерні стереотипи, що панують навіть у кримінальному середовищі, відводять жінкам підлеглі позиції, не визнаючи за ними здатності до лідерства, стратегічного планування, управління групою. З іншого боку, сама специфіка жіночої соціалізації, що наголошує на комфортності, підпорядкуванні, виконанні

допоміжних функцій, формує психологічні установки, які не сприяють прояву лідерських амбіцій у протиправній діяльності.

Діаграма 2.2.5

*Роль жінок у механізмі вчинення кримінальних правопорушень
(за період 2020 – 2024 років)*

Роль	частка (%)
Виконавець (одноосібно)	56.0
Виконавець у співучасті	23.6
Пособник (кур'єр, посередник)	13.2
Організатор	3.8
Підбурювач	3.3

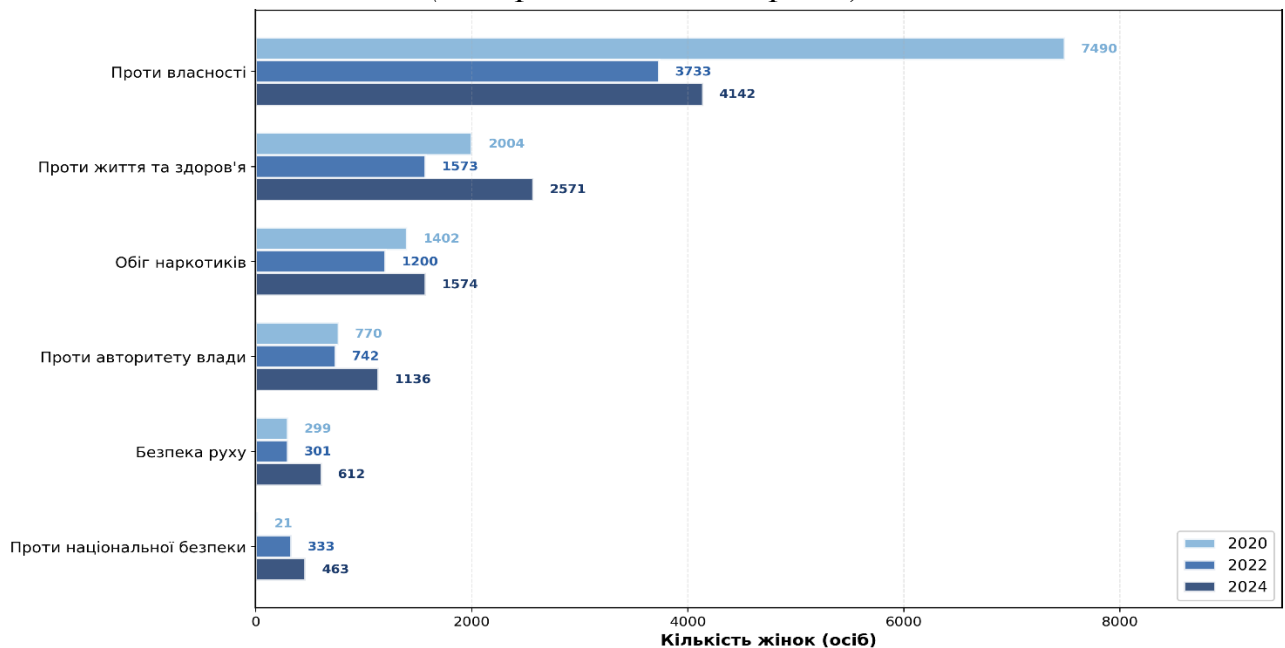
З огляду на структуру кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками (як у кількісному, так і в якісному значенні), то домінують кримінальні правопорушення проти власності, хоча й спостерігається їх суттєве зниження – з 7490 до 4142 осіб (-44,7 %). Натомість кримінальні правопорушення кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я демонструють зростання – з 2004 до 2571 особи (+28,3 %), а кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів стабільно зростають – з 1402 до 1574 осіб (+12,3 %). Показовою є динаміка злочинів проти основ національної безпеки, де кількість жінок-злочинниць зросла з 21 до 463 осіб [Додаток Г; Діаграма 2.2.6].

Системний аналіз судової практики розкриває внутрішню структуру злочинності, а саме корисливі кримінальні правопорушення становлять 49,5 % від загальної кількості (крадіжка – 20,9 %, шахрайство – 17,0 %, привласнення та розтрата – 7,7 %), насильницькі – 19,2 %, кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів – 16,5 %, корупційні – 9,9 %, злочини проти основ національної безпеки – 4,9 % [Додаток Б]. Цей розподіл узгоджується й з думкою респондентів. Останні серед найбільш поширені кримінальних правопорушень

жінок визначили крадіжку (78,3 %), шахрайство (72,5 %), наркозлочини (56,7 %), привласнення та розтрату (46,7 %) [Додаток В]. Як приклад зауважимо, що у сфері наркозлочинності жінки найчастіше виконують ролі кур'єрів, що перевозять наркотичні засоби (4,9 %), або дрібних розповсюджувачів (2,7 %) [Додаток Б], тоді як керівництво наркобізнесом, контроль над каналами поставок, фінансові операції залишаються прерогативою чоловіків. Жінок-кур'єрів використовують саме через гендерні стереотипи правоохоронців, оскільки жінка з дитиною або вагітна жінка менш підозріла, що дозволяє їй безперешкодно перетинати кордони або здійснювати перевезення наркотичних засобів.

Діаграма 2.2.6

*Структура кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками
(за період 2020–2024 років)*

Водночас не можна стверджувати, що жінки ніколи не обіймають лідерських позицій у злочинному світі. Існують, хоча й нечисленні, приклади жінок-організаторів злочинних груп, особливо в сферах, традиційно пов'язаних із жіночою діяльністю: організація проституції, торгівля людьми, шахрайство в побутовій сфері [60, с. 198]. У таких випадках жінка використовує специфічно гендерні ресурси: здатність викликати довіру, маніпулювати емоціями,

встановлювати неформальні контакти. Проте загальна тенденція залишається незмінною: жіноча злочинність характеризується периферійними ролями в структурі організованої злочинної діяльності.

Звертаючись до аналізу психологічних установок жінок-злочинниць, необхідно відзначити суттєву відмінність від чоловіків. У переважній більшості жінкам, які вчиняють кримінальні правопорушення, не притаманні стійкі антисоціальні риси [5], кримінальна субкультура [46, с. 227] та кримінальна ідентичність [209]. Якщо для значної частини чоловіків-злочинців характерним є усвідомлене протиставлення себе законослухняному суспільству, прийняття кримінальних норм та цінностей, то жінки частіше вчиняють кримінальні правопорушення ситуативно, під впливом зовнішніх обставин, не ідентифікуючи себе зі злочинним світом. Відповідно, 66,5 % засуджених жінок притягуються до кримінальної відповідальності вперше, 20,9 % мають непогашену судимість, 12,6 % – погашену [Додаток Б]. Аналогічну оцінку надають фахіці-практики. Одна з респонденток (прокурор, 15 років стажу) зазначила, що «жінкам менш притаманні антисоціальні установки. Їхня соціально-психологічна орієнтація має дефекти, але без серйозних відхилень. У них відсутні стійкі злочинні переконання, а вчинення злочину нерідко зумовлюється афективним станом, викликаним домашнім насильством» [Додаток Є]. Навіть після засудження багато жінок зберігають прихильність до просоціальних цінностей, відчувають провину за вчинене, прагнуть повернутися до нормального життя. Це створює значно кращі перспективи для ресоціалізації жінок-злочинниць порівняно з чоловіками, зокрема тих, хто вчинив кримінальне правопорушення вперше.

Проте існує й категорія жінок, для яких злочинна поведінка стає стійкою характеристикою, формуючи кримінальну кар'єру. Як справедливо зазначає Т. В. Продан, основна причина цьому явищу полягає у деформації їхньої свідомості, яка проявляється насамперед як розбіжність цілей і потреб та можливостей їх задоволення. У зв'язку із цим у жінки виникає корислива спрямованість поведінки, за якої вона переконана в тому, що її проблеми не можна вирішити правомірним шляхом. Формуючими умовами при цьому є

суперечності, що склалися у соціально-економічній сфері суспільства (зокрема інфляція, безробіття) [161, с. 147–148]. Тому рецидивна жіноча злочинність – це окрема проблема, що потребує специфічних підходів до профілактики та корекції. О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв та В. В. Василевич вказують на те, що жінки-рецидивістки часто поєднують злочинну поведінку з алкоголізмом, наркоманією, бездомністю, що створює складний комплекс соціальної дезадаптації [57, с. 106], подолання якої вимагає масштабних реабілітаційних зусиль.

Переходячи до аналізу біосоціальних ознак, що характеризують особу жінки-злочинниці, необхідно наголосити на методологічній коректності їх розгляду. Біосоціальний підхід у кримінології не передбачає біологічного детермінізму – визнання того, що певні біологічні характеристики безумовно зумовлюють злочинну поведінку. Йдеться радше про те, що біологічні, психофізіологічні особливості організму створюють певні схильності, які в несприятливих соціальних умовах можуть реалізуватися у злочинну поведінку. Гендерні відмінності в психофізіології, гормональному фоні, нейрофізіології, психологічних властивостях є об'єктивним фактом, що впливає на прояви злочинності. Так, 45 % опитаних нами респондентів вважають біологічні фактори суттєвими у поєднанні із соціальними, 31,7 % оцінюють їх як незначні, і лише 6,7 % надають їм визначального значення [Додаток В]. Водночас у ході окремого аналізу зафіксовано відмінності в оцінках залежно від статі: біопсихологічні фактори підтримали 83,3 % чоловіків-респондентів і лише 66,7 % жінок-респонденток, тоді як соціально-психологічні фактори підтримали всі жінки-респондентки (100 %) і 83,3 % чоловіків-респондентів [Додаток Є].

Психологічні особливості жінок, які мають значення для розуміння механізмів жіночої злочинності, пов'язані передусім з емоційною сферою. Як відзначають психологи, «... на фоні зниженого настрою у жінок спостерігається роздратованість, тривога, слізливість, підвищена втомлюваність, порушення сну, зниження апетиту, працездатності, головний біль, запаморочення. Депресивний афект з огляду на це пов'язаний з психогенною травмуючою ситуацією і його

вираженість залежить від сили і значущості психогенного фактору. ... Як наслідок жінки вчиняють насильницькі злочини, оскільки хочуть підвищити самооцінку, самоповагу та рівень власної гідності. При цьому в період вчинення злочину дії жінок цілеспрямовані ...» [114, с. 50]. Вважаємо, що до основних психологічних особливостей жінок-злочинець слід віднести віднесли: емоційну нестійкість (72,5 %), схильність до афективних станів (58,3 %), низьку самооцінку (47,5 %), підвищену тривожність (45,0 %), схильність до маніпулятивної поведінки (38,3 %), конформізм (31,7 %) та імпульсивність (35,0 %) [Додаток В]. Щодо ознак соціопатії, то 35,8 % респондентів визначають їх характерними для жінок лише при вчиненні тяжких насильницьких злочинів, 28,3 % – рідко притаманними, а у більшості випадків – лише 20,0 % [Додаток В]. У контексті злочинної поведінки підвищена емоційність може проявлятися в імпульсивності протиправних дій, їх афективному характері, збуджених реакціях на життєві труднощі [161, с. 129]. Якщо чоловіча злочинність частіше є результатом раціонального планування, розрахунку, свідомого вибору кримінальної стратегії, то жіноча злочинність значно частіше має імпульсивний, емоційно зумовлений характер.

Як вже зазначалось, це яскраво проявляється в насильницьких кримінальних правопорушеннях. Жінки, які вчиняють умисні вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, зазвичай діють в стані сильного душевного хвилювання, афекту, який виникає внаслідок тривалої психотравмуючої ситуації [114, с. 50]. Серед мотивів вчинення насильницьких кримінальних правопорушень слід виокремити домашнє насильство щодо засудженої як причина (7,7 % від загального числа справ), провокуюча (насильницька) поведінка потерпілого (9,9 %), афективний мотив (10,4 %), помста та ревності (6,6 %), самозахист від насильства (4,9 %) [Додаток Б]. Найбільшу частку серед насильницьких кримінальних правопорушень становить умисне тяжке тілесне ушкодження (11 справ, 6,0 %), при цьому у 5 із 8 справ про умисне вбивство встановлено його вчинення на побутовому ґрунті внаслідок домашнього насильства [Додаток Б]. Респонденти також підтверджують цю закономірність, де самозахист від

домашнього насильства є основним мотивом насильницьких злочинів (28,3 %), далі – афективний стан (22,5 %), ревності (18,3 %) [Додаток В].

У контексті біосоціальних чинників жіночої злочинності не можна ігнорувати проблему віктимності. Дослідження свідчать, що значна частина жінок-злочинниць має у минулому досвід віктимізації: сексуального насильства, фізичного жорстокого поводження, емоційного знущання [100, с. 544]. Ми поділяємо думку А. О. Джужи та Д. М. Тичини, які наголошують, що віктимізація – це процес або кінцевий результат перетворення особи чи групи осіб на потенційну жертву злочинного посягання у силу певних віктимологічних ситуацій, що становили їх зміст [100, с. 132]. Судова практика вказує на те, що домашнє насильство щодо засудженої як безпосередню причину кримінального правопорушення зафіксовано у 7,7 % справ, попередня віктимізація (жертва насильства) виступає умовою, що сприяла вчиненню кримінального правопорушення, – у 11,5 % випадків [Додаток Б]. Провокуюча поведінка потерпілого (насильство, образи, погрози) зафіксовано у 21,9 % справ з виявленими потерпілими – фізичними особами [Додаток Б].

Окремої уваги потребує проблема алкогольної та наркотичної залежності серед жінок-злочинниць. Статистичні дані свідчать, що значна частина кримінальних правопорушень вчиняється жінками в стані алкогольного (28,0 %) чи наркотичного (9,3 %) сп'яніння або мотивована потребою отримати кошти для придбання психоактивних речовин (15,9 %) [Додаток Б]. За оцінками респондентів, алкогольна або наркотична залежність посідає четверте місце серед основних причин жіночої злочинності (51,7 %) [Додаток В].

Слід зауважити, що жіночий алкоголізм та наркоманія мають певні відмінності від чоловічого. Жінки швидше формують залежність, їхня алкоголізація та наркотизація частіше пов'язані з психологічними проблемами, травмами, депресією, а не з соціальними звичками, як у чоловіків. Водночас жіночі залежності засуджуються суспільством значно суворіше, жінки-алкоголічки та наркоманки піддаються суспільному осуду та тавруванню, втрачають соціальну підтримку, часто позбавляються батьківських прав, що

призводить до поглиблення маргіналізації та підштовхує до злочинності як єдиного способу виживання.

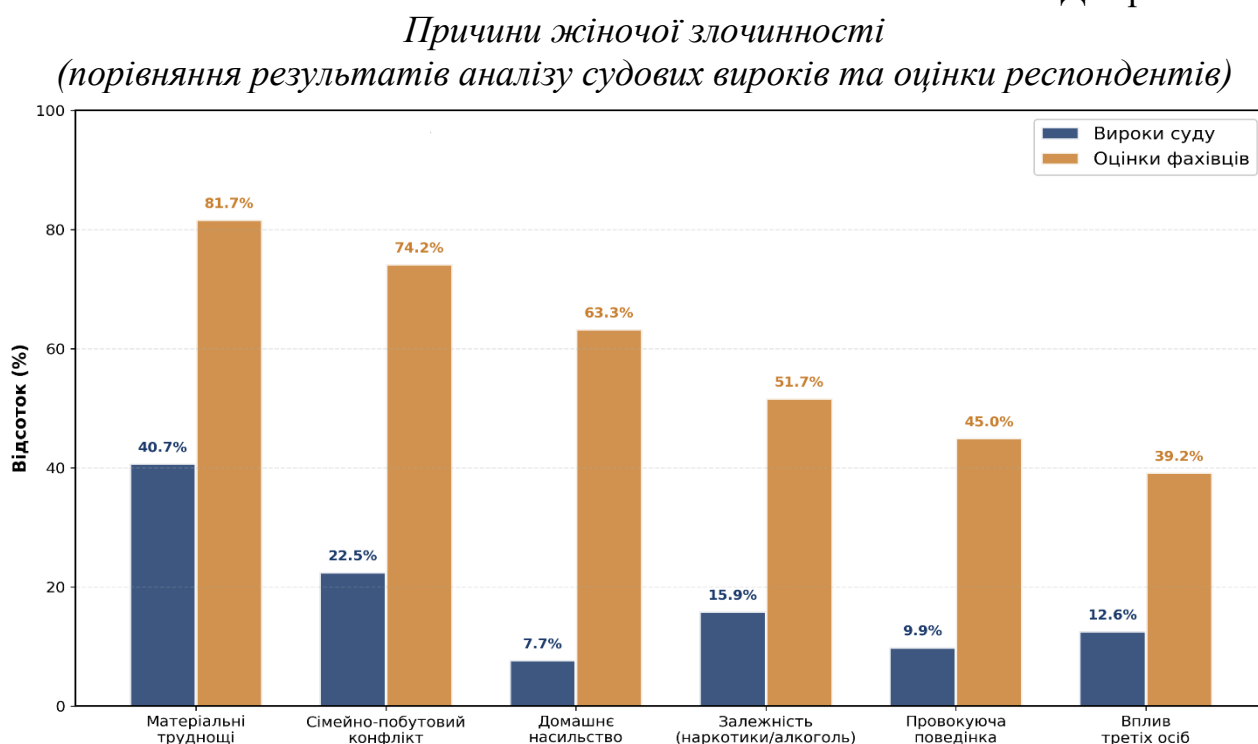
Окремий кримінологічний контекст становить поєднання проблеми материнства та злочинності. Системний аналіз судової практики свідчить про те, що 79,1 % засуджених жінок мають дітей, з яких 25,8 % – дітей до 14 років і 48,9 % – до 18 років; жодних дітей не мають 20,9 % засуджених [Додаток Б]. Значущість цього чинника підтверджується і правозастосовною практикою, де 5 вагітних жінок та 14 жінок, які мають дітей до 7 років, було звільнено від відбування покарання відповідно до ст. 79 та ст. 83 КК України [Додаток Б]. Водночас респонденти вказали на неоднозначність впливу материнства, з них 38 % вважають цей вплив ситуативно залежним від конкретних обставин, 26,7 % – таким, що стримує від кримінальних правопорушень, 23,3 % – таким, що може провокувати вчинення корисливих кримінальних правопорушень, 11,7 % – нейтральним [Додаток В]. Саме необхідність забезпечити дітей в умовах крайньої бідності, бажання дати дітям те, чого вони не мають, компенсувати відсутність батька можуть штовхати жінку до майнових кримінальних правопорушень. Окрему категорію становлять кримінальні правопорушення, безпосередньо пов'язані з материнством – залишення в небезпеці, ухилення від виконання обов'язків щодо догляду за дитиною, жорстоке поводження з дітьми.

Крім того, нами виявлено 3 справи пов'язані з вбивством матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України, 1,6 % від загальної кількості) [Додаток Б]. Цей тип кримінального правопорушення має складну етіологію, що включає психологічні травми вагітності, страх перед відповідальністю, соціальне несхвалення, відсутність підтримки, післяпологову депресію, психотичні стани. Кримінологічний аналіз вказує на те, що за цими кримінальними правопорушеннями часто стоїть не жорстокість чи аморальність, а комплекс соціальних, психологічних, економічних факторів, що робить материнство неможливим або нестерпним.

Отже, розглянувши соціальні та біосоціальні характеристики особи жінки-злочинниці, необхідно підкреслити їх взаємозумовленість та системний

характер. Жіноча злочинність не може бути зведена ні до соціальних, ні до біологічних факторів. Вона є результатом складної взаємодії гендерних ролей, соціально-економічних умов, психологічних особливостей, життєвих обставин. Основною характеристикою, що інтегрує всі складові кримінологічного портрету жінки-злочинниці вказують на соціально-економічну депривацію, де 81,7 % респондентів визначають матеріальні труднощі ключовою причиною жіночої злочинності [Додаток В], а офіційна статистика підтверджує, що 67,2 % жінок-злочинниць є працездатними, але незайнятими [Додаток Г]. Безпосередньою причиною кримінального правопорушення матеріальні труднощі та скрутне становище визначено у 40,7 % від 182 досліджуваних справ, тоді як корисливий мотив встановлено у 53,3 % випадків [Додаток Б; Діаграма 2.2.7].

Діаграма 2.2.7

Тобто, кожна жінка, яка вчиняє кримінальне правопорушення, має унікальний життєвий шлях, що призводить її до злочинної поведінки. Водночас існують статистично значущі закономірності, що дозволяють виокремити типові характеристики жінок-злочинниць, групи ризику, детермінанти жіночої

злочинності. Зокрема, знання про вікову структуру жіночої злочинності дозволяє цілеспрямовано працювати з групами ризику: жінками середнього віку, які опинилися в скрутному матеріальному становищі, пережили розлучення, втратили роботу. У свою чергу, своєчасна соціальна підтримка, психологічна допомога, сприяння в працевлаштуванні можуть запобігти криміналізації цієї категорії жінок, а усвідомлення ролі освіти та професійної нереалізованості у генезі жіночої злочинності вказує на необхідність створення можливостей для професійної самореалізації жінок, подолання гендерної дискримінації на ринку праці, розвитку програм професійної перепідготовки.

Таким чином, характеристика особи жінки, яка вчиняє кримінальні правопорушення в Україні, розкриває складну сукупність соціальних, психологічних, біологічних факторів, що в їхній взаємодії формують феномен жіночої злочинності. Типовий кримінологічний портрет жінки-злочинниці включає такі основні характеристики – це жінка віком 30-39 років (34,2 % за офіційними статистичними даними; 43,3 % за оцінкою респондентів), з базовим або профільним середнім рівнем освіти (62,0 %), офіційно не працевлаштована, але працездатна (67,2 % за офіційними статистичними даними; 39,0 % за судовими вироками), перебуває поза стабільними сімейними зв'язками (57,7 % у категоріях «одинок», «розлучена», «вдова»), має неповнолітніх дітей (79,1 %), вчиняє кримінальне правопорушення з корисливих мотивів (53,3 %) одноособово або у співучасті, виконуючи роль посередника (79,6 %), як правило раніше не судима (66,5 %). При цьому, сучасні реалії, пов'язані з воєнним станом та тимчасовою окупацією частини української території, актуалізували нові форми жіночої злочинності, зокрема колабораційну діяльність, що демонструє як традиційні детермінанти жіночої злочинності (економічна незахищеність, безробіття, відсутність судимості), так і специфічні чинники, пов'язані з ідеологічною мотивацією та примусом з боку окупаційної адміністрації.

2.3. Класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками.

Жіноча злочинність не є однорідним кримінологічним явищем. Їй притаманні різноманітність мотивації, неоднакові механізми детермінації та відмінності у кримінально-правовій кваліфікації вчинюваних діянь. Аналіз судових вироків у справах (кримінальних провадженнях) щодо жінок за 2020–2024 роки засвідчив, що протиправні дії жінок охоплюють широкий спектр злочинної поведінки: від побутового насильства і крадіжок до корупційних схем та колабораційної діяльності [Додаток Б]. Зазначена різноманітність зумовлює потребу в упорядкованій систематизації – розподілі кримінальних правопорушень на класифікаційні групи, кожна з яких характеризується власним кримінологічним механізмом вчинення.

Проблема класифікації кримінальних правопорушень у вітчизняній кримінологічній науці була предметом наукових пошуків О. М. Бандурки, В. В. Голіни, О. М. Джужі, П. С. Єспринцева, А. П. Закалюка, Ю. Ф. Іванова, О. М. Костенка, В. В. Лисенка, О. М. Литвака, Ю. В. Орлова, В. П. Тихого, А. М. Удода, В. І. Шакуна та ін. Узагальнення їхніх наукових здобутків дає підстави виокремити такі основні критерії класифікації: родовий об'єкт злочинних посягань; соціальну сферу злочинних проявів; форму прояву і стійкість злочинної діяльності; форму вини, мотивацію та цільову спрямованість злочинної поведінки; особливості контингенту суб'єктів кримінальних правопорушень; регіональну й територіальну ознаки; зміст злочинної діяльності [39, с. 14]. Водночас жоден із наведених критеріїв, узятий ізольовано, не здатен розкрити внутрішню логіку злочинної поведінки жінок, яка зумовлена гендерною специфікою соціалізації, психофізіологічними характеристиками та тими соціальними ролями, які покладаються на жінку в суспільстві.

Так, В. М. Кудрявцев та В. В. Лунєєв обґрунтували положення про те, що класифікаційний критерій має відбивати об'єктивні і суб'єктивні причини злочинної поведінки у стійких зв'язках і залежностях. На думку цих учених,

таким комплексним критерієм є соціальний зміст мотивації злочинної поведінки в широкому загальнопсихологічному значенні. Між домінуючими спонуканнями та ціннісними орієнтаціями особи злочинця, з одного боку, і її соціальними ролями, зв'язками і відносинами – з другого, простежується стійка залежність. З огляду на це, соціальний зміст мотивації злочинної поведінки є відносно адекватним суб'єктивним відображенням об'єктивних явищ і процесів та концентрує в собі єдність об'єктивних і суб'єктивних причин злочинної поведінки [40, с. 58]. Наведену позицію поділяють В. В. Голіна та Б. М. Головкін, які наголошують, що кримінологічна класифікація – це розподіл різноякісної множини на групи або класи зі схожими рисами чи кримінологічною характеристикою (тобто з достатньою інформацією про конкретний вид, частину, підвид злочинності) [102, с. 16]. Як зауважує Л. М. Кривоченко, класифікація, виявляючи найбільш загальні та типові властивості досліджуваних явищ, зіставляючи їх із подібними й відмежовуючи від інших, уможлиблює глибше вивчення самого явища, його впливу та шляхів подальшого розвитку. Для виконання цієї функції будь-яка класифікація має бути істинною за своїм внутрішнім змістом і правильною за зовнішньою побудовою [92, с. 15]. Під істинністю при цьому розуміється оцінка змісту думки та встановлення її тотожності об'єкту, а під правильністю – дотримання законів і правил формальної логіки під час проведення класифікації [39, с. 16].

З огляду на викладене, для дослідження жіночої злочинності нами обрано саме мотиваційний критерій класифікації. Цей підхід дозволяє розкрити не формально-юридичні, а сутнісні відмінності між різними категоріями «жіночих» кримінальних правопорушень та виявити гендерно зумовлені фактори, що визначають спрямованість злочинної поведінки. А. В. Савченко, досліджуючи мотив і мотивацію кримінального правопорушення, слушно підкреслив, що мотив має не лише самостійне кримінально-правове та кримінологічне значення, але й безпосередньо впливає на всі структурні компоненти злочинної поведінки [181, с. 6]. Відповідно, класифікація за ознакою мотиву дає змогу зрозуміти,

чому жінки вчиняють ті чи інші кримінальні правопорушення, і на цій основі розробити диференційовані заходи запобігання.

Обрання мотиваційної ознаки як провідного критерію для дослідження жіночої злочинності обумовлено ще й тим, що кримінологічний механізм кримінального правопорушення, вчинюваного жінкою, суттєво відрізняється від чоловічого механізму. Він являє собою складну систему взаємодії зовнішніх (соціальних, економічних, культурних) та внутрішніх (психологічних, біологічних) факторів. У жінок цей механізм зазнає додаткового впливу гендерної специфіки соціалізації, психофізіологічних характеристик, традиційних соціальних ролей і стереотипних очікувань суспільства. Відтак формальний розподіл кримінальних правопорушень за суто кримінально-правовими ознаками (об'єкт посягання, ступінь тяжкості) не відображає внутрішньої логіки злочинної діяльності жінок. Натомість ознака мотивації відображає специфічність кримінологічного механізму вчинення «жіночих» кримінальних правопорушень, чим і обґрунтовується її пізнавальну цінність [40, с. 135; 102, с. 23, 30].

За результатами нашого дослідження (на основі системного аналізу судових вироків), структуру жіночої злочинності розподілимо таким чином:

- насильницькі кримінальні правопорушення (19,2 % – 35 розглянутих справ);
- корисливі кримінальні правопорушення (49,5 % – 90 розглянутих справ);
- кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів (16,5 % – 30 розглянутих справ);
- корупційні правопорушення (9,9 % – 18 розглянутих справ);
- кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки (4,9 % – 9 розглянутих справ) [Додаток Б; Діаграма 2.3.1].

Зауважимо, що вказані дані перебувають у загальній відповідності з офіційними статистичними даними ОГП, що підтверджує репрезентативність сформованої емпіричної вибірки.

Діаграма 2.3.1

*Структура жіночої злочинності за класифікаційними групами
(за результатами аналізу 182 судових вироків)*

Крім того, за ознакою мотивації кримінальні правопорушення жінок поділяються на дві основні класифікаційні групи: насильницькі та корисливі. Ця класифікація не є вичерпною, оскільки у реальній злочинній поведінці можливе поєднання різних мотивів, однак вона відображає домінуючі тенденції жіночої делінквентності. У сучасній українській кримінології обґрунтовується теза про істотні відмінності між насильницькими та корисливими кримінальними правопорушеннями жінок за їх природою та механізмами вчинення. Зокрема, акцентується на тому, що жіноча злочинність «має певні особливості», які «пов'язані із біологічними, так і значною мірою із соціальними чинниками [95], і саме це визначає специфіку формування особистості злочинниці та її поведінки. Науковці звертають увагу також на диференціацію сфер вчинення кримінальних правопорушень жінками, виокремлюючи «сферу побуту і професійну сферу», причому остання пов'язана з доступом до матеріальних цінностей [189, с. 902], що фактично відображає різну етіологію корисливих і насильницьких посягань. Водночас у наукових працях наголошується, що жіноча злочинність відрізняється від чоловічої «особливостями структури і характеру кримінальних правопорушень, роллю жінок у кримінальних правопорушеннях, у тому числі

вчинених разом із чоловіками, способами і знаряддями вчинення» [69], що свідчить про відмінності в динаміці та механізмах реалізації злочинної поведінки. У сукупності ці положення дозволяють стверджувати про те, що корисливі кримінальних правопорушення жінок більшою мірою детерміновані соціально-економічними чинниками та професійним середовищем, тоді як насильницькі – міжособистісними конфліктами й побутовими обставинами, що зумовлює розбіжність особистісних характеристик злочинниць та відмінні віктимологічні закономірності вчинення ними кримінально протиправних діянь (див. підрозділ 1.3). Поряд із цим емпіричний матеріал засвідчує, що в умовах збройного конфлікту окремі категорії кримінальних правопорушень, передусім пов'язані з колабораційною діяльністю та незаконним обігом наркотичних засобів, набувають самостійного кримінологічного значення і потребують відокремленого аналізу.

Розглянемо вищенаведені класифікаційні категорії детальніше.

Так, *насильницькі кримінальні правопорушення жінок* охоплюють кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, передбачені розділом II Особливої частини КК України. За офіційними статистичними даними ОГП, кількість жінок, притягнутих до відповідальності за кримінальні правопорушення цієї категорії, зросла з 2004 осіб у 2020 році до 2571 особи у 2024 році (+28,3 %) [Додаток Г; Діаграма 2.3.2]. На відміну від чоловічого, жіноче насильство значно рідше має інструментальний характер і частіше є афективним – таким, що вчиняється в стані сильного емоційного збудження. Результати опитування фахівців підтвердили цей висновок: серед мотивів насильницьких кримінальних правопорушень жінок респонденти назвали самозахист від домашнього насильства (28,3 %), афективний стан (22,5 %), ревності (18,3 %) [Додаток В]. Тобто, жіноче насильство має переважно реактивний, а не ініціативний характер.

Насильницькі кримінальні правопорушення, що вчиняються жінками, переважно пов'язані із сімейно-побутовою сферою та міжособистісними конфліктами, мають ситуативний характер і виникають під впливом конкретної

життєвої ситуації [95]. При цьому поведінка жінок у подібних випадках значною мірою детермінується емоційними переживаннями, що зумовлює імпульсивність рішень та дій [95]. Саме в побутовій сфері жінка проводить значну частину свого часу. Тут концентруються її соціальні зв'язки і, відповідно, накопичуються конфлікти та напруженість, які за певних обставин переростають у застосування насильства.

Найбільш специфічним різновидом насильницьких кримінальних правопорушень жінок є умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України). Цей привілейований склад злочину передбачає пом'якшені санкції порівняно з основним складом умисного вбивства (ст. 115 КК України), що обумовлено визнанням особливого психофізіологічного стану жінки під час та безпосередньо після пологів. І. А. Нестерова та О. В. Софілканич, аналізуючи співвідношення груп детермінант, зазначають, що біологічні чинники відіграють суттєву роль у формуванні девіантної (злочинної) поведінки [125, с. 362], однак науковці доводять обґрунтованого висновку, що такі чинники набувають криміногенного значення лише у поєднанні із соціальним середовищем та в сукупності з ним утворюють причинно-наслідковий комплекс злочинності [125, с. 365]. Т. Л. Кальченко та Т. В. Продан до психофізіологічної (біологічної) групи детермінант відносять фази менструального циклу, період вагітності та післяпологовий період, а також період клімаксу [164, с. 844; 161, с. 26, 48, 66], які здатні загострювати емоційне напруження й послаблювати механізм саморегуляції поведінки. Водночас визначальним залишаються соціальні суперечності та пов'язані з ними негативні явища: ослаблення інституту сім'ї зростання побутової конфліктності, поширення фонових явищ (алкоголізму, наркоманії), а також матеріальна незабезпеченість [35, с. 190; 164, с. 282]. За матеріалами вивчення судових вироків, цей склад злочину становив 1,6 % вибірки (3 справи), що відповідає стабільно невисокому, але стійкому рівню [Додаток Б].

Соціальний контекст умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини тісно пов'язаний зі стигматизацією позашлюбного материнства, яка

зберігається в українському суспільстві попри загальну лібералізацію норм поведінки. Як зауважує С. В. Черноліхов, аналізуючи психосоціальні чинники дітозгубництва, страх перед суспільним осудом та небажання набути стигматизованої ролі є ключовими чинниками, що спонукають жінок до приховування вагітності й деструктивних реакцій під час пологів [200, с. 51]. Науковець наголошує, що типова жінка-дітозгубниця – це, як правило, незаміжня або самотня жінка з бідних верст населення, не готова до майбутнього материнства, зокрема з огляду на можливі матеріальні труднощі, втрати шлюбних перспектив, відсутність прикладу материнського виховання та любові. Саме ця категорія жінок залишається найбільш «мовчазною», і лише під час судового розгляду може заявити про складне соціальне становище, родинні стосунки чи позашлюбні зв'язки [200, с. 64]. Психоемоційне напруження, спричинене суспільним тиском та необхідністю дотримуватися усталених соціокультурних норм, змушує жінку (незалежно від її соціального статусу, віку чи майнового стану) захищати звичний спосіб життя та формально виконувати очікувані від неї соціальні ролі [200, с. 64]. З віктимологічного погляду новонароджена дитина становить абсолютно беззахисну категорію потерпілих, оскільки в силу своїх фізіологічних особливостей не здатна ані усвідомлювати загрозу, ані чинити їй опір, ані своєю поведінкою спровокувати злочинне посягання, що зумовлює особливу суспільну небезпечність цього злочину.

До категорії насильницьких кримінальних правопорушень проти неповнолітніх, окрім умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), належить також умисне вбивство матір'ю малолітньої дитини, що кваліфікується за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України як умисне вбивство за обтяжуючих обставин. Під малолітньою дитиною у контексті цієї норми розуміється особа, якій на момент позбавлення її життя не виповнилося 14 років, а сама кваліфікуюча ознака є наявною тоді, коли винний достовірно знав про малолітство потерпілого, припускав його або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати [124; 160]. Мотиваційна структура цього злочину подібна до мотивації вбивства матір'ю своє новонародженої дитини. Злочин часто

вчиняється під впливом афекту, викликаного постійним плачем немовляти, капризною поведінкою дитини, труднощами догляду в умовах соціальної ізоляції. Проте, умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини слід кваліфікувати за ст. 117 КК України, якщо воно вчинене під час пологів або одразу ж після них. Вчинення цих дій через деякий час після пологів за відсутності кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України, тягне відповідальність за ч. 1 зазначеної статті [124; 160]. Аналіз судових вироків засвідчив, що діти є потерпілими у 10,9 % справ, пов'язаних із насильством з боку жінок у близькому оточенні [Додаток Б].

Зауважимо, що кримінологічний механізм убивства малолітньої дитини матір'ю характеризується тривалим накопиченням негативних емоцій, психологічною перевтомою, відсутністю можливостей для відновлення психічних ресурсів. За результатами нашого дослідження, 28,0 % жінок у вибірці перебували в стані алкогольного сп'яніння на момент вчинення злочину, що підтверджує роль адиктивних факторів у детермінації насильницьких злочинів [Додаток Б]. Поєднання материнської перевтоми, соціальної ізоляції та алкогольної або наркотичної залежності створює кумулятивний ефект, за якого навіть незначний подразник (плач дитини, розбита чашка, забруднений одяг) може стати «пусковим механізмом» агресивної реакції. Цей кримінологічний механізм принципово відрізняється від чоловічого насильства проти дітей, яке частіше має інструментальний характер (покарання, «виховання»), тоді як жіноче насильство проти дітей є здебільшого зривом, що відбувається на тлі емоційного виснаження.

Окрему підгрупу насильницьких кримінальних правопорушень жінок становлять умисні вбивства та тілесні ушкодження, вчинені на побутовому підґрунті під впливом домашнього насильства. Залежно від конкретних обставин вчинення, форми вини та психоемоційного стану винної особи такі діяння кваліфікуються за відповідними частинами ст. 115 КК України (умисне вбивство), ст. 116 КК України (умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання) або ст. 118 КК України (умисне вбивство при

перевищенні меж необхідної оборони). Специфіка цієї категорії кримінальних правопорушень полягає в їх вираженій віктимологічній природі, адже жінка, яка протягом тривалого часу зазначала систематичного фізичного, психологічного, економічного чи сексуального насильства з боку чоловіка, співмешканця або іншого члена сім'ї, за певних обставин сприймає позбавлення життя кривдника як єдиний доступний їй спосіб припинити насильницькі дії. Так, за результатами системного аналізу судових вироків, із 8 справ про умисне вбивство (ст. 115 КК України) 5 вчинені на побутовому ґрунті внаслідок домашнього насильства (2,7 % від загальної вибірки), 1 є замовним, де жінка виступала організатором (0,5 %) [Додаток Б].

М. Г. Кузнецов, аналізуючи віктимологічний портрет жертв домашнього насильства, небезпечного для життя, звертає увагу, що поведінка таких жертв у переважній більшості випадків мала неправомірний, провокативний характер, а реакція злочинниці виникала або безпосередньо у відповідь на напад, або як спроба випередити агресію й нейтралізувати її джерело [107, с. 139]. Основними потерпілими виступають чоловіки (співмешканці), сини або брати винних жінок, а також інші особи з найближчого побутового оточення, з якими у винних неодноразово виникали криміногенні конфлікти на ґрунті систематичного спільного вживання спиртних напоїв [107, с. 138–139]. Аналіз судових вироків підтвердив, що провокуюча поведінка потерпілого зафіксована у 21,9 % справ, тоді як у 53,9 % жертва демонструвала нейтральну поведінку [Додаток Б]. Чоловіки та співмешканці є найпоширенішою категорією потерпілих від насильницьких злочинів жінок (24,2 %), що підтверджується і результатами опитування (35,0 % респондентів) [Додатки Б, В]. Разом із тим М. Г. Кузнецов обґрунтовано застерігає від абсолютизації віктимогенного чинника, наголошуючи, що підвищена віктимність потерпілого не звільняє винну особу від кримінальної відповідальності, а має значення «... не тільки для визначення міри покарання винного, а й для вжиття заходів загального та індивідуального запобігання ...» [107, с. 141–142].

Психологічний профіль жінок, які вчиняють убивства на побутовому підґрунті, характеризується посттравматичним синдромом жертви домашнього насильства: «... страх, почуття провини, залежність від кривдника, емоційне виснаження, посттравматичний стресовий розклад та низька самооцінка, що визначають поведінку таких осіб і водночас перешкоджають їхньому своєчасному зверненню по правову та соціальну допомогу» [201, с. 72]. Зазначені психологічні стани формуються під впливом феномену «вивченої безпорадності» – явища, яке виникає через те, що від насильства не захищали, його неможливо було уникнути, йому потурали, а тому, захист від нього втратив сенс [118]. Як вказує Т. В. Продан у своєму монографічному дослідженні, це відбувається в момент, коли тиск, що створювався ситуацією, досягав найвищої критичної точки на тлі зниження внутрішньоособистісних ресурсів [162, с. 160]. Більш того, на думку В. І. Мельник, у більшості жінок, які вчинили такий злочин, відзначаються такі характерні ознаки, як сензитивність, тривожність, інтравертованість. На фоні вираженої психологічної та фізичної астенії під дією додаткової гострої психогенної травми («остання крапля»), пов'язаної за змістом із попередньою психотравмуючою ситуацією, у них за типом реакція «короткого замикання» розвивається гострий психотичний депресивний стан [114, с. 50–51; 162, с. 160–161]. В окремих випадках жінки вдаються до замовлення вбивства, до виконання якого, як правило, залучаються маргінальні особи – раніше судимі, безхатченки, особи з адиктивними розладами. Жінки-замовниці, на відміну від чоловіків, не мають злочинного досвіду й не є членами організованих угруповань, що робить такі злочини більш уразливими для розкриття. Кримінологічна значущість цього феномену полягає у тому, що він демонструє крайній ступінь безвиході, у якому опиняється жінка, а саме вона нездатна фізично протистояти кривдникові і, не отримавши допомоги від правоохоронних органів чи соціальних служб, вдається до найрадикальнішого способу вирішення конфлікту.

Ще одну складову жіночої насильницької злочинності становить заподіяння тілесних ушкоджень особам із найближчого оточення. За

матеріалами вивчення судових вироків, умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України) зафіксовано в 11 справах (6,0 %), з яких 4 (2,2 %) спричинили смерть потерпілого; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України) – у 7 справах (3,8 %); побой і мордування (ст. 126 КК України) – у 4 справах (2,2 %); катування (ст. 127 КК України) – у 2 справах (1,1 %) [Додаток Б]. Ці кримінальні правопорушення вирізняються ситуативністю, тобто вчиняються спонтанно, без попереднього наміру, нерідко під час спільного вживання алкоголю, що знижує контроль над поведінкою та підсилює агресивні імпульси. Проведене дослідження показало, що побутовий алкоголізм залишається одним із суттєвих факторів детермінації жіночого насильства – 28,0 % жінок у вибірці вчинили кримінальне правопорушення у стані алкогольного сп'яніння [Додаток Б]. Наведений показник заслуговує на окрему увагу, оскільки свідчить про тісний зв'язок між адикцією та насильством, причому жінки у стані сп'яніння не лише стають жертвами, а й самі заподіюють шкоду оточуючим, що спростовує стереотип про суто «чоловічий» характер насильства, вчинюваного у стані сп'яніння.

Гендерний аналіз насильницької злочинності засвідчує, що жінки значно рідше вдаються до насильства порівняно з чоловіками. Жінки рідше застосовують жорстоке насильство, частіше використовують підручні знаряддя, обирають жертвами осіб із найближчого оточення. За даними вивчення судових вироків, у 37,4 % справ кримінальне правопорушення вчинялось без спеціальних знарядь, у 14,8 % – із застосуванням побутових предметів [Додаток Б]. Мотивація жіночого насильства пов'язана передусім з емоційними конфліктами, захистом себе або дітей, реакцією на тривале насильство, а не з інструментальними цілями, більш характерними для чоловічої злочинності. Попередня віктимізація – наявність власного досвіду жертви насильства, зафіксована у 11,5 % засуджених жінок [Додаток Б], що свідчить про цикл насильства як кримінологічну закономірність. Жінки, які в дитинстві або юності зазнали фізичного чи сексуального насильства, мають підвищений ризик як повторної віктимізації, так і власної злочинної агресії.

Окремо слід зауважити, що насильницька злочинність жінок перебуває і під впливом воєнних реалій. Умови збройного конфлікту створюють додаткове стресове навантаження, загострюють матеріальні проблеми, сприяють поширенню алкоголізації та наркотизації населення. Жінки, чії чоловіки перебувають на фронті, зазнають подвійного тиску. З одного боку, на них покладається весь обсяг функції із забезпечення родини, з другого – переживають постійну тривогу за життя близьких. Повернення демобілізованих військовослужбовців із «... посттравматичним стресовим синдромом, що викликає дезадаптивну поведінку ...» [98, с. 133] може провокувати нові конфлікти в родині й, відповідно, нові прояви побутового насильства з обох боків.

Корисливі кримінальні правопорушення утворюють домінуючу класифікаційну групу кримінальних правопорушень, учинених жінками. Тут корисливий мотив зафіксований у 97 справ із 182 (53,3 %) [Додаток Б]. Безпосередньою причиною кримінального правопорушення матеріальні труднощі встановлено в 40,7 % справ, безробіття та відсутність легального доходу – у 39,0 % [Додаток Б]. Переважну частину в структурі жіночої злочинності становлять такі корисливі кримінальні правопорушення, як крадіжка чужого майна, обман покупців та замовників, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем [95]. У формуванні корисливої мотивації жінок-злочинниць визначальну роль відіграють соціально-економічні чинники, а саме: напружені стосунки в сім'ї, пияцтво одного з її членів, неналежне матеріальне становище, погані житлові умови [146]. Ця закономірність відображає як реалії сучасного українського суспільства, так і традиційну роль жінки у забезпечення матеріального добробуту родини. Крім того, перехід від насильницьких до корисливих правопорушень у класифікаційній системі засвідчує принципову зміну кримінологічного механізму. Якщо насильницькі кримінальні правопорушення жінок є здебільшого реактивними, спричиненими емоційним станом і побутовим контекстом, то корисливі кримінальні правопорушення мають раціональну

мотивацію й спрямовані на вирішення конкретних матеріальних проблем. Утім така раціональність є відносною, адже жінка, яка вчиняє крадіжку продуктів для голодних дітей, діє не з цинічного розрахунку, а від безвиході, що суттєво відрізняє її від професійного злочинця з усвідомленою орієнтацією на нелегальне збагачення.

Серед корисливих кримінальних правопорушень провідне місце займають кримінальні правопорушення проти власності (розділ VI Особливої частини КК України). Офіційні статистичні дані ОГП фіксують їх суттєве скорочення: з 7490 осіб у 2020 році до 4142 осіб у 2024 році (-44,7 %) [Додаток Г; Діаграма 2.3.2]. Ця тенденція пояснюється поєднанням кількох факторів: зміною структури суспільного життя в умовах воєнного стану, масовою міграцією населення та перерозподілом злочинних практик у бік нових форм шахрайства.

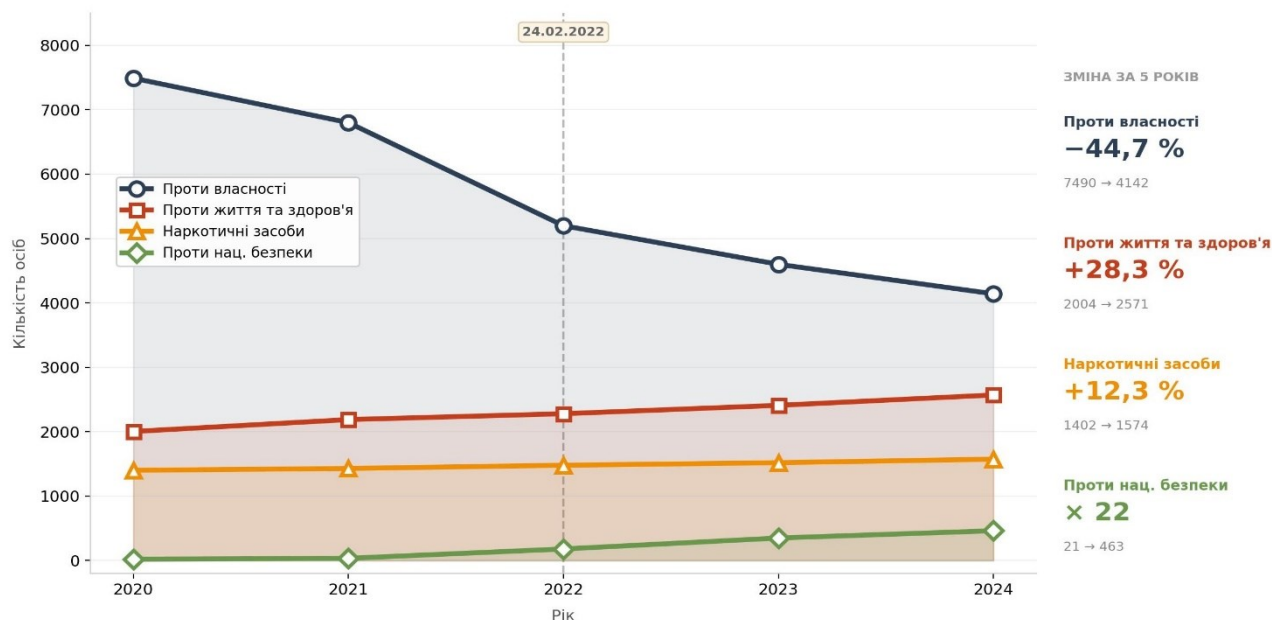
Зауважимо, що суттєве скорочення «класичних» майнових кримінальних правопорушень не означає зниження криміногенної активності жінок, бо відбувається якісна трансформація злочинної поведінки, коли замість фізичної крадіжки жінки переходять до дистанційних способів заволодіння чужим майном – інтернет-шахрайства, фішингу, використання підроблених документів. Ця тенденція узгоджується із загальною цифровізацією злочинності в Україні та світі.

Крадіжка (ст. 185 КК України) є найпоширенішим кримінальним правопорушенням у вибірці – 38 справ (20,9 %), серед яких 9 (4,9 %) – крадіжки з проникненням у житло [Додаток Б]. 78,3 % опитаних респондентів назвали крадіжку найбільш характерним кримінальним правопорушенням для жінок [Додаток В]. Жінки найчастіше вчиняють такі кримінальні правопорушення у сфері, де вони виконують професійні функції, пов'язані з можливістю вільного доступу до матеріальних цінностей, – це, насамперед у торгівлі, громадському харчуванні, медицині, освіті, легкій промисловості [70]. Разом із тим склад предметів посягання зазнав істотних змін. Якщо у довоєнний період жінки переважно викрадали продукти, одяг, побутову техніку, то в умовах воєнного стану зросла частка крадіжок грошових коштів, мобільних телефонів,

банківських карток, що пов'язано зі збільшенням обсягу безготівкових розрахунків та цифровізацією фінансових операцій.

Діаграма 2.3.2

Динаміка кількості жінок, притягнутих до кримінальної відповідальності (за офіційними статистичними даними ОГП, 2020–2024 роки)

Водночас жіноча злочинність проти власності вирізняється значно меншою агресивністю порівняно з чоловічою, а саме їй притаманні такі ознаки, як більша стабільність кількісно-якісних показників, певна структурна одноманітність, менша жорстокість та вандалізм [132]. Крадіжки з проникненням у житло також мають специфіку. Жінки, як правило, проникають у помешкання знайомих або сусідів, використовуючи довірливі стосунки та знання про розпорядок дня потерпілих. Ненасильницький характер жіночої крадіжки є її характерною ознакою, бо жінки значно рідше, ніж чоловіки, вчиняють грабежі та розбої, віддаючи перевагу таємному викраденню майна.

На нашу думку, соціально-економічні детермінанти жіночої майнової злочинності тісно пов'язані з гендерним виміром бідності. 67,2 % жінок-злочинниць у 2024 році (7754 особи) є працездатними, але не зайнятими у легальній трудовій діяльності [Додаток Г]. Відсутність стабільного доходу в поєднанні з необхідністю утримувати дітей є ключовою кримінологічною детермінантою, оскільки сучасний стан суспільної моралі пов'язаний із

економічними труднощами, зростанням напруженості у відносинах між людьми, ослабленням основних соціальних інститутів, передусім сім'ї [146]. В умовах воєнного стану ця проблема загострилася, коли внутрішньо переміщені жінки, які опинилися в незнайомому середовищі без належної підтримки, становлять окрему групу ризику щодо вчинення майнових кримінальних правопорушень.

Шахрайство (ст. 190 КК України) посідає друге місце у вибірці – 31 справі (17,0 %). Структура способів його вчинення є такою: інтернет-шахрайство – 12 справ (6,6 %), шахрайство у сфері нерухомості – 7 (3,8 %), фальшиве волонтерство в умовах воєнного стану – 4 (2,2 %), шахрайство щодо родичів зниклих безвісти – 2 (1,1 %), «ворожіння» та псевдоекстрасенсорні послуги – 3 (1,6 %), шахрайство з соціальними виплатами – 3 (1,6 %) [Додаток Б; Діаграма 2.3.3].

Діаграма 2.3.3

Наведена структура засвідчує, що жіноче шахрайство є неоднорідним явищем, яке охоплює як традиційні форми обману й зловживання довірою (у сфері нерухомості, із соціальними виплатами), так і ті, що поширилися в умовах воєнного стану (фальшиве волонтерство, шахрайство щодо родичів зниклих безвісти). Специфіка жіночого шахрайства полягає у використанні

психологічних механізмів маніпуляції, що базуються на довірі та емоційному впливі на жертву. Довіра виступає базовим психологічним механізмом, що забезпечує відкритість, співпрацю та передбачуваність поведінки, натомість обман – її антипод – руйнує соціальні зв'язки, породжує конфлікти та сприяє віктимізації особистості [6, с. 44]. «Обман часто реалізується через складні комунікативні стратегії, які включають приховування інформації, створення хибного враження та маніпуляцію ..., а особи з високим рівнем довіри та низькою критичністю мислення мають підвищений ризик стати жертвами шахрайства» [6, с. 45]. В умовах воєнного стану особливо цинічною формою шахрайства є шахрайство виступає обман щодо родичів зниклих безвісти військовослужбовців. «Шахрайки намагаються скористатися непростим емоційним станом родин захисників і захисниць ..., оскільки будь-яка інформація може здаватися шансом» [112] – саме цим і користуються зловмисниці. У сукупності такі форми шахрайства становлять 3,3 % вибірки [Додаток Б]. На їх поширення вказали й респонденти окремого інтерв'ювання: «зросла кількість шахрайств, пов'язаних із волонтерською діяльністю. Жінки збирають кошти нібито на допомогу армії» [Додаток Є]. Такі кримінальні правопорушення підривають довіру суспільства до волонтерського руху, що є вкрай вразливим чинником в умовах збройної агресії.

Інтернет-шахрайство, частка якого становить 6,6 % вибірки, є відносно новим для жіночої злочинності явищем. Жінки використовують соціальні мережі та месенджери для створення фальшивих профілів, фіктивних інтернет-магазинів, романтичних шахрайств. Цифровізація злочинної поведінки жінок відображає загальну тенденцію трансформації злочинності в умовах інформаційного суспільства. На відміну від традиційної контактної крадіжки, інтернет-шахрайство не потребує фізичної присутності, дозволяє одночасно обманювати велику кількість потерпілих і ускладнює ідентифікацію злочинниці. Саме ці характеристики роблять інтернет-шахрайство привабливим для жінок, які мають обмежені можливості для «традиційної» злочинної діяльності через

необхідність догляду за дітьми, фізичну слабкість або відсутність кримінального досвіду.

Привласнення майна шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) зафіксоване у 14 справах (7,7 %), з яких 11 (6,0 %) вчинено з використанням службового становища [Додаток Б]. Шахрайство та привласнення у сукупності охоплюють 24,7 % вибірки, що свідчить про значущість «довірчої злочинності» у структурі жіночих корисливих правопорушень. Поняття «довірча злочинність» у контексті жіночої делінквентності розкривається з огляду того, що жінки, які займають посади бухгалтерів, касирів, матеріально відповідальних осіб, продавців, використовують не лише службовий доступ до матеріальних цінностей, а й ту довіру, яку вони здобувають завдяки сумлінній роботі протягом тривалого часу. Як зазначає Б. В. Осадчий, серед особистісних ознак, що сприяють злочинній поведінці, виокремлюються егоїзм, жадібність та хитромудрість. Важливу роль відіграють соціальне оточення та сімейне виховання. Основні мотиви включають бажання збагачення, страх посади, помсту або незадоволення роботою [131, с. 5]. Механізм вчинення цього кримінального правопорушення, як правило, є поступовим. Жінка починає з невеликих сум, переконується у відсутності контролю, а згодом збільшує обсяги привласнення. Виявлення такого кримінального правопорушення відбувається зазвичай під час ревізії або аудиторської перевірки, коли нестача сягає значних розмірів. На відміну від крадіжки («злочину бідності») привласнення є «злочином можливості», зумовленим поєднанням доступу до матеріальних цінностей із корисливою мотивацією та послабленням контролю з боку роботодавця.

До корисливої групи слід віднести й корупційні кримінальні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією (ст.ст. 364, 366, 368, 368-3, 368-4, 368-5, 369, 370 КК України). Аналіз судових вироків засвідчив, що корупційні правопорушення становлять 9,9 % вибірки (18 справ): одержання неправомірної вигоди – 9 справ (4,9 %), зловживання владою або службовим становищем – 5 (2,7 %), службове підроблення – 4 (2,2 %) [Додаток Б]. Лише

25,8 % респондентів назвали корупцію серед характерних для жінок кримінальних правопорушень [Додаток В], що свідчить про «гендерну імунізацію» – стереотипне уявлення про жінок як менш схильних до корупційних зловживань. Розбіжність між реальною питомою вагою корупційних кримінальних правопорушень жінок (9,9 %) та суб'єктивною оцінкою респондентів є багатозначним свідченням того, що гендерні стереотипи впливають не лише на поведінку злочинниць, а й на сприйняття жіночої злочинності правоохоронцями та суддями. Роль жінки-посередниці у корупційних схемах базується саме на цьому ефекті меншої підозрілості. Організатори корупційних схем цілеспрямовано залучають жінок до передачі коштів, оформлення документів, проведення переговорів, оскільки жінка-посередниця привертає менше уваги з боку контролюючих органів.

Специфічну категорію корисливих кримінальних правопорушень жінок становлять кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст.ст. 307–320 КК України). Віднесення таких правопорушень до корисливої групи обумовлено тим, що жінки залучаються до незаконного обігу наркотиків переважно з метою отримання матеріальної винагороди, а не для власного споживання (хоча останнє також фіксується як супутній фактор). Як слушно зауважує Т. В. Шевченко, «... схема незаконного збуту наркотичних засобів передбачає, так зване «заплутування» слідів, використання різних осіб («ланцюг» передачі), що ускладнює виявлення саме першоджерела незаконного розповсюдження наркотичних засобів. Крім того, застосування безконтактного способу збільшує обсяг незаконного збуту наркотичних засобів та зменшує відсоток виявлення фактів незаконного збуту» [205, с. 411]. За результатами нашого дослідження, кримінальні правопорушення цієї категорії становлять 16,5 % вибірки (30 справ): незаконне виробництво та збут (ст. 307 КК України) – 16 справ (8,8 %), з яких роль кур'єра («закладчиці») – у 9 (4,9 %); незаконне зберігання без мети збуту (ст. 309 КК України) – 12 справ (6,6 %); організація місць для вживання (ст. 317 КК України) – 2 справи (1,1 %) [Додаток Б]. Опитування підтвердило: 40,0 %

респондентів назвали роль кур'єра як найбільш типову для жінок, роздрібного збуту – 31,7 % [Додаток В].

Кількість жінок, притягнутих до відповідальності за ці кримінальні правопорушення, збільшилась з 1402 осіб у 2020 році до 1574 осіб у 2024 році (+12,3 %) [Додаток Г; Діаграма 2.3.2]. У зв'язку з пандемією та війною в Україні ситуація з незаконним збутом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів безконтактним шляхом тільки загострилась, а використання електронних інформаційних ресурсів для організації такого збуту стала актуальною прогалиною у законодавстві щодо посилення кримінальної відповідальності [205, с. 409]. Слід зазначити, що жінки-кур'єри є нижчою ланкою наркоторговельної ієрархії, які характеризуються певними кримінологічними, соціально-демографічними та кримінально-правовими ознаками [105, с. 123], зокрема молодим віком, відсутністю постійного місця роботи, нерідко – власною наркотичною залежністю або значними борговими зобов'язаннями. Мотивація залучення жінок до наркозлочинності є багатоаспектною і відрізняється від чоловічою тим, що «жінки виявляються менш захищеними психологічно від різних ускладнень у їхньому житті» [95], а це робить їх уразливими до вербування через оголошення про «високооплачувану роботу» та до психологічної або економічної залежності від організаторів наркоторгівлі. Серед причин кримінального правопорушення перебування у стані залежності зафіксовано у 15,9 % справ, вплив третіх осіб – у 12,6 % [Додаток Б].

Другий специфічний різновид корисливих кримінальних правопорушень жінок становлять кримінальні правопорушення, пов'язані з колабораційною діяльністю і пособництвом державі-агресору (ст.ст. 111, 111-1, 111-2 КК України). У березні 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» № 2108-IX [148], яким доповнено КК статтею 111-1. Кількість жінок, притягнутих до відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної

безпеки, зросла з 21 особи у 2020 році до 463 осіб у 2024 році – у понад 22 рази [Додаток Г; Діаграма 2.3.2]. Це найвищий темп зростання серед усіх категорій жіночої злочинності, що свідчить про формування нового сегменту в умовах повномасштабного збройного конфлікту. Якщо у довоєнний період кримінальні правопорушення проти національної безпеки, вчинені жінками, були поодинокими випадками, то з 2022 року вони перетворились на статистично значуще явище, яке потребує самостійного кримінологічного аналізу. Поява цієї категорії кримінальних правопорушень є безпрецедентною для історії незалежної України і відображає ті глибинні соціальні розломи, які спричинила збройна агресія російської федерації.

У вибірці виявлено 9 справ (4,9 %) цієї категорії: 6 – колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України), 3 – державна зрада (ст. 111 КК України); передача інформації про дислокацію ЗСУ – у 3 справах (1,6 %), участь в органах окупаційної влади – у 2 (1,1 %) [Додаток Б]. Кримінологічний портрет жінки-колаборантки може бути окреслений так: громадянка України віком від 29 до 54 років, з вищою або середньою освітою, працездатна, але часто безробітна, раніше не судима. 6,0 % засуджених жінок у вибірці є мешканками тимчасово окупованих територій, 3,3 % – прифронтових територій [Додаток Б]. Зауважимо, що більшість громадян України, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях, змушені вступати у співпрацю з ворогом задля збереження свого життя чи життя своїх сімей [71, с. 512, 515], що зумовлює необхідність більш чіткого визначення поняття добровільності у складі колабораційної діяльності. Оцінюючи зібрані докази, необхідно враховувати значення діяльності, яку здійснювала особа для забезпечення життєдіяльності на тимчасово окупованій території, та її обізнаність щодо протиправності своїх дій [106, с. 346, 349]. Це питання є особливо проблемним для жінок, на яких традиційно покладається відповідальність за дітей, людей похилого віку та осіб з інвалідністю, оскільки «... проживаючи на тимчасово окупованій території, представники цивільного населення в будь-якому разі змушені в той чи інший спосіб контактувати та

взаємодіяти з окупантами, однак лише така поведінка, яка шкодить інтересам держави, підпадає під ознаки колабораційної діяльності» [81].

Водночас нерідко жінки під впливом російської пропаганди та ідеології так званого «рашизму» самотійно здійснюють кримінально протиправні дії проти основ національної безпеки, починаючи з публічного заперечення збройної агресії проти України і закінчуючи збором і передачею державі-агресору відомостей про розташування цивільних і військових об'єктів для їх обстрілів і знищення. Корисливий мотив проявляється в отриманні грошових коштів від агентів російських спецслужб або в очікуванні матеріальної вигоди від захоплення українських територій. Такі дії кваліфікуються за ч. 5 ст. 111-1 КК України та передбачають покарання у вигляді позбавлення волі від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна. Аналіз судової практики виявляє диференційований підхід судів до призначення покарання: у справі № 383/339/23 суд призначив позбавлення права обіймати посади на десять років, у справі № 569/6236/24 – позбавлення волі на десять років з конфіскацією майна [68]. Така диференціація обумовлена різним ступенем суспільної небезпечності вчинених дій: від публічних висловлювань на підтримку агресора до систематичної передачі координат військових об'єктів, що безпосередньо сприяла ракетним ударам по них.

Слід окремо наголосити, що колабораційна злочинність жінок відрізняється від аналогічної злочинності чоловіків за способами вчинення. Жінки рідше беруть безпосередню участь у збройних формуваннях окупанта, рідше займають керівні посади в окупаційних адміністраціях. Натомість вони частіше залучаються до інформаційної, пропагандистської та агітаційної діяльності. Колабораційна діяльність – це усвідомлене співробітництво громадян з окупаційною адміністрацією, спрямоване проти української державності шляхом різноманітної взаємодії: передачі матеріальних ресурсів, пропаганди, заперечення збройної агресії проти України, добровільного зайняття посад у незаконних органах влади [121, с. 186, 189]. Мотивація колабораційної діяльності поєднує ідеологічні та корисливі компоненти, водночас

колабораціонізм містить великий набір факторів (соціальних, економічних, психологічних), які призводять до того, що громадянин змушений співпрацювати з ворогом під тиском [71, с. 513]. Зазначене, у свою чергу, вимагає диференційованого підходу при кримінально-правовій оцінці дій осіб, які перебували в умовах суттєво обмеженої свободи вибору.

Відзначимо, що ідеологічні переконання зафіксовано у 3,3 % справ від загальної вибірки [Додаток Б]. Ідеологічний мотив пов'язаний зі сприйнятливістю до пропагандистських наративів, корисливий – з отриманням винагороди або майнових преференцій від окупаційної влади.

Отже, узагальнення матеріалів дослідження дозволяє констатувати, що:

- насильницькі кримінальні правопорушення (19,2 %) характеризуються реактивним, афективним характером;
- корисливі кримінальні правопорушення є домінуючою групою (49,5 %) та детерміновані соціально-економічними чинниками;
- кримінальні правопорушення у сфері наркотичних засобів (16,5 %) демонструють тенденцію до зростання і пов'язані з маргіналізацією та залежністю;
- корупційні правопорушення (9,9 %) характеризуються вищим, ніж прийнято вважати, рівнем участі жінок;
- кримінальні правопорушення проти національної безпеки (4,9 %) становлять принципово нову категорію, породжену повномасштабним збройним вторгненням [Додатки Б, Г].

Порівняльний аналіз класифікаційних груп виявляє істотні відмінності у кримінологічному механізмі їх вчинення. Насильницькі злочини жінок тісно пов'язані з особистими стосунками та сімейно-побутовою сферою, їм притаманна афективна природа і часта наявність віктимної поведінки потерпілих. Корисливі кримінальні правопорушення відображають прагнення вирішити матеріальні проблеми і зумовлені гендерною нерівністю на ринку праці та фемінізацією бідності. Кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів жінок відзначаються залежністю від

зовнішніх факторів – адикції та впливу партнерів. Корупційні правопорушення використовують гендерні стереотипи як «прикриття» злочинної діяльності. Кримінальні правопорушення проти національної безпеки є новітнім феноменом, що поєднує ідеологічні та корисливі мотиви і потребує спеціального кримінологічного дослідження.

Таким чином, класифікація кримінальних правопорушень жінок за ознакою мотивації дає змогу систематизувати емпіричний матеріал та виявити закономірності жіночої злочинності. Запропонована класифікаційна система, що охоплює насильницькі та корисливі правопорушення з виокремленням специфічних різновидів (кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та кримінальних правопорушень проти національної безпеки), відображає актуальну структуру жіночої делінквентності в Україні в умовах збройного конфлікту та підтверджена емпіричними даними вивчення судових вироків, офіційних статистичних даних та результатів опитувань респондентів. У цих двох класифікаційних групах (насильницькій та корисливій) відображається специфічність кримінологічного механізму вчинення «жіночих» кримінальних правопорушень, що й становить пізнавальну цінність запропонованої класифікації для теорії і практики кримінології.

Висновок до розділу 2.

Отже, встановлено детермінанти жіночої злочинності шляхом розмежування причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Причини вчинення кримінальних правопорушень жінками зосереджені у поєднанні в особистості жінки негативних факторів біологічного (особливості протікання нейропсихічних процесів, що можуть мати генетичну основу та проявлятися у схильності до психопатичних реакцій) і соціального характеру (сукупність світоглядних установок і ціннісних орієнтацій жінки, які

формується під впливом найближчого соціального оточення). Поєднання біологічного і соціального призводить до формування стану соціальної культури особистості – неузгодженості волі та свідомості людини із законами соціальної природи, що проявляється як комплекс свавілля й ілюзій, зовнішнім виразом якого стають вчинки, що порушують норми моралі та права.

Умовами, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень жінками, є чинники, які негативно впливають на розвиток усього суспільства і пов'язані з соціально-економічною, політичною і культурною ситуацією в країні (збройні конфлікти, воєнні дії та пов'язана з ними вимушена міграція; низький рівень оплати праці і безробіття; зниження рівня та якості життя; корупція; поширення впливу стандартів поведінки у кримінальному середовищі; падіння престижу інституту сім'ї тощо).

Доведено, що взаємозв'язок між причинами й умовами має діалектичний характер. Причини злочинної поведінки, сконцентровані в площині особистості жінки у формі антисоціальних рис, створюють стійку диспозицію, але самі по собі не є достатньою передумовою для реалізації злочинного наміру. Умови, що становлять зовнішнє середовище, формують кримінальні можливості й послаблюють механізми соціального контролю, однак за відсутності відповідних особистісних характеристик також не породжують злочинності.

Надано кримінологічну характеристику особи жінки, яка вчиняє кримінальні правопорушення. Встановлено, що у порівнянні з чоловічою злочинністю характеристика включає в себе соціальні особливості жінок, а саме більшість з них розпочинають злочинну діяльність під впливом сімейно-побутових конфліктів та несприятливої економічної ситуації, відносяться до вікової групи 30–49 років, мають базовий або профільний середній рівень освіти, офіційно не працевлаштовані, але працездатні, перебувають поза стабільними сімейними зв'язками («одинокі», «розлучені», «вдови»), мають неповнолітніх дітей, вчиняють кримінальні правопорушення одноособово або у співучасті, виконуючи роль посередника, як правило раніше не судимі.

З'ясовано, що біосоціальні ознаки проявляються в психологічних особливостях жінок, які впливають на кримінальну поведінку. До них відносяться: емоційна нестійкість; схильність до афективних станів; низька самооцінка; підвищена тривожність; схильність до маніпулятивної поведінки; імпульсивність; більш емоційне сприйняття життєвих труднощів та конфліктних ситуацій.

Здійснено класифікацію кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками, за ознакою мотивації. Доведено, що саме мотиваційна ознака є найбільш продуктивною для кримінологічного аналізу, оскільки дає змогу виокремити цільові групи запобіжного впливу. Структура жіночої злочинності розподілена таким чином:

- насильницькі кримінальні правопорушення, до яких віднесено кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи: умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), вбивство матір'ю малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України), умисні вбивства, вчинені жінкою на побутовому підґрунті під впливом домашнього насильства (можуть бути кваліфіковані за ст.ст. 115, 116 або 118 КК України), заподіяння жінками тілесних ушкоджень особам з найближчого оточення, зокрема в стані сп'яніння (ст.ст. 121, 122, 126, 127 КК України);

- корисливі кримінальні правопорушення, до яких віднесено ті, що вчиняються з метою отримання жінкою матеріальної вигоди: проти власності (ст.ст. 185, 190, 191 КК України); корупційні кримінальні правопорушення, а також ті, що пов'язані з корупцією (ст.ст. 364, 366, 368, 368-3, 368-4, 368-5, 369, 370 КК України). До категорії корисливих віднесені й кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів (ст.ст. 307–320 КК України), а також ті, що пов'язані з колабораційною діяльністю і пособництвом державі-агресору (ст.ст. 111, 111-1, 111-2 КК України).

Розділ 3

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЖІНОЧІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання вчиненню жінками кримінальних правопорушень в Україні.

Жіноча злочинність є органічною складовою загальної злочинності та підкоряється її загальним закономірностям, зберігаючи водночас специфіку, що обумовлена біологічними, психологічними та соціальними особливостями жінки як суб'єкта злочинної поведінки. Саме ця специфіка визначає й підхід до побудови системи запобіжного впливу на жіночу злочинність, яка, згідно з усталеним у кримінологічній науці підходом, вибудовується на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному.

Перший із цих рівнів виконує системоутворювальну функцію. Він формує те соціальне середовище, в якому злочинна поведінка жінок або отримує живлення й відтворюється, або, навпаки, позбавляється структурних підстав для виникнення. Як наголошував А. П. Закалюк, заходи загальносоціального запобігання злочинності не мають безпосередньої антикримінальної спрямованості, однак об'єктивно виконують запобіжну функцію, усуваючи глибинні соціальні суперечності, що виступають джерелом криміногенного потенціалу суспільства [72, с. 324]. Цю позицію підтримує більшість представників сучасної вітчизняної кримінологічної школи. Зокрема, В. В. Голіна та Б. М. Головкін визначають загальносоціальне запобігання злочинності як сукупність різноманітних заходів економічного, соціального, політичного, культурного, правового та іншого характеру, що здійснюються державою і суспільством не з метою безпосереднього впливу на злочинність, але мають об'єктивний запобіжний ефект унаслідок поліпшення соціальних умов життя людей [102, с. 157]. Подібного висновку доходить О. М. Джужа,

вказуючи, що загальносоціальне запобігання є базовим рівнем запобіжної системи, на якому формуються необхідні матеріальні, духовні та правові передумови для функціонування всіх інших рівнів запобіжної діяльності [100, с. 251]. На нашу думку, відмінність загальносоціального рівня полягає в тому, що його заходи реалізуються не профільними антикримінальними структурами, а органами виконавчої та законодавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти, медіа (ЗМІ), структурами громадянського суспільства, тобто інститутами, які формують умови суспільного відтворення, і саме тому вони здатні усувати криміногенні чинники на етапі їх соціального зародження.

Досліджуючи соціально-правовий механізм протидії злочинності, О. М. Литвинов дійшов висновку, що ефективність запобіжного впливу забезпечується інтегрованою сукупністю функціональних і правових елементів, за допомогою яких суб'єкт формує раціональну систему впливу на фактори злочинності [100, с. 224]. Аналізуючи теорії детермінації злочинності крізь призму жіночої злочинності, варто враховувати, що серед детермінантів жіночої злочинності науковці виділяють маскулінізацію соціальної поведінки жінок, зумовлену змінами соціальної реальності, соціальною фрустрацією та кризовими явищами соціально-економічного характеру [174, с. 70].

Специфіка загальносоціальних заходів запобігання саме жіночій злочинності зумовлюється її детермінаційним комплексом [43, с. 155], який істотно відрізняється від комплексу детермінантів злочинності чоловіків. У кримінологічній літературі переконливо доведено, що жіноча злочинність значно більшою мірою, ніж чоловіча, детермінована соціально-структурними чинниками (гендерною нерівністю, економічною маргіналізацією, соціальною незахищеністю, сімейним неблагополуччям), а не індивідуально-психологічними властивостями особи злочинниці. О. М. Гаргат-Українчук зазначає, що детермінація жіночої злочинності має переважно соціальну природу, і навіть індивідуально-психологічні особливості жінок-злочинниць у переважній більшості випадків є похідними від умов їхньої соціалізації та

соціального середовища [34, с. 190]. Т. В. Продан у монографічному дослідженні жіночої насильницької злочинності констатує провідну роль соціальних чинників у формуванні злочинної поведінки жінок, наголошуючи, що соціальний статус, загальна деморалізація та несприятливе мікросередовище виступають ключовими факторами формування злочинної мотивації [162, с. 47]. А. Б. Блага, досліджуючи насильство в сім'ї та жіночу злочинність у їхньому взаємозв'язку, встановила, що значна частина жінок, які вчинили тяжкі злочини проти кривдника, попередньо тривалий час зазнавала систематичного фізичного чи психологічного насильства, а це формувало в них стан безвиході, підривало вольову сферу та зрештою детермінувало злочинну реакцію [18, с. 156–157]. Наведене свідчить, що загальносоціальні заходи, спрямовані на усунення структурних соціальних суперечностей, відіграють вирішальну роль саме у запобіганні жіночій злочинності. Вони діють на рівні первинних детермінант, а не лише на рівні поверхневих проявів.

У науковій літературі запропоновано різні класифікації загальносоціальних заходів запобігання злочинності. Більшість дослідників [97, с. 238; 164, с. 114] виділяють економічні, соціальні, політичні, правові та культурно-виховні заходи. Так, А. П. Закалюк пропонує розрізняти заходи загальносоціальної профілактики за сферами суспільного буття: економічну, соціальну, духовно-культурну, правову та управлінсько-організаційну сфери [72, с. 358]. В. В. Голіна та Б. М. Головкін виокремлюють загальносоціальні заходи за рівнем, масштабом і змістом (заходи соціально-економічного, правового і культурно-виховного характеру), а також за суб'єктами й об'єктами запобіжного впливу [102, с. 157]. О. М. Джужа акцентує увагу на загальносоціальних заходах запобігання корисливій злочинності: соціально-економічних програмах та правовому вихованні [100, с. 295].

Не вступаючи в наукову дискусію щодо оптимальної класифікаційної моделі, вважаємо за доцільне виокремити п'ять блоків загальносоціальних заходів запобігання вчиненню жінками кримінальних правопорушень з урахуванням специфіки детермінаційного комплексу жіночої злочинності:

1) соціально-економічні заходи; 2) політичні заходи; 3) законодавчі заходи; 4) освітньо-виховні заходи; 5) ідеологічно-правові заходи. Така класифікація відображає основні сфери суспільного буття, у яких формуються детермінанти жіночої злочинності, та охоплює весь спектр загальносоціальних інструментів запобіжного впливу. Наголосимо, що виділені блоки не є ізольованими. Вони перебувають у системному взаємозв'язку, і їхній запобіжний потенціал реалізується повною мірою лише в комплексі.

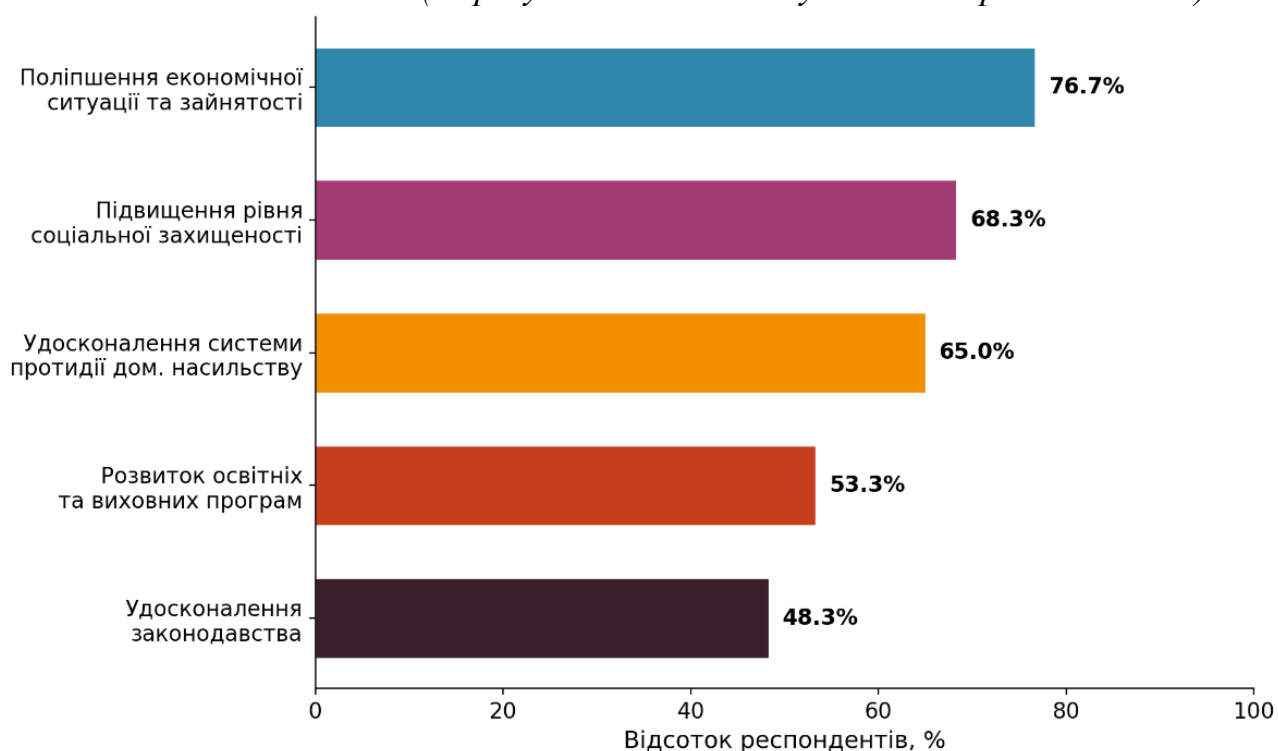
Так, соціально-економічні заходи посідають центральне місце в системі загальносоціального запобігання жіночій злочинності. Як зазначає І. П. Рущенко, економічний фактор традиційно розглядається як один із провідних у детермінаційному комплексі злочинності, хоча його вплив опосередковується сукупністю інших соціальних чинників [180, с. 55] економічних чинників у детермінаційному комплексі більшості злочинів, вчинюваних жінками. Кримінологічна статистика свідчить, що у структурі жіночої злочинності традиційно переважають корисливі злочини (крадіжки, привласнення та розтрата, зловживання службовим становищем), які становлять переважну частину структури жіночої злочинності [102, с. 431–432]. Такий розподіл закономірно пов'язується з матеріальним становищем жінок: рівнем доходів, можливостями легальної зайнятості, ступенем соціального захисту. За умов, коли легальний ринок праці не забезпечує жінці достатнього рівня добробуту, а система соціального захисту не здатна компенсувати критичні матеріальні дефіцити, економічна депривація перетворюється на безпосередній мотив корисливого злочину. В. В. Голіна та Б. М. Головкін наголошують, що взаємопов'язані економічна, соціальна та духовна депривації не тільки ослаблюють механізми соціального контролю, а й стимулюють масові відхилення від правових норм, зокрема в осіб із обмеженими легальними можливостями досягнення бажаного рівня добробуту [102, с. 83]. Стосовно жінок цей механізм, на нашу думку, посилюється гендерними структурними диспропорціями ринку праці та системи соціального захисту, внаслідок чого

жінки перетворюються на соціальну групу, системно більш вразливу до економічної депривації.

Цей висновок підтверджується результатами проведеного нами опитування 120 фахівців у сфері кримінального права, кримінології та правоохоронної діяльності. Серед запропонованих загальносоціальних заходів запобігання жіночій злочинності найвищу оцінку ефективності отримали: поліпшення економічної ситуації та зайнятості жінок – 76,7 %; підвищення рівня соціальної захищеності жінок – 68,3 %; удосконалення системи протидії домашньому насильству – 65,0 % [Додаток Г; Діаграма 3.1.1]. Показово й те, що 81,7 % респондентів визначили матеріальні труднощі як головну причину жіночої злочинності, що додатково підтверджує пріоритетність соціально-економічного блоку заходів.

Діаграма 3.1.1

Оцінка ефективності загальносоціальних заходів запобігання жіночій злочинності (за результатами опитування 120 респондентів)

Фундаментальним соціально-економічним заходом запобігання вчиненню жінками кримінальних правопорушень є подолання гендерного розриву в оплаті

праці та забезпечення реальних, а не декларативних рівних можливостей жінок у сфері зайнятості. Конституція України у частині третій ст. 24 прямо зобов'язує державу забезпечувати рівність прав жінок і чоловіків шляхом надання «жінкам рівних з чоловіками можливостей у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї» [88]. На розвиток цього конституційного положення прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV, що закріпив поняття гендерної рівності як «рівного правового статусу жінок і чоловіків та рівних можливостей для його реалізації, що дає змогу особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства» [150]. Водночас практика правозастосування виявляє суттєвий розрив між конституційним принципом та реальним станом справ. Освіта, охорона здоров'я, соціальний захист (тобто галузі, де жінки складають переважну більшість зайнятих) традиційно характеризуються помітно нижчим рівнем оплати праці порівняно з галузями з переважанням чоловічої зайнятості. На нашу погляд, цей структурний дисбаланс становить один із ключових чинників економічної депривації жінок і, як наслідок, підвищеного ризику корисливої злочинної поведінки серед тих, хто зіштовхується з матеріальними труднощами при виконанні обов'язків утримання сім'ї. А. П. Закалюк обґрунтовує, що ліквідація невинуватених диспропорцій у доходах різних соціальних груп є одним із найбільш дієвих загальносоціальних антикриміногенних чинників, оскільки знижує соціальну напруженість і зменшує базу відтворення корисливої злочинності [72, с. 332].

Наступним за значущістю соціально-економічним заходом є усунення бар'єрів для легальної підприємницької діяльності жінок та підтримка жіночого підприємництва. Значна частина жінок в Україні реалізує підприємницьку ініціативу у сфері малого та мікробізнесу – роздрібної торгівлі, побутових послуг, сімейного виробництва, надання послуг на дому. Саме в цих секторах відчутним є надмірної адміністративної зарегульованості, бюрократичних бар'єрів при реєстрації, численних контрольно-наглядових перевірок та пов'язаних з ними корупційних ризиків. Неможливість або надмірна

ускладненість легального ведення підприємницької діяльності штовхає жінок-підприємниць у тіньовий сектор або взагалі унеможлиблює будь-який легальний заробіток, збільшуючи ризик залучення до злочинних схем. Як зазначають В. В. Голіна та Б. М. Головкін, «спрощення умов для легального господарювання, зниження регуляторного тиску та боротьба з корупцією у сфері надання адміністративних послуг залишається важливими загальносоціальними антикриміногенними чинниками, оскільки загальносоціальне запобігання створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами [102, с. 158]. Конкретним кроком у цьому напрямі є розбудова мережі центрів підтримки підприємництва, які надають безоплатні консультації, навчання та юридичний супровід жінкам-підприємницям. Такі центри фактично знижують криміногенний ризик для відповідної групи.

Крім того, до соціально-економічних заходів належить також розвиток і вдосконалення системи соціального захисту жінок, що перебувають у кризових обставинах. До таких категорій віднесено: одиноких матерів, жінок, які постраждали від домашнього насильства, звільнених з місць позбавлення волі, жінок із психічними розладами та залежностями, жінок, які втратили роботу та засоби до існування внаслідок непередбачуваних обставин. Кожна з названих категорій вирізняється підвищеним криміногенним ризиком, детермінованим не стільки особистісними вадами, скільки об'єктивними соціальними обставинами. О. М. Джужа констатує, що адресна соціальна підтримка осіб із груп підвищеного криміногенного ризику становить один із найбільш ефективних загальносоціальних заходів запобігання злочинності, оскільки безпосередньо усуває ті депривуючі обставини, що виступають безпосереднім мотивом злочинної поведінки [100, с. 295]. Забезпечення зазначених категорій жінок базовою матеріальною підтримкою, програмами соціального супроводу, доступом до безоплатної юридичної та психологічної допомоги є водночас актом соціальної справедливості та конкретним запобіжним заходом. Слід наголосити, що особливо важливою є підтримка жінок після звільнення з місць позбавлення волі, бо відсутність житла, роботи та соціальних зв'язків після відбуття

покарання є потужним чинником рецидиву, і саме системна ресоціалізаційна підтримка здатна розірвати цей порочний зв'язок.

Соціально-економічні детермінанти жіночої злочинності значно посилилися в умовах повномасштабного збройного конфлікту [129, с. 176], що триває в Україні з 24 лютого 2022 року та зумовив появу якісно нових кримінологічних викликів. Масове вимушене переміщення населення, руйнування виробничої та соціальної інфраструктури, стрімке зростання безробіття та падіння реальних доходів – усе це істотно розширило базу відтворення жіночої злочинності. А. М. Удод, аналізуючи кримінологічні аспекти злочинності в умовах воєнного стану, переконливо доводить, що «... умови війни та воєнного стану переривають звичайний ритм суспільного життя, створюючи підґрунтя для дестабілізації правопорядку», причому криміналізація правопорушень у такий особливий період зумовлена «різноманітними факторами, від економічних до психологічних» [193, с. 188]. Зокрема, науковець виокремлює соціально-економічний механізм – «воєнний конфлікт часто призводить до руйнування інфраструктури, зниження рівня доходів населення та збільшення безробіття, що створює сприятливе середовище для зростання злочинності, оскільки люди можуть шукати альтернативні шляхи виживання, включаючи злочинну діяльність»; психологічний механізм – «напруженість та тривога, що виникають під час воєнного конфлікту, можуть призвести до зростання агресії та насильства серед населення», а «психологічні травми, отримані під час військових дій, можуть впливати на поведінку людей та збільшувати ризик вчинення правопорушень»; а також послаблення правоохоронної системи – «правоохоронні органи можуть бути перевантажені, що ускладнює боротьбу зі злочинністю та може призвести до збільшення непокараних злочинів» [193, с. 188]. Ці висновки, на нашу думку, мають пряме значення для розуміння сучасного стану жіночої злочинності, адже жінки-переселенки, жінки, які втратили роботу та житло внаслідок бойових дій, жінки з посттравматичним стресовим розладом утворюють нову, численну групу підвищеного соціально-економічного ризику, зменшення якого є безпосереднім

завданням державної соціальної політики. Подібної думку А. М. Толкач, який аналізуючи виклики жіночої злочинності в сучасних умовах, зазначає, що на зростання жіночої злочинності вплинули два ключові фактори: відсутність значної частини чоловіків, мобілізованих до Збройних Сил України, що змусило жінок перебрати на себе маскулінні функції, та бажання «легких грошей», що підштовхнуло частину жінок до колабораційної діяльності з ворогом [189, с. 903].

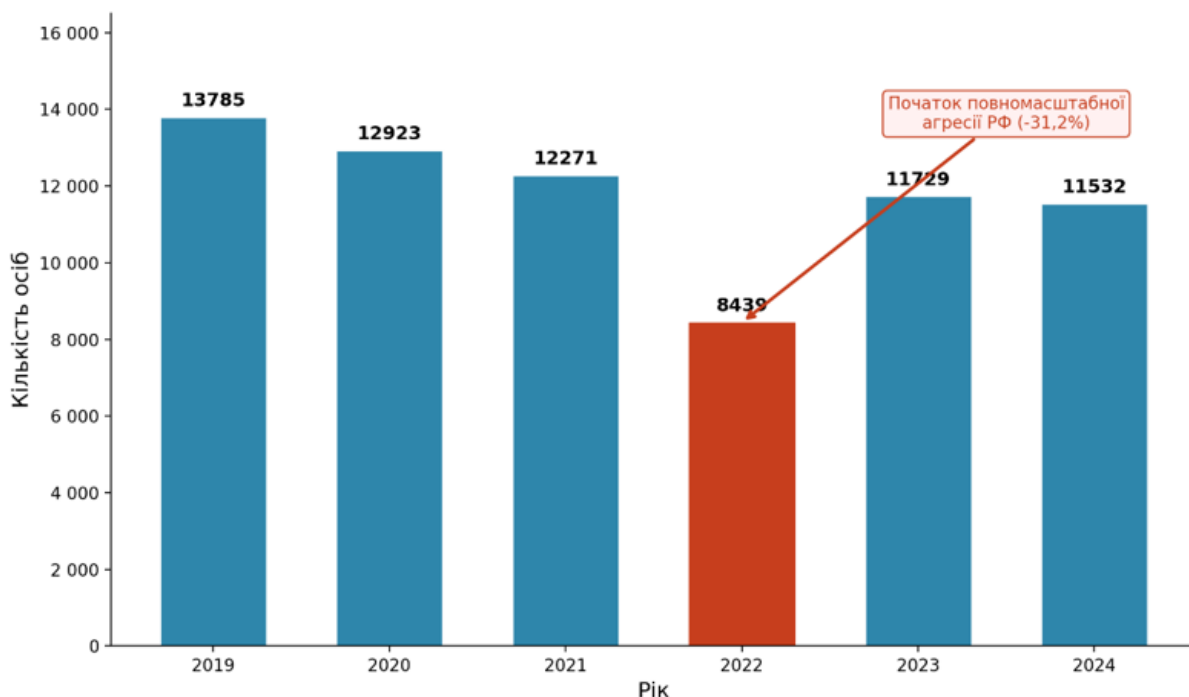
Системна відповідь держави на соціально-економічні виклики, породжені збройним конфліктом (до яких відноситься розширення програм зайнятості для внутрішньо переміщених осіб, забезпечення доступності соціальних послуг у прифронтових і постраждалих районах, адресна підтримка жінок-годувальниць) є не лише гуманітарним обов'язком, а й конкретним заходом загальносоціального запобігання жіночій злочинності. При цьому, такі заходи мають поєднуватися із зміцненням правоохоронної спроможності держави. Автори колективної монографії «Протидія кримінальним правопорушенням Національною поліцією в особливий період» підкреслюють, що «ефективна взаємодія між правоохоронними органами, урядом та громадськістю є ключовою для забезпечення правопорядку та безпеки громадян» в умовах збройного конфлікту, а вирішення кримінологічних проблем «вимагає комплексного підходу до забезпечення правопорядку, адаптації законодавства та посилення діяльності правоохоронних органів» [163, с. 129]. Тобто, комплексність підходу, що полягає у поєднанні соціальної підтримки з ефективним правоохоронним реагуванням, є запорукою реального запобіжного впливу соціально-економічних заходів у сучасних умовах.

Офіційні статистичні дані ОГП засвідчують, що загальна кількість жінок, які вчинили кримінальні правопорушення, скоротилася з 13785 осіб у 2019 році до 11532 осіб у 2024 році (зниження на 16,3 %). Водночас 75,0 % опитаних нами респондентів констатували збільшення рівня жіночої злочинності в умовах воєнного стану (35,0 % – суттєве, 40,0 % – незначне). Характерно, що 67,2 % жінок-злочинниць у 2024 році є працездатними, проте не працюють і не

навчаються [Додатки Г, Д; Діаграма 3.1.2]. Наведені дані обґрунтовують необхідність першочергової уваги саме до соціально-економічних заходів запобігання.

Діаграма 3.1.2

*Динаміка кількості жінок, які вчинили кримінальні правопорушення
(за офіційними даними ОГП, 2019–2024 роки)*

Політичні заходи загальносоціального рівня визначають інституційну та управлінську структуру держави, яка безпосередньо впливає на умови формування злочинності в суспільстві. Якість публічного управління, рівень корупції, характер відносин між державою та громадянами, ефективність інститутів соціальної держави – усе ці чинники позначаються на криміногенному потенціалі соціального середовища і, відповідно, на рівні злочинності загалом та жіночої зокрема. А. П. Закалюк зазначив, що ефективність загальносоціальних заходів запобігання злочинності визначається в першу чергу якістю державного управління, рівнем довіри громадян до публічних інститутів та здатністю держави реагувати на соціальні потреби своїх громадян [72, с. 348]. Стосовно жіночої злочинності це означає, що держава, яка ефективно виконує свої функції у сфері соціального захисту, забезпечення рівних прав та надання публічних

послуг, об'єктивно зменшує ті структурні суперечності, що живлять злочинну поведінку жінок. Зокрема, у цьому контексті, як приклад, корупція є самостійним криміногенним чинником. Корупція не лише деформує розподіл суспільних ресурсів на шкоду соціально вразливим групам, до яких нерідко належать жінки, а й підриває правосвідомість населення, розмиваючи межу між законним та незаконним і формуючи відчуття безкарності.

Серед політичних заходів запобігання жіночій злочинності ключове місце посідає зміцнення й оптимізація інститутів публічного управління, насамперед через розвиток децентралізації. Реформа децентралізації, розпочата в Україні у 2014–2015 роках шляхом прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.01.2015 № 157-VIII та внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу України, передбачає відчутне наближення управлінських рішень до громадян і підвищення відповідальності публічних структур перед місцевими спільнотами. Для системи запобігання жіночій злочинності децентралізація виступає визначальним чинником, оскільки саме на місцевому рівні зосереджені основні соціальні потреби жінок – соціальний захист, освіта, охорона здоров'я, підтримка сімей з дітьми, превенція домашнього насильства. В. В. Голіна та Б. М. Головкін зазначають, що ефективність запобіжних заходів суттєво підвищується за умови їх реалізації на місцевому рівні, де є можливість безпосереднього реагування на конкретні соціальні проблеми та криміногенні ризики у конкретному мікросередовищі [102, с. 186]. З огляду на це вважаємо, що передача достатніх повноважень і ресурсів органам місцевого самоврядування у сфері соціального захисту та профілактики є передумовою ефективного загальносоціального запобігання жіночій злочинності.

Поряд з цим заслуговує на увагу скорочення бюрократичного апарату до функціонально необхідного рівня та вдосконалення системи надання адміністративних послуг. «Роздутий» та неефективний державний апарат становить середовище підвищеного корупційного ризику і виявляється у надмірній кількості погоджувальних інстанцій, непрозорості процедур і

низькому рівні підзвітності чиновників. Для жінок, які перебувають у кризових соціальних ситуаціях і потребують оперативного отримання соціальної допомоги, доступу до публічних послуг чи вирішення юридичних питань, бюрократична неефективність є реальним бар'єром, що унеможливорює правомірне вирішення проблем і збільшує ризик звернення до нелегальних засобів. У такому контексті О. М. Джужа підкреслює, що надмірний бюрократичний апарат і пов'язана з ним корупція деформують систему розподілу суспільних благ, збільшуючи фактичну нерівність і відчуття соціальної несправедливості, що виступають важливими криміногенними чинниками [100, с. 356].

Третім ключовим політичним заходом виступає демонстрація реальної та послідовної політичної волі до боротьби з корупцією, що помітно впливає на рівень жіночої злочинності з огляду на широке представництво жінок у бюджетних галузях із підвищеним корупційним ризиком. Як наголошує А. П. Закалюк, ефективна антикорупційна діяльність виступає однією з дієвих форм загального запобігання злочинності, оскільки знищує ту соціальну інфраструктуру, яка живить та відтворює злочинну поведінку в різних її формах [72, с. 347].

Окремим напрямом є розбудова ефективної та адаптивної правоохоронної системи, здатної виконувати свої функції як у звичайних, так і в екстремальних умовах. В умовах повномасштабного збройного конфлікту Національна поліція набула низки нових функцій і зіткнулася з новими криміногенними викликами. У колективній монографії «Протидія кримінальним правопорушенням Національною поліцією в особливий період» колективом авторів досліджено особливості діяльності Національної поліції України в системі сил безпеки та оборони, визначено кримінологічні фактори криміналізації правопорушень в особливий період та відповідні заходи протидії, розроблено концепцію діяльності підрозділів кримінальної поліції в умовах правового режиму воєнного стану [163, с. 129–140]. Принциповим є акцент у монографії про те, що у зв'язку з введенням воєнного стану «органи та підрозділи Національної поліції набули

низки нових функцій», а «суттєве ускладнення криміногенної ситуації та, як наслідок, стрімке зростання рівня злочинності» зумовило появу нової категорії кримінальних правопорушень, яких раніше не існувало або вони вчинялися не часто [163, с. 5]. Зазначене підкреслює, що ефективна правоохоронна система, здатна адаптуватися до нових криміногенних реалій, є невід'ємним елементом загальносоціального запобігання злочинності, зокрема й жіночої.

Законодавчі заходи загальносоціального рівня запобігання жіночій злочинності являють собою систему нормативно-правових інструментів, що формують юридичне середовище для соціальної та правової реалізації жінок. Законодавство є не лише регулятором поведінки, а й виразником суспільних цінностей і пріоритетів щодо статусу жінки в суспільстві. Якість, повнота та відповідність законодавчої бази сучасним реаліям безпосередньо впливає на ступінь соціальної захищеності жінок і, відповідно, на ймовірність їхньої злочинної поведінки як у ролі суб'єктів злочинів, так і в ролі жертв. А. П. Закалюк підкреслює, що законодавчий вплив на злочинність реалізується через формування системи правових стандартів суспільної поведінки та відповідних механізмів їх забезпечення, а якість правового регулювання визначає як рівень правової захищеності громадян, так і ефективність системи відповідальності за порушення правових норм [72, с. 334]. Для жіночої злочинності законодавчі заходи мають особливе значення з огляду на те, що значна частина її детермінантів (як-то: дискримінація у сфері праці, незахищеність від домашнього насильства, гендерна нерівність у системі соціального захисту) може бути усунена або суттєво обмежена саме через ефективне правове регулювання.

Зasadничою нормою у цій сфері є ст. 24 Конституції України, яка гарантує рівність прав жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя та закріплює конкретні механізми її забезпечення: рівні можливості у праці та винагороді за неї, в освіті й професійній підготовці, у громадсько-політичній діяльності, а також спеціальні заходи охорони праці і здоров'я жінок [8]. Конституційний Суд України у Рішенні від 22 листопада 2023 року № 10-р(II)/2023 роз'яснив, що

конституційний принцип рівноправності «скерований на всі щаблі українського правопорядку», а гарантована Конституцією рівність «означає необхідність забезпечення рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод» [177]. Наведене тлумачення, на наш погляд, є орієнтиром для вдосконалення всього масиву галузевого законодавства про статус жінок та для оцінки відповідності чинних нормативних актів конституційному стандарту рівноправності. На розвиток конституційних положень прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV, що закріпив поняття гендерної рівності та встановив правові засади гендерного мейнстрімінгу в державній політиці [150]. Водночас практика правозастосування виявляє суттєвий розрив між законодавчою нормою та реальністю, що потребує не лише вдосконалення змісту законодавства, а й розвитку механізмів його практичної реалізації через ефективне правозастосування, доступне правосуддя та реальний контроль за виконанням антидискримінаційних норм. Наведені конституційні гарантії узгоджуються з міжнародними зобов'язаннями України. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), ратифікована Україною ще у 1980 році, зобов'язує держави-учасниці вживати всіх необхідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у всіх сферах суспільного життя [85]. Декларація ООН про ліквідацію насильства щодо жінок 1993 року визначила насильство щодо жінок як прояв історично нерівних відносин між чоловіками та жінками і закликала держави розробляти національні плани дій щодо захисту прав жінок [48]. Пекінська платформа дій 1995 року закріпила комплексний підхід до забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та визначила стратегічні напрями дій, зокрема щодо подолання насильства стосовно жінок та їхньої рівної участі в усіх сферах суспільного життя [135].

Актуальним напрямом законодавчих заходів є вдосконалення процедурних аспектів призначення покарань жінкам з урахуванням міжнародних стандартів. Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, що

не пов'язані з позбавленням волі, для жінок-правопорушниць (Бангкокські правила), прийняті резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 2010 року № A/RES/65/229, рекомендують судам враховувати специфічні обставини, притаманні жіночій злочинності: наявність малолітніх дітей, виконання жінкою функцій єдиного годувальника сім'ї, наявність в анамнезі пережитого насильства, вагітність [144]. Перехід від гендерно-нейтрального до гендерно-чутливого підходу в системі кримінальної юстиції не є привілеєм для жінок, а становить вимогу справедливості та відповідальності міжнародним стандартам. При цьому йдеться не про пом'якшення відповідальності, а про її індивідуалізацію з урахуванням реальних обставин вчинення злочину та особи злочинниці. Зауважимо, що відповідна трансформація судової практики потребує і методологічної підготовки суддів, і нормативного підкріплення, і розвитку практики застосування альтернативних заходів у справах, де соціальна ресоціалізація є більш ефективним інструментом, ніж позбавлення волі. Поділяємо у цьому контексті позицію О. М. Джужи, який серед трьох напрямів запобігання рецидивній злочинності визначає сприяння процесу ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, наголошуючи, що своєчасна соціальна допомога таким особам є не лише актом благородства, але й важливим профілактичним заходом [100, с. 516].

Законодавчим заходом, що має найбільш безпосереднє значення для запобігання жіночій злочинності, виступає вдосконалення законодавства у сфері протидії домашньому насильству. Домашнє насильство є одним із найпоширеніших і водночас найбільш латентних детермінантів жіночої злочинності: пережита жінкою систематична фізична, психологічна або економічна агресія формує стійку психологічну травму, яка підриває волюву сферу, деформує механізми психологічного захисту та нерідко призводить до агресивної кримінальної реакції. А. Б. Блага, досліджуючи насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання), констатує, що значна частина жінок, засуджених за тяжкі злочини проти особи, попередньо протягом тривалого часу перебувала в ситуації систематичного насильства, причому роки пережитого

насильства деформують особистість жінки-жертви та значною мірою зумовлюють характер її злочинної реакції, що потребує врахування при розробці запобіжних заходів та при призначенні покарання [18, с. 158]. Ст. 126-1 КК України встановлює відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи іншої особи, з якою винний перебуває у близьких відносинах. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII визначив правові та організаційні засади системи протидії домашньому насильству, закріпивши широке коло суб'єктів реагування та систему заходів – від обмежувального припису до направлення на програму для кривдників [151]. Важливим кроком у розвитку цього законодавства стала ратифікація Україною 20 червня 2022 року Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), а на її виконання прийнято Закон України від 22.05.2024 № 3733-IX [149].

Судова практика Верховного Суду України залишається важливим орієнтиром для оцінки ефективності законодавчих заходів у сфері протидії домашньому насильству та їхнього запобіжного потенціалу щодо жіночої злочинності. Постановою об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12 лютого 2020 року у справі № 453/225/19 (провадження № 51-4000кмо19) сформовано таку правову позицію: злочином, пов'язаним із домашнім насильством, слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність хоча б одного з елементів, перелічених у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті КК як ознаки складу злочину [143]. Ця позиція суттєво розширила сферу застосування законодавства про домашнє насильство та підвищила ефективність правового захисту жінок-жертв. Постановою Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 28 лютого 2023 року у справі № 725/4683/20 (провадження № 51-6067км21) встановлено,

що якщо суспільно небезпечне діяння пов'язане із домашнім насильством, сторона обвинувачення зобов'язана зазначити про це у повідомленні про підозру та в обвинувальному акті з відповідним обґрунтуванням [141]. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у постанові від 17 серпня 2023 року у справі № 522/17173/22 підтвердив, що тимчасове обмеження права власності кривдника шляхом видачі обмежувального припису є легітимним заходом втручання у права особи задля забезпечення безпеки постраждалої [142]. Наведені правові позиції Верховного Суду, на нашу думку, наповнюють законодавчі норми конкретним змістом і підвищують ефективність законодавчих заходів запобігання насильству щодо жінок. А. Б. Блага слушно зауважує, що своєчасне правове втручання у ситуацію домашнього насильства здатне не лише захистити жінку, яка вже є жертвою, а й запобігти її перетворенню у злочинця, адже ефективний правовий захист від домашнього насильства є водночас запобіжним заходом щодо ескалації ситуації [18, с. 160].

Освітньо-виховний напрям загальносоціального запобігання жіночій злочинності належить до найбільш перспективних за своїм впливом. Саме в процесі освіти та виховання закладаються базові моральні та правові установки особистості, що визначають її ставлення до суспільних норм, вибір поведінкових стратегій у конфліктних ситуаціях та готовність дотримуватися або порушувати правові приписи. А. П. Закалюк наголошує, що освіта і виховання є фундаментальними засобами формування правосвідомості та правової культури, а тому виступають найбільш глибоким рівнем запобіжного впливу на злочинність – рівнем, на якому формуються або не формуються ті особистісні якості, що визначають правомірний чи злочинний характер поведінки у критичних ситуаціях [72, с. 330]. Стосовно жіночої злочинності освітньо-виховний вплив посилюється тим, що жінки традиційно відіграють провідну роль у вихованні дітей і тим самим є ключовими агентами міжпоколінної трансмісії соціальних норм і цінностей. Підвищення правосвідомості та правової культури жінок означає не лише зниження ризику їхньої власної злочинної

поведінки, а й формування більш правомірного виховного середовища для наступного покоління.

Першим за значущістю освітньо-виховним заходом загальносоціального рівня виступає формування культури гендерної рівності та поваги до прав жінок у процесі освіти та виховання молоді. Гендерні стереотипи, що принижують статус жінки, виправдовують насильство щодо неї або покладають на неї надмірну відповідальність за ведення домашнього господарства та виховання дітей, є потужним криміногенним чинником у двох напрямках: вони породжують і жертв насильства серед жінок, і, у низці випадків, агресивну кримінальну реакцію самих жінок-жертв. О. М. Гаргат-Українчук підкреслює, що гендерна складова виховної роботи залишається важливим елементом профілактики як насильства щодо жінок, так і злочинності самих жінок, оскільки гендерні стереотипи визначають не лише поведінку потенційних кривдників, а й стратегії реагування самих жінок у кризових ситуаціях [34, с. 191]. На нашу думку, включення до навчальних програм загальноосвітніх шкіл та закладів вищої освіти тематики гендерної рівності, прав жінок, культури ненасильницьких стосунків і попередження домашнього насильства є довгостроковою інвестицією у формуванні суспільства, в якому злочинна поведінка як щодо жінок, так і з боку жінок, стає значно менш імовірною.

В освітньо-виховному блоці окремої уваги заслуговує підготовка фахівців правоохоронного профілю в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, що відносяться до сфери управління МВС України. Майбутні поліцейські формують первинне коло реагування на злочини, що вчиняються жінками та щодо жінок, і їхні установки та рівень фахових знань у цій сфері безпосередньо впливають на якість правозастосовної практики. Недостатня обізнаність поліцейських щодо соціальних детермінантів жіночої злочинності, гендерних особливостей сімейно-побутового насильства, специфіки психологічного стану жінок-жертв і жінок-підозрюваних нерідко призводить до неефективного реагування на звернення, повторної травматизації потерпілих та, зрештою, до поглиблення тих кризових ситуацій, які у подальшому мають

злочинні наслідки. В. В. Голіна та Б. М. Головкін зауважують, що якість підготовки фахівців правоохоронних органів становить вагому складову системи загальносоціального запобігання злочинності, оскільки від неї залежить не лише ефективність реагування на вже вчинені злочини, а й ефективність запобіжної діяльності, адже потрібні спеціалісти із запобігання злочинності, а не лише реагування на вже вчинені злочини [102, с. 189]. Відтак підвищення якості фахової підготовки поліцейських у сфері жіночої злочинності та гендерно-чутливого підходу є прямим освітньо-виховним заходом загальносоціального запобіжного впливу.

У площині профілактики девіантної поведінки жінок (наприклад, зловживання алкоголем і наркотиками, бродяжництва, проституції), що є провісником або безпосереднім передетермінантом злочинної поведінки, переважна більшість кримінологів констатують таке: значна частина жінок-злочинниць мала в анамнезі тривалий досвід девіантної поведінки до вчинення першого злочину, причому алкогольна або наркотична залежність нерідко виступає безпосереднім чинником як підвищення криміногенного ризику, так і ускладнення ресоціалізації після відбуття покарання. О. М. Джу́жа наголошує, що індивідуальна профілактика спрямована не на покарання, а на ресоціалізацію особи та нейтралізацію джерел конфліктних ситуацій, які сприяють девіантній поведінці, що передбачає реалізацію протягом тривалого часу комплексу заходів [100, с. 269]. Реалізація цього заходу, на наш погляд, здійснюється через систему профілактичної роботи соціальних служб, освітніх закладів, правоохоронних органів та неурядових організацій із молодими жінками з груп ризику, де пріоритетом має стати профілактика ранньої алкоголізації та наркотизації жінок через просвітницькі програми у школах, соціальних мережах та медіа (ЗМІ), а також забезпечення реальної доступності кваліфікованої медичної та психологічної допомоги для жінок із залежностями.

Окремо слід виокремити цілеспрямоване правове просвітництво жінок – формування знань про їхні права, механізми їхнього захисту та наслідки порушення правових норм. Низький рівень правової обізнаності є самостійним

криміногенним чинником, що підвищує ризик як стати жертвою злочину, так і вчинити злочин через незнання закону або нерозуміння правових наслідків власних дій. На нашу думку, систематичне правове просвітництво через доступні канали (якими можуть бути: загальноосвітні заклади, соціальні мережі, безоплатні юридичні консультації, публічні заходи за участю правоохоронних органів) є конкретним освітньо-виховним заходом загальносоціального запобігання жіночій злочинності. А. П. Закалюк наголошує, що правова обізнаність і правова культура є визначальними умовами правомірної поведінки громадян, а тому правова просвіта виступає один із найбільш ефективних довгострокових засобів запобігання злочинності [72, с. 330].

Ідеологічно-правові заходи загальносоціального рівня спрямовані на формування у суспільстві системи цінностей [130, с. 473], переконань та правових установок, що зміцнюють правомірну поведінку громадян і знижують привабливість або суб'єктивну прийнятність злочинного шляху. Ідеологічний вплив на злочинність реалізується через формування правосвідомості та правової культури, культивування поваги до закону й впевненості у невідворотності відповідальності, а також через протидію ідеологіям та ціннісним системам, що виправдовують злочинну або антисоціальну поведінку. А. П. Закалюк підкреслює, що правосвідомість і правова культура суспільства є тим ідеальним підґрунтям, на якому розвивається або, навпаки, гальмується відтворення злочинності. Суспільство з розвиненою правовою культурою характеризується нижчим рівнем злочинності не через суворість санкцій, а через внутрішнє сприйняття правових норм як власних ціннісних орієнтирів [72, с. 358]. О. М. Джужа доповнює, що ідеологічно-правовий вплив формує той «моральний клімат» суспільства, в якому правомірна поведінка сприймається як природна і бажана норма, а відхилення від неї – як щось аномальне та небажане [100, с. 356]. Стосовно жіночої злочинності ідеологічно-правові заходи набувають додаткової ваги в умовах збройного конфлікту, коли ворожа пропаганда та деструктивні ідеологічні доктрини виступають безпосереднім чинником нових форм злочинної поведінки жінок.

Основним ідеологічно-правовим заходом є пропагування принципу верховенства права. Цей принцип, закріплений у ст. 8 Конституції України, охоплює: рівність усіх перед законом; забезпечення доступу до правосуддя та його справедливості; чіткість і передбачуваність правових норм; невідворотність юридичної відповідальності за правопорушення; а також диференціацію кримінального покарання залежно від ступеня суспільної небезпечності правопорушення та особистості правопорушника [88]. Пропагування верховенства права через медіа (ЗМІ) передбачає цілеспрямовану інформаційну політику держави, спрямовану на підвищення правової обізнаності громадян, демонстрацію реальних правових наслідків злочинної поведінки, популяризацію легальних засобів вирішення конфліктів та формування образу правоохоронця як захисника прав громадян. На нашу погляд, для жіночої аудиторії значущим напрямом стає поширення знань про права жінок у сфері праці, сім'ї, власності та захисту від насильства, а також про реальні механізми їх захисту, що безпосередньо знижує криміногенний ризик у відповідних групах.

Не менш вагомим ідеологічно-правовим заходом, актуальність якого зросла в умовах повномасштабного збройного конфлікту, виступає активізація роз'яснювальної та протидіяльної роботи щодо ворожої ідеологічної доктрини «рашизму» – антиукраїнської за своєю спрямованістю квазіідеології, що є різновидом фашизму, – та її деструктивного впливу на правосвідомість громадян, зокрема молоді і соціально вразливих груп, у тому числі жінок. Серед форм злочинності, що вчиняються жінками у цьому ідеологічному контексті, виокремлюються колабораційна діяльність, поширення антиукраїнської пропаганди, передача відомостей ворогу, фінансування збройної агресії. А. М. Удод, досліджуючи кримінально-правову характеристику колабораційної діяльності в освіті на окупованих територіях, встановив, що частина третя ст. 111-1 КК України охоплює здійснення пропаганди на користь держави-агресора у закладах освіти всіх рівнів (від дошкільного до вищого) незалежно від форми власності, а також впровадження освітніх стандартів держави-агресора у навчальний процес [194, с. 56]. Водночас науковець звертає увагу на

законодавчу прогалину: законодавець, хоч і визначив відповідний критерій суспільної небезпеки за колабораційну діяльність, «але не вказавши відповідних норм щодо звільнення від відповідальності за примушування до вчинення таких дій з боку окупаційної влади, коли, наприклад, людина перебуває на межі залишитися без засобів на існування або в інших тяжких життєвих обставинах, які в більшості випадків виникають на тимчасово окупованих територіях» [194, с. 57]. Цей висновок, на нашу думку, має вагоме значення для ідеологічно-правових заходів: ефективна протидія ворожій пропаганді та колабораційній злочинності серед жінок, які перебувають в окупації, потребує чіткого законодавчого розмежування між добровільною злочинною співпрацею та вимушеними діями в екстремальних обставинах.

Ідеологічно-правова протидія деструктивним ідеологіям має реалізовуватися комплексно на кримінально-правовому, освітньо-виховному та комунікаційному рівнях одночасно. На кримінально-правовому рівні це означає чіткі й зрозумілі заборони та рівну відповідальність за їх порушення незалежно від статі. На освітньо-виховному – включення до навчальних програм розділів, присвячених критичному аналізу ворожої пропаганди та формуванню медіаграмотності як умови стійкості до маніпуляцій. На комунікаційному – активна державна контрпропаганда, що розвінчує наративи ворожих ідеологій та формує чіткий суспільний консенсус щодо меж між патріотичною поведінкою та злочинним колабораціонізмом. Для жінок, які перебувають або перебували на тимчасово окупованих територіях, цей захід набуває додаткової ваги, оскільки саме вони найчастіше стають об'єктами ідеологічного тиску з боку окупаційної адміністрації. О. М Джужа зазначає, що умовою ефективності ідеологічно-правового впливу є його системність, бо одиничні заходи не дають стійкого результату без підтримки постійно діючих інституційних механізмів формування правосвідомості та правової культури [100, с. 295].

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання вчиненню жінками кримінальних правопорушень в Україні.

Загальносоціальні заходи запобігання жіночій злочинності, досліджені у підрозділі 3.1, формують стратегічне підґрунтя для усунення глибинних детермінантів жіночої злочинності, проте їх повний запобіжний потенціал може бути реалізований лише у взаємодії зі спеціально-кримінологічним рівнем. Якщо заходи загальносоціального рівня є переважно дифузними за своєю природою (тобто такими, що впливають на злочинність опосередковано через трансформацію соціального середовища), то спеціально-кримінологічне запобігання є цілеспрямованим, науково обґрунтованим і конкретно орієнтованим на кримінологічно значущі об'єкти впливу: конкретні групи ризику, конкретні криміногенні ситуації та конкретні форми злочинної поведінки жінок.

У кримінологічній науці спеціально-кримінологічне запобігання злочинності визначається як система заходів, безпосередньо спрямованих на усунення причин та умов різних видів кримінальних правопорушень, специфіка яких полягає у цілеспрямованості на усунення конкретних кримінологічних факторів [98, с. 153]. Фундаментальна відмінність цього рівня від загальносоціального полягає у його вибірковості й адресності, бо заходи спеціально-кримінологічного запобігання застосовуються до певної категорії осіб, які характеризуються підвищеним рівнем криміногенного ризику, або в ситуаціях, де ймовірність вчинення злочину є статистично значущою. Як зазначає В. В. Голіна, спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також на недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки, що здійснюється державними органами, громадськими організаціями та окремими громадянами [102, с. 158]. О. М. Джужа, характеризуючи систему запобігання злочинності, наголошує, що спеціально-кримінологічні заходи безпосередньо впливають на причини й умови

злочинності з метою їх усунення, нейтралізації або обмеження, тоді як індивідуальні заходи направлені саме на особу, яка потенційно може вчинити злочин [100, с. 200].

Специфіка спеціально-кримінологічного запобігання жіночій злочинності полягає у подвійній адресності. Воно одночасно орієнтоване як на усунення специфічних умов, що сприяють вчиненню злочинів жінками, так і на захист жінок, які самі стають жертвами злочинів і внаслідок цього можуть набувати статусу злочинниць, – передусім у ситуаціях систематичного домашнього насильства. В. В. Голіна, аналізуючи структуру спеціально-кримінологічного запобігання, зазначає, що воно здійснюється стосовно як конкретних осіб (потенційних злочинців), так і потенційних жертв, утворюючи, відповідно, індивідуальне та віктимологічне запобігання злочинам [38, с. 47]. Як слушно підкреслює С. Ф. Денисов, ефективна протидія злочинності неможлива без урахування особистісного фактора: комплексне вивчення особи злочинця має проводитися з необхідною глибиною у взаємодії її характеристик, що є гарантією більш повного виявлення чинників генези особи злочинця з метою застосування адекватних заходів для її корекції [49, с. 152, 157].

У кримінологічній літературі усталеним є поділ спеціально-кримінологічного запобігання на три форми: профілактику (усунення умов, що детермінують злочинну поведінку), відвернення (вплив на осіб, що готуються вчинити злочин) та припинення (вжиття заходів для недопущення завершення розпочатого злочинного діяння). Для запобігання жіночій злочинності найбільш актуальними виступає профілактична форма з огляду на соціальну природу детермінаційного комплексу жіночої злочинності, а також форма відвернення, що реалізується через систему раннього реагування на кризові ситуації в сім'ї та трудовому колективі.

Ефективність спеціально-кримінологічного запобігання безпосередньо залежить від узгодженої діяльності широкого кола суб'єктів, які функціонують на різних рівнях. У системі суб'єктів запобігання жіночій злочинності виокремлюються:

1) державні органи спеціальної компетенції у сфері запобігання злочинності – Національна поліція України, органи прокуратури, суди, органи і установи виконання покарань, органи пробації;

2) державні органи у сфері соціального захисту, охорони здоров'я та освіти – департаменти соціального захисту населення, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органи опіки та піклування, заклади охорони здоров'я;

3) органи місцевого самоврядування у частині реалізації місцевих програм профілактики та соціального захисту;

4) суб'єкти громадянського суспільства – громадські організації, кризові центри, притулки для жінок, які постраждали від насильства;

5) трудові колективи та керівники підприємств, організацій і установ.

Координація дій зазначених суб'єктів у сфері протидії домашньому насильству регламентується Порядком взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658 [140], що встановлює чіткий алгоритм обміну інформацією та узгоджених дій між правоохоронними органами, органами соціального захисту, закладами охорони здоров'я та іншими суб'єктами.

Провідна роль у системі спеціально-кримінологічного запобігання жіночій злочинності належить Національній поліції України та її превентивним підрозділам. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII відносить превентивну діяльність до пріоритетних напрямів діяльності поліції, визначаючи її як систему заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень [153]. Реалізація превентивних повноважень поліції щодо жінок із груп ризику здійснюється через низку форм, кожна з яких заслуговує на окремий розгляд.

Передусім йдеться про взяття на профілактичний облік та здійснення профілактичного нагляду за жінками, схильними до вчинення кримінальних правопорушень або які ведуть аморальний спосіб життя, зокрема зловживають алкоголем чи наркотиками. Превентивна служба поліції (дільничні офіцери

поліції) здійснює системний моніторинг сімей, де наявні фактори підвищеного криміногенного ризику: хронічний конфлікт, вживання алкоголю, домашнє насильство. Своєчасне виявлення та взяття на облік таких сімей дозволяє організувати цілеспрямований профілактичний вплив до того, як ситуація ескалує до злочинного рівня. Зазначимо, що для жінок така профілактична робота має суттєву специфіку, оскільки домінуючим криміногенним чинником є не стійкі антисоціальні установки, а кризові обставини (як-то: матеріальна скрута, домашнє насильство, психологічне виснаження), що потребує від поліцейського не стільки контрольних, скільки допоміжно-координуючих функцій із направленням до відповідних соціальних служб.

Наступним напрямом виступає взяття на облік ювенальною превенцією неповнолітніх жіночої статі, схильних до антигромадської поведінки. Рання профілактика відхилень у поведінці неповнолітніх дівчат є найбільш ефективним інструментом запобігання жіночій злочинності в довгостроковій перспективі, оскільки саме в підлітковому та юнацькому віці формуються стійкі поведінкові установки. Виявлення дівчат, схильних до вживання алкоголю та наркотиків, бродяжництва, участі у злочинних угрупованнях на ранньому етапі уможливорює організацію системного виховного та психологічного впливу, що знижує ризик переходу від девіантної поведінки до злочинної.

Водночас, третьою формою є поліцейський нагляд та контроль за жінками, звільненими від відбування покарання з випробуванням. КК України у ст. 75 передбачає можливість звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, встановлюючи для неї певні обов'язки, контроль за виконанням яких покладається на уповноважений орган з питань пробації та органи поліції [93]. Практика свідчить, що ефективний контроль за жінками, які перебувають під пробаційним наглядом, у поєднанні з реальною соціальною підтримкою суттєво знижує ризик рецидиву.

Слід зазначити, що окремою формою є реагування на повідомлення про домашнє насильство та застосування передбачених законодавством заходів для захисту постраждалих жінок. Закон України «Про запобігання та протидію

домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII надає поліції широкий інструментарій реагування: від термінового заборонного припису та видалення кривдника до надання постраждалій інформації про кризові центри та притулки [151]. Своєчасне і рішуче поліцейське реагування на ситуації домашнього насильства одночасно виступає захистом жінки-жертви і конкретним превентивним заходом щодо ескалації ситуації до злочинного рівня.

Ефективність превентивної діяльності поліції щодо жінок із груп ризику безпосередньо залежить від рівня фахової підготовки поліцейських, їхньої здатності застосовувати гендерно-чутливий підхід у роботі з жінками-жертвами та жінками-правопорушницями. авторський колектив монографії наголошує, що воєнний стан вносить зміни не тільки у звичний порядок життя громадян, але й у систему правопорядку, що вимагає адаптації правоохоронних органів та законодавства в нових реаліях [163, с. 129].

Результати опитування респондентів підтверджують провідну роль спеціально-кримінологічних заходів у запобіганні жіночій злочинності. Серед найбільш ефективних респонденти визначили: роботу з сім'ями у складних життєвих обставинах – 71,7 %; взаємодію правоохоронних органів із соціальними службами – 65,8 %; індивідуальну профілактичну роботу з жінками з груп ризику – 58,3 %. Водночас 48,3 % респондентів оцінили ефективність чинної системи виконання покарань стосовно жінок як низьку, а 73,3 % назвали проблеми працевлаштування після звільнення ключовим чинником рецидиву [Додаток Г; Діаграма 3.2.1]. Наведені дані засвідчують необхідність зміцнення акценту з каральних заходів на ресоціалізаційні програми.

Ресоціалізація жінок, які вчинили кримінальні правопорушення і відбувають покарання або вже звільнилися з місць позбавлення волі, залишається складним і відповідальним напрямом спеціально-кримінологічних заходів [116, с. 175]. Кримінально-виконавчий кодекс України визначає ресоціалізацію як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя [94]. Цей процес є

багатовимірним і охоплює виправлення, соціальну адаптацію та соціальну реінтеграцію. Правовою основою ресоціалізаційних заходів у частині надання допомоги жінкам-правопорушницям виступають Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII, що визначає систему соціальних послуг та порядок їх надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах [159], а також Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI, що гарантує доступ до правової допомоги вразливим категоріям населення, зокрема жінкам, звільненим з місць позбавлення волі [147].

Діаграма 3.2.1

*Оцінка ефективності спеціально-кримінологічних заходів запобігання
(за результатами опитування 120 респондентів)*

Специфіка ресоціалізації жінок порівняно з чоловіками зумовлена низкою чинників. Як зазначається у підручнику «Пенітенціарна кримінологія», надання засудженим можливості підтримувати соціально корисні зв'язки із суспільством сприяє зниженню рівня агресії та гарантує безпеку як під час перебування в установі, так і після звільнення на етапі інтеграції в соціум [136, с. 393]. Це набуває особливого значення для засуджених жінок, більшість з яких є матерями, і розлучення з дітьми виступає потужним травматизуючим чинником

Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, що не пов'язані з позбавленням волі, для жінок-правопорушниць (Бангкокські правила) формулюють міжнародний стандарт у сфері ресоціалізації засуджених жінок [144]. Зокрема, ці правила зобов'язують компетентні органи розробляти всеохоплюючі плани підготовки жінок-в'язнів до звільнення, включаючи спільні з громадськими організаціями програми соціальної реінтеграції, та наголошують на необхідності надання жінкам після звільнення підтримки з урахуванням специфіки потреб тих, хто є матерями. Вказані положення кореспондують із Мінімальними стандартними правилами ООН щодо заходів, не пов'язаних із позбавленням волі (Токійські правила) 1990 року, які встановлюють загальні стандарти застосування альтернативних покаранню заходів та підкреслюють необхідність індивідуального підходу до правопорушників з урахуванням їхніх соціальних та особистісних характеристик [120].

У практичній площині система ресоціалізаційних заходів охоплює: організацію в установах виконання покарань спеціалізованих навчально-виховних і корекційних програм; підтримання соціально корисних зв'язків засуджених жінок із дітьми через тривалі побачення та переписку; підготовку до звільнення, у тому числі вирішення питань житла, документів, потенційного місця роботи, як правило завчасно, а не в момент звільнення; постпенітенціарний соціальний патронаж через органи пробації та центри соціальних служб.

Вагомою складовою постпенітенціарної ресоціалізації є система пробації. Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VIII визначає пробацію як систему наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються до засудженого із покаранням, не пов'язаним із позбавленням волі, або до особи, звільненої від відбування покарання з випробуванням [156]. Стосовно жінок-злочинців інститут пробації набуває підвищеної ваги. Він дозволяє, з одного боку, забезпечити контроль за їхньою поведінкою, а з іншого – надати реальну соціальну підтримку, не відриваючи їх від родини та не позбавляючи дітей материнської опіки.

Розроблення і практична реалізація спеціальних цільових програм для жінок, що перебувають у зоні підвищеного криміногенного ризику, становить один із найбільш ефективних інструментів спеціально-кримінологічного запобігання. Ці програми орієнтовані не на тих, хто вже вчинив злочин, а на тих, чия поведінка, соціальний статус або соціальне оточення свідчать про наявність кримінальних ризиків, що підлягають нейтралізації.

Ключовим напрямом виступають програми роботи з жінками, схильними до вживання алкоголю та наркотиків. Алкогольна та наркотична залежність часто передує вчиненню жіночої злочинності, бо значна частина корисливих і насильницьких злочинів, вчинених жінками, відбувається у стані алкогольного сп'яніння або пов'язана з необхідністю пошуку коштів на придбання наркотиків. Системні програми виявлення та раннього втручання, розроблені у взаємодії поліції, закладів охорони здоров'я та соціальних служб, включають: виявлення жінок із залежностями через мережу первинної медичної допомоги; направлення їх до спеціалізованих реабілітаційних програм; психологічний супровід і мотиваційне консультування; підтримку родин у кризових ситуаціях з метою запобігання вторинній соціалізації дітей у криміногенному середовищі.

До цього блоку входять також програми підтримки жінок у посткризових ситуаціях, тобто тих, хто пережив тяжкі обставини: втрату роботи, розлучення, хворобу членів сім'ї, вимушене переміщення. Ключовим інструментом тут є кризові центри та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що забезпечують комплексну допомогу – від матеріальної підтримки до психологічного консультування і безоплатної правової допомоги. Т. В. Продан зазначає, що фактори, які впливають на формування злочинної особистості жінки, залежать від кризових ситуацій та проблем, що існують у державі, соціальних настроїв у суспільстві, рівня економіки та матеріального забезпечення, існування ефективних заходів з підтримання правопорядку [162, с. 125]. Правову основу для функціонування таких програм становлять, зокрема, Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI, що передбачає надання допомоги жертвам торгівлі людьми, значна частина яких є

жінками [157], а також Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.1995 № 20/95-ВР, що визначає повноваження органів у роботі з дітьми, чиї матері перебувають у конфлікті з законом [154].

Третій напрям стосується профілактично-виховної роботи у трудових колективах з переважанням жіночої зайнятості. Трудовий колектив становить один із провідних середовищ соціалізації і водночас потенційним джерелом криміногенних конфліктних ситуацій, передусім у сферах торгівлі, охорони здоров'я, освіти та фінансів. Розроблення у таких колективах спеціальних профілактичних програм передбачає: регулярні тренінги з правових питань (права та обов'язки у сфері праці, відповідальність за корупційні правопорушення); психологічну підтримку персоналу у кризових ситуаціях; формування здорового морально-психологічного клімату в колективі. А. Б. Блага, аналізуючи насильство в сім'ї та його зв'язок із жіночою злочинністю, підкреслює, що профілактична робота з жінками за місцем роботи є не менш важливою, ніж за місцем проживання [18, с. 258].

Аналіз зарубіжного досвіду спеціально-кримінологічного запобігання жіночій злочинності необхідний для виявлення апробованих підходів, які можуть бути адаптовані до українських правових та соціальних реалій. Загальновизнаною міжнародною платформою у цій сфері є Бангкокські правила, прийняті у 2010 році [144], які вперше на рівні ООН закріпили принцип гендерно-диференційованого підходу в кримінальному судочинстві та виконанні покарань. Водночас практика окремих держав свідчить про значно ширший арсенал спеціально-кримінологічних інструментів, що виходять за межі пенітенціарної системи.

Великобританія є один із світових лідерів у реформуванні системи роботи з жінками-злочинницями. Стратегія поводження з жінками-злочинницями (Female Offender Strategy), оприлюднена Міністерством юстиції Великобританії у 2018 році, закріпила системну переорієнтацію з ув'язнення на громадські альтернативи для жінок, які не становлять серйозної небезпеки для суспільства

[231]. Ключовим елементом британського підходу є мережа жіночих центрів (Women's Centres) – спеціалізованих закладів, де жінки отримують комплексну допомогу: психологічну підтримку, консультування з питань залежностей, допомогу з житлом і працевлаштуванням, юридичний супровід. Принципово важливим є те, що британські жіночі центри розглядаються не лише як постпенітенціарні заклади, а й як превентивний інструмент: жінки із груп ризику мають доступ до їхніх послуг ще до вчинення будь-якого правопорушення.

Другим ключовим елементом британського підходу є травма-інформований підхід (trauma-informed approach) – методологія роботи з жінками-злочинницями, які виходить із розуміння тісного зв'язку між пережитою психологічною травмою (насамперед домашнім насильством і сексуальними зловживаннями) і подальшою злочинною поведінкою. Цей підхід передбачає не реагування на симптоми (залежності, агресивну поведінку), а вплив на первинну травму як кореневу причину злочинності. Практичні результати впровадження цього підходу засвідчили зниження рівня рецидиву серед жінок, що пройшли відповідні програми.

Канадський досвід заслуговує на увагу з огляду на його вплив на формування міжнародних стандартів. Доповідь «Створюючи вибір» (Creating Choices, 1990), підготовлена Цільовою групою із засуджених жінок, стала основою для реформування системи ув'язнення жінок у Канаді [243]. Її ключові принципи (уповноваження, значущі вибори, повага і гідність, підтримуюче середовище, спільна відповідальність) були покладені в основу нової системи жіночих установ, що замінила централізовану в'язницю регіональними установами. Вагомим є канадський досвід реінтеграційного підходу, за яким засуджена жінка ще під час відбування покарання залучається до планування свого постпенітенціарного майбутнього, як-то: вибору місця проживання, отримання кваліфікації, відновлення зв'язків із сім'єю.

Шотландія обрала власний шлях. У 2012 році Комісія з питань жінок-правопорушниць (Commission on Women Offenders) рекомендувала повністю відмовитися від ув'язнення жінок за нетяжкі злочини на користь Жіночих

програм правосуддя громади (Women's Community Justice Services) [212]. Шотландська модель ґрунтується на розумінні того, що ув'язнення жінки автоматично означає позбавлення сімейного середовища для її дітей, що лише відтворює цикл соціальної депривації на наступному поколінні. Скандинавські країни демонструють системно найнижчий рівень жіночої злочинності серед країн з розвинутою правовою системою, і це є наслідком не більш суворішої кримінальної репресії, а ефективної соціальної держави, яка мінімізує детермінаційний комплекс жіночої злочинності через розвинені системи соціального захисту, гендерної рівності та загальнодоступних соціальних послуг.

Порівняльний аналіз зарубіжного досвіду дозволяє сформулювати такі висновки для України:

По-перше, підвищення ефективності спеціально-кримінологічного запобігання жіночій злочинності вимагає системного впровадження травма-інформованого підходу у роботі всіх суб'єктів запобіжної діяльності.

По-друге, розвиток мережі жіночих кризових центрів із широким спектром послуг є необхідною умовою ефективної превенції, що успішно апробована у Великобританії та Канаді.

По-третє, пріоритизація громадських альтернатив ув'язненню для жінок, що не становлять серйозної суспільної небезпеки, відповідає і міжнародним стандартам [144], і кримінологічній логіці.

Опосередковані виклики, що постали у зв'язку з війною – негативні соціально-демографічні, економічні, соціокультурні, психологічні зміни стану суспільного розвитку: міграція, істотне зростання неприродної смертності, руйнація цілих галузей економіки, зниження економічної активності, безробіття, посттравматичні стресові розлади – далеко не повний перелік вторинних (від війни) викликів перед українським суспільством [129, с. 36]. Авторський колектив монографії «Протидія кримінальним правопорушенням Національною поліцією в особливий період» встановив, що у зв'язку з введенням воєнного стану «органи та підрозділи Національної поліції набули низки нових функцій»,

а «суттєве ускладнення криміногенної ситуації» зумовило появу нової категорії кримінальних правопорушень, яких раніше або не існувало, або вони вчинялися нечасто [163, с. 5].

Насамперед, в умовах воєнного стану різко зросла кількість жінок, які опинилися у криміногенних ситуаціях унаслідок вимушеного переміщення, втрати житла і роботи, розлучення з сім'єю, правової невизначеності свого статусу. Підвищений ризик для жінок-переселенок стосується не лише традиційних корисливих кримінальних правопорушень (крадіжки, шахрайство) та зловживань у сфері соціальних виплат, а й кримінальних правопорушень проти громадської безпеки та основ національної безпеки. Спеціально-кримінологічним заходом реагування є утворення мобільних міждисциплінарних груп (з поліцейських, соціальних працівників і психологів), що здійснюють профілактичну роботу безпосередньо в місцях компактного проживання переселенців.

Крім того, помітно актуалізувалася проблема участі жінок у кримінальних правопорушеннях проти основ національної безпеки та у терористичній діяльності [108, с. 221]. Ідеться не лише про класичну колабораційну діяльність, кваліфіковану за ст.ст. 111, 111-1, 111-2 КК України, а й про більш тяжкі форми участі у злочинній діяльності на боці держави-агресора: збирання і передача відомостей про пересування та розташування військової техніки і підрозділів Збройний сил України (ст. 114 КК України), здійснення терористичних актів (ст. 258 КК України), участь у діяльності терористичних організацій (ст. 258-3 КК України). Аналіз судової практики свідчить, що серед осіб, притягнутих до відповідальності за зазначені злочини, є і жінки, причому їхня мотивація є подвійною: частина з них діє з ідейних міркувань (під впливом ворожої пропаганди та ідеології «рашизму»), тоді як інша – з корисливих мотивів, отримуючи грошову винагороду від агентів ворожих спецслужб. Зокрема, резонансні випадки закладання жінками вибухових пристроїв у людних місцях свідчать про принципово нову якість загрози, яку продукує жіночий тероризм в умовах гібридної та збройної агресії проти України.

Спеціально-кримінологічними заходами у цій сфері є: посилення контррозвідального моніторингу соціальних мереж і телефонних переговорів осіб із груп ризику із залученням Служби безпеки України до профілактичної роботи; виявлення та відпрацювання осіб, що мають стійкі зв'язки з тимчасово окупованими територіями або з громадянами держави-агресора; організація роз'яснювальної роботи щодо кримінально-правових наслідків участі у ворожій діяльності. А. М. Удод, аналізуючи кримінально-правову характеристику колабораційної діяльності в освіті на окупованих територіях, встановив суттєву прогалину: законодавець не передбачив норм про звільнення від відповідальності за примушування до відповідних дій з боку окупаційної влади, коли особа «перебуває на межі залишитися без засобів на існування або в інших тяжких життєвих обставинах», що є особливо актуальним для жінок-матерів на окупованих територіях [194, с. 56–57]. За даними А. М. Толкач, кількість зареєстрованих кримінальних проступків, вчинених жінками, протягом 2024 року збільшилася у 18,7 разів, а злочинів – у 48,3 рази, при цьому суттєво зросла частка кримінальних проваджень щодо жінок за обвинуваченням у колабораційній діяльності та державній зраді [189, с. 903].

Водночас, вагомою проблемою є погіршення психічного здоров'я жінок, які пережили травматичний досвід, пов'язаний із збройним конфліктом: бомбардування, загибель близьких, вимушене переселення, втрата звичного соціального середовища. Організація системи психологічної реабілітації та кризової допомоги жінкам, які пережили воєнну травму, є одночасно гуманітарним обов'язком держави і конкретним спеціально-кримінологічним запобіжним заходом, оскільки нелікований посттравматичний стресовий розлад помітно підвищує ризик як агресивної, так і корисливої злочинної поведінки.

Офіційна статистика ОГП фіксує стрімке зростання кількості жінок, притягнутих до відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки: з 21 особи у 2020 році до 463 осіб у 2024 році [Додатки Г, Д; Діаграма 3.2.2]. Крім того, за результатами опитування, 58,3 %

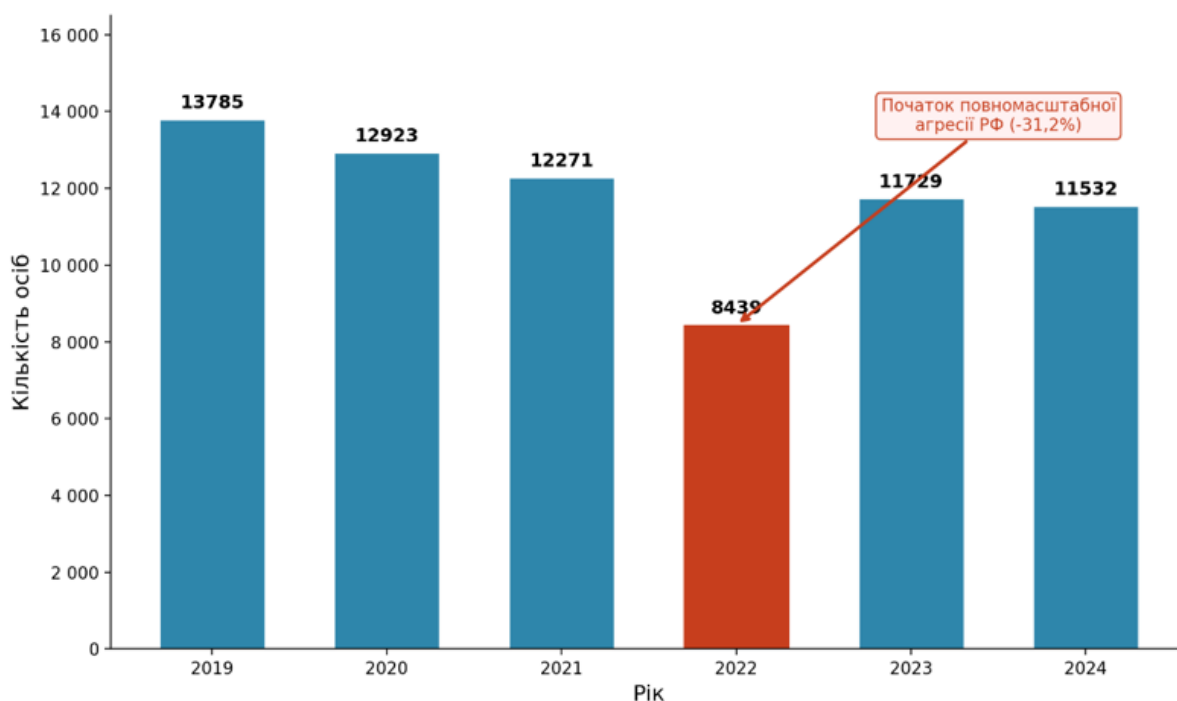
респондентів відзначили зростання колабораціонізму серед жінок як суттєву тенденцію воєнного часу.

Наведене обґрунтовує необхідність розроблення адресних спеціально-кримінологічних заходів для цієї категорії кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що окремого спеціально-кримінологічного реагування потребує категорія жінок, які втратили годувальника внаслідок збройного конфлікту через загибель, поранення з інвалідністю, зникнення безвісти або перебування в полоні. Ця категорія є відмінною від традиційних груп ризику, бо ідеться про жінок, які до війни не мали ані судимостей, ані ознак антисоціальної поведінки, однак опинилися в ситуації глибокої психологічної та соціальної кризи.

Діаграма 3.2.2

*Динаміка злочинів жінок проти основ національної безпеки
(за офіційними даними ОГП, 2020–2024 роки)*

У такому контексті держава запровадила систему матеріальної підтримки таких сімей: одноразові грошові допомоги у разі загибелі військовослужбовця, щомісячні виплати у разі його зникнення безвісти або перебування у полоні, відповідні соціальні пільги [158]. Ця матеріальна компенсація є безумовно

необхідною і помітно знижує ризик вчинення кримінальних правопорушень із корисливих мотивів. Водночас фінансова підтримка не вирішує ключових проблем, з якими стикається ця категорія жінок, а саме з глибоким горем і депресією, наростаючим почуттям самотності та безцільності, тривогою за дітей, які ростуть без батька, і з невизначеністю щодо майбутнього. Саме ці чинники, а не матеріальна скрута, виступають первинними для формування схильності до алкоголю або наркотиків як способу знечулення болю, що у подальшому підвищує ризик злочинної поведінки.

З огляду на це вважаємо за необхідне запропонувати розроблення та законодавче закріплення спеціальної Програми соціально-психологічної реабілітації жінок, які втратили годувальника внаслідок збройного конфлікту. Ця програма має включати такі ключові елементи:

По-перше, обов'язковий первинний психологічний скринінг у межах трьох місяців після настання відповідної події через мережу центрів первинної медичної допомоги та соціальних служб, а при виявленні ознак посттравматичного стресового розладу – автоматичне скерування до спеціалізованого психологічного або психіатричного супроводу.

По-друге, формування у кожному населеному пункті груп взаємної підтримки для вдів і матерів загиблих під психологічним супроводом фахівця як доведеного засобу профілактики ізоляції та депресії.

По-третє, адресний моніторинг ризикованої поведінки через соціального патронажного працівника, закріпленого за кожною родиною зі статусом постраждалої.

По-четверте, спеціальні програми зайнятості та професійної перекваліфікації для жінок цієї категорії як інструмент відновлення соціальної включеності та сенсу діяльності.

Отже, проведене дослідження дозволяє сформулювати дві конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Перша пропозиція стосується КК України. Чинна редакція ст. 66 КК України, що містить перелік обставин, які пом'якшують покарання, передбачає у

пункті 7 можливість урахування вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого. Однак ця норма виявляється недостатньою для повноцінного врахування ситуації жінки, яка тривалий час перебувала в умовах систематичного домашнього насильства і зрештою вчинила кримінальне правопорушення проти кривдника. Судова практика свідчить про те, що такі жінки нерідко не підпадають під ознаки ні крайньої необхідності, ні необхідної оборони (через відсутність безпосередньої загрози в момент злочину), ні сильного душевного хвилювання (через розтягнутість у часі їхньої реакції), що позбавляє суд законного інструменту для належної індивідуалізації покарання [141; 142; 143]. У зв'язку з цим, Пропонуємо доповнити ст. 66 КК України новим пунктом такого змісту:

«вчинення кримінального правопорушення внаслідок тривалого перебування особи в умовах систематичного насильства в сім'ї або психологічної залежності від кривдника, якщо це підтверджується матеріалами провадження».

Запропонована норма узгоджується з практикою Верховного Суду України щодо врахування психологічного стану жертв домашнього насильства, з положеннями Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII [151] та з вимогами Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), ратифікованої Україною 20 червня 2022 року, зокрема зі ст. 46, яка вимагає від держав-сторін враховувати сімейний контекст при призначенні покарання, та зі ст. 12, яка зобов'язує вживати заходів для захисту жінок від усіх форм насильства [86].

Друга пропозиція стосується постконфліктного законодавства. Пропонуємо доповнити Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII [158] окремою статтею про соціально-психологічну реабілітацію членів сімей військовослужбовців, які загинули, зникли безвісти або перебувають у полоні, що передбачала б: «обов'язковий первинний психологічний скринінг у межах

трьох місяців після настання відповідної події; безоплатний і доступний (у тому числі у дистанційному форматі) доступ до психологічної та психіатричної допомоги протягом не менш як двох років; закріплення за кожною родиною соціального патронажного працівника з обов'язком ведення персонального плану реабілітації; пільгові умови участі у державних програмах зайнятості та перекваліфікації».

Для практичної реалізації цих заходів пропонуємо ухвалення окремої Постанови Кабінету Міністрів України про Програму соціально-психологічної реабілітації членів сімей учасників бойових дій, що закріплювала б механізм міжвідомчої координації між Міністерством соціальної політики, сім'ї та єдності України, Міністерством охорони здоров'я України та органами місцевого самоврядування, джерела фінансування та порядок моніторингу ефективності. Реалізація цієї пропозиції має як соціально-гуманітарне значення, так і пряме спеціально-кримінологічне значення, адже превентивно знижуючи ризик алкоголізації, наркотизації та психологічної деградації жінок-вдів у постконфліктний період, вона попереджає відстрочену криміналізацію цілої соціальної групи.

3.3. Індивідуально-профілактичні та віктимологічні заходи запобігання вчиненню жінками кримінальних правопорушень в Україні.

Загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи запобігання жіночій злочинності, досліджені у підрозділах 3.1 і 3.2, утворюють перші два рівні запобіжної системи. А. П. Закалюк наголошує, що комплексний план запобігання злочинності має поєднувати заходи соціально-економічного характеру, які опосередковано впливають на усунення причин та умов злочинності, із цілеспрямованими спеціально-кримінологічними заходами, що забезпечує узгоджений комплексний вплив на криміногенний комплекс [74, с. 181]. Проте максимальна ефективність цієї системи досягається лише за умови її доповнення третім рівнем – індивідуально-профілактичним, що є найбільш адресним і конкретним. Об'єктом третього рівня виступає не соціальне середовище і не соціальна група, а конкретна жінка з її індивідуальним поєднанням біологічних, психологічних і соціальних характеристик, які формують підвищений ризик злочинної поведінки. Поєднання індивідуально-профілактичного впливу з віктимологічною профілактикою (тобто із захистом жінок від того, щоб стати жертвами кримінальних правопорушень і тим самим опинитися у потенційно злочиногенній ситуації) утворює комплекс заходів, що замикає запобіжну систему на рівні конкретної особи та конкретної ситуації.

Зв'язок між трьома рівнями запобіжної системи є не лише логічним, а й функціональним, адже загальносоціальні заходи формують соціальне середовище, спеціально-кримінологічні заходи усувають групові та ситуативні криміногенні чинники, а індивідуально-профілактичні заходи здійснюють прямий вплив на конкретну особу. При цьому ефективність кожного рівня залежить від функціонування інших двох: без достатньої соціальної підтримки та без виявлення осіб із груп ризику індивідуальна профілактика не може охопити всіх, хто її потребує. Натомість без індивідуально-профілактичного компонента загальні та групові заходи залишаються неповними, оскільки

конкретна особа зі специфічним поєднанням криміногенних характеристик потребує персоніфікованого підходу.

У кримінологічній науці індивідуальне запобігання злочинності характеризується як система цілеспрямованого впливу на свідомість, почуття, волю конкретної особи з метою усунення, нейтралізації та блокування у неї негативних якостей [100, с. 199; 164, с. 22]. На відміну від спеціально-кримінологічних заходів, орієнтованих на групи ризику, індивідуальна профілактика є персоніфікованою. А. П. Закалюк зазначав, що профілактичні заходи мають бути спрямовані на зниження суспільної небезпечності особистості, гальмування процесів криміногенної мотивації та переведення особистості з передкримінального до некримінального типу [72, с. 330].

Специфіка індивідуальної профілактики щодо жінок визначається особливостями детермінаційного комплексу жіночої злочинності, встановленими у Розділі 2 цього дослідження. Як зазначає Б. М. Головкін, середній ступінь криміногенних деформацій свідомості породжує вчинення ситуативних злочинів, тоді як необхідними умовами їх вчинення є несприятливі умови життя і соціалізації [99, с. 5, 7]. Саме цей механізм є домінуючим для жіночої злочинності, де переважають соціально-психологічні та ситуативні чинники над стійкими антисоціальними установками.

Об'єктом індивідуально-профілактичного впливу є жінка, яка за своїми біосоціальними характеристиками є схильною до вчинення кримінальних правопорушень або яка перебуває у криміногенній ситуації, що суттєво підвищує ризик вчинення нею кримінального правопорушення [76, с. 158]. У кримінологічній літературі виокремлюють кілька категорій осіб, щодо яких індивідуально-профілактичний вплив є обґрунтованим і необхідним. С. Ф. Денисов підкреслює, що структура особи злочинця включає соціально-демографічні ознаки, особистісно-рольові властивості, морально-психологічні якості, риси правової та моральної свідомості, кримінально-правові ознаки, що в сукупності визначають індивідуальний підхід до профілактичного впливу [49, с. 155–156].

Перша категорія – жінки, які ведуть антигромадський спосіб життя, систематично зловживають алкоголем або вживають наркотики, бродяжать, займаються проституцією. Дослідження кримінологічного профілю жінок-злочинниць свідчить, що значна частина з них до вчинення першого кримінального правопорушення тривалий час вела девіантний спосіб життя, причому перехід від девіантної до злочинної поведінки нерідко є поступовим і майже непомітним. О. М. Гаргат-Українчук підкреслює, що детермінація жіночої злочинності є переважно соціальною за своєю природою, а індивідуально-психологічні особливості жінок-злочинниць у переважній більшості випадків є похідними від умов їхньої соціалізації та соціального середовища [34, с. 190]. Це означає, що своєчасне індивідуальне втручання на стадії девіантної поведінки є найбільш результативним.

Друга категорія – жінки, що перебувають у тривалій ситуації домашнього насильства [42, с. 186]. А. Б. Блага, досліджуючи насильство в сім'ї та жіночу злочинність у їхньому взаємозв'язку, встановила, що значна частина жінок, засуджених за тяжкі злочини проти особи, попередньо тривалий час зазнавала систематичного фізичного чи психологічного насильства, що формувало у них стан безвиходності, підривало вольову сферу та зрештою детермінувало злочинну реакцію [18, с. 156–157]. Жінка, яка перебуває у ситуації систематичного домашнього насильства і не отримує ефективного правового захисту, є одночасно потенційною жертвою і потенційним суб'єктом злочину, і саме на цій межі індивідуальна профілактика набуває значення.

Третя категорія – жінки, які раніше притягувалися до кримінальної або адміністративної відповідальності [12, с. 463]. Попереднє притягнення до відповідальності становить статистично значущий предиктор рецидиву, хоча для жіночої злочинності цей показник є нижчим, ніж для чоловічої.

Четверта категорія – жінки, що звільнилися з місць позбавлення волі або відбувають покарання, альтернативне позбавленню волі.

П'ята категорія – жінки із психічними розладами та залежностями, що не досягають рівня неосудності, але суттєво підвищують ризик злочинної

поведінки. На нашу думку, кримінальна субкультура – об'єктивне явище, що перебуває в складному взаємозв'язку з культурою суспільства, соціальними процесами, що відбуваються в нашому суспільстві. На поширення кримінальної субкультури безпосередньо впливає динаміка поширення злочинності в країні, зміни її характеру й основних кримінологічних показників [46, с. 226]. Для жінок, які раніше перебували в установах виконання покарань, ризик повторного втягнення в кримінальне середовище є тим чинником, що має враховуватися при організації індивідуально-профілактичної роботи.

Підставами для здійснення індивідуально-профілактичного впливу є:

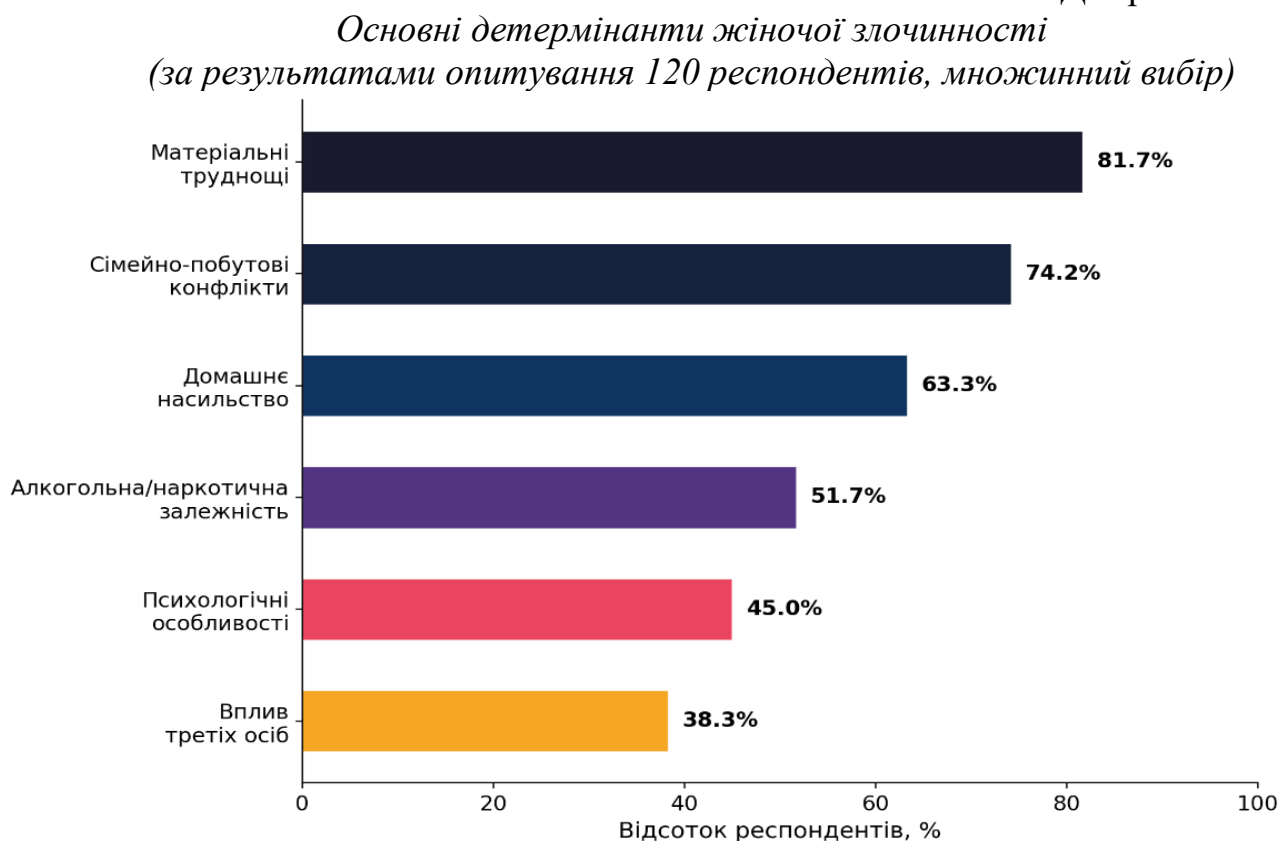
- наявність у жінки ознак відповідної категорії ризику, встановлених за результатами оцінювання;
- наявність у жінки кризової ситуації (домашнє насильство, гостра матеріальна скрута, психологічна криза), що підвищує ймовірність кримінального реагування;
- надходження інформації від суб'єктів запобіжної діяльності (поліції, соціальних служб, медичних закладів, трудових колективів) про ознаки злочинного задуму або підготовки до кримінального правопорушення.

Координація між суб'єктами індивідуально-профілактичної роботи є ключовою умовою її ефективності. Фрагментований підхід, за якого кожен суб'єкт реалізує власні заходи без взаємодії з іншими, є значно менш результативним, ніж інтегрована міжвідомча модель.

Результати опитування фахівців підтверджують зазначену класифікацію об'єктів індивідуально-профілактичного впливу. Серед основних детермінантів жіночої злочинності респонденти визначили: матеріальні труднощі – 81,7 %; сімейно-побутові конфлікти – 74,2 %; домашнє насильство – 63,3 %; алкогольну та наркотичну залежність – 51,7 %; психологічні особливості – 45,0 % [Додаток Г; Діаграма 3.3.1]. Наведені дані свідчать, що індивідуально-профілактичний вплив має бути спрямований насамперед на нейтралізацію соціально-економічних та сімейно-побутових чинників, а вже потім на корекцію індивідуально-психологічних деформацій.

Індивідуально-профілактичний вплив щодо жінок реалізується через систему конкретних форм і методів, що відповідають особливостям детермінаційного комплексу жіночої злочинності та специфіці конкретної особи – об'єкта профілактики.

Діаграма 3.3.1

Першою формою виступає диференційований індивідуальний виховний вплив, що здійснюється відповідно до індивідуального профілактичного плану. Такий план розробляється за участю дільничного офіцера поліції, соціального працівника та, за необхідності, психолога або нарколога і передбачає: регулярні бесіди та консультації з питань правового й морального виховання; роз'яснення правил поведінки в сім'ї та трудовому колективі; формування мотивації до суспільно прийнятної поведінки; поступове залучення жінки до соціально корисних форм діяльності. В. В. Голіна зазначає, що конкретними засобами індивідуально-запобіжної діяльності є переконання, надання допомоги та примус, серед яких на практиці позитивно зарекомендували себе індивідуальні та колективні бесіди, обговорення поведінки особи, встановлення

індивідуального шефства та стимулювання участі у громадській діяльності [38, с. 41].

До форм належить також надання практичної допомоги у вирішенні соціально-побутових проблем, які є безпосередніми криміногенними чинниками: сприяння у працевлаштуванні, отриманні соціальної допомоги, вирішенні житлових питань, оформленні документів. Для жінок ця форма є відіграє підвищену роль, оскільки саме соціально-економічна депривація є домінуючим детермінантом корисливої жіночої злочинності. Т. В. Продан у монографічному дослідженні наголошує на тому, що соціальний статус, загальна деморалізація та несприятливе мікросередовище є ключовими чинниками формування злочинної мотивації, а отже, їх усунення через конкретну соціальну допомогу є одночасно і гуманним, і найбільш ефективним запобіжним заходом [162, с. 47]. Ключовим нормативним підґрунтям для надання такої допомоги є Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII [159], що визначає перелік базових соціальних послуг та категорії осіб, які мають право на їх отримання, а також Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI [147], що забезпечує доступ жінок із соціально вразливих категорій до кваліфікованої юридичної допомоги.

Окрему роль відведено наданню допомоги у подоланні алкогольної або наркотичної залежності. Ця форма передбачає: переконання жінки у необхідності лікування через мотиваційне консультування; направлення до спеціалізованих наркологічних закладів або реабілітаційних центрів; психологічний супровід у процесі лікування та після його завершення; роботу з найближчим оточенням жінки для створення підтримуючого середовища. Подолання залежності є одночасно самоціллю (відновлення здоров'я) і конкретним кримінопревентивним заходом, оскільки алкогольна та наркотична залежність становить один із найбільш поширених безпосередніх передетермінантів жіночої злочинності.

Ще одним напрямом виступає залучення жінок із груп ризику до участі у соціально схвалюваних заходах (освітніх, культурних, спортивних,

громадських), організація дозвілля та встановлення соціально корисних контактів [77, с. 171], що сприяє позитивній переорієнтації їхньої діяльності та розширює коло соціально корисних зв'язків.. Ця форма є результативною для жінок, злочинна поведінка яких детермінована не стільки активними антисоціальними установками, скільки соціальною ізоляцією, відсутністю позитивних соціальних зв'язків і дефіцитом змістовної зайнятості.

За результатами нашого опитування, 61,7 % респондентів визнали надання допомоги у подоланні алкогольної чи наркотичної залежності одним із пріоритетних індивідуально-профілактичних заходів щодо жінок. Разом з тим 62,5 % назвали проблему залежності одним із ключових чинників рецидивної злочинності серед жінок [Додаток Г]. Статистичні дані ОГП свідчать, що 28,0 % кримінальних правопорушень вчиняються жінками у стані алкогольного сп'яніння, 9,3 % – наркотичного. Наведені показники підкреслюють актуальність проблеми та необхідність системного підходу до лікування залежності як складової індивідуальної профілактики.

Соціальний контроль як форма профілактичного впливу передбачає спостереження за поведінкою жінки з боку суб'єктів профілактики (дільничного офіцера поліції, соціального патронажного працівника, органу пробації) та своєчасне реагування на зміни в її поведінці. Соціальний контроль виступає не самоціллю, а інструментом своєчасного виявлення ознак наближення кризової ситуації і організації відповідного профілактичного реагування. Для жінок, що відбули покарання та звільнилися з місць позбавлення волі, соціальний патронаж є обов'язковим елементом постпенітенціарної ресоціалізації і одночасно специфічною формою індивідуального запобігання рецидиву.

Правова освіта і консультування полягають у роз'ясненні жінці її прав, обов'язків і відповідальності, механізмів правового захисту від насильства та інших форм кримінального посягання. Низький рівень правової обізнаності є самостійним криміногенним чинником. Жінка, яка не знає своїх прав і не розуміє правових наслідків своїх дій, є значно більш вразливою і до вчинення кримінального правопорушення, і до перетворення на жертву. Правова освіта

здійснюється через індивідуальні консультації, групові правові семінари, поширення інформаційних матеріалів через соціальні служби та поліцію.

Суб'єктами індивідуально-профілактичного впливу щодо жінок є: дільничні офіцери поліції; органи пробації; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; наркологічні та психіатричні заклади; керівники трудових колективів і закладів освіти; представники громадських організацій і кризових центрів [77, с. 175].

Специфічним елементом системи індивідуально-профілактичного впливу на жіночу злочинність виступає справедлива та індивідуалізована реакція держави на вже вчинене кримінальне правопорушення – призначення покарання, що враховує конкретні обставини особи злочинниці та механізм кримінального правопорушення. Покарання виконує запобіжну функцію не стільки через страх перед повторним його застосуванням, скільки через закладення у свідомості засудженої жінки внутрішнього усвідомлення несправедливості злочинної поведінки та сформування мотивації до правомірної поведінки у майбутньому. Це можливе лише за умови, що призначене покарання сприймається самою засудженою як справедливе та відповідне до її реальної провини.

Покарання як елемент системи кримінальної відповідальності реалізує запобіжну функцію на індивідуальному рівні через три механізми: приватну превенцію (запобігання рецидиву конкретної засудженої особи), загальну превенцію (формування у суспільства переконання у невідворотності відповідальності) та виправлення (зміна антисоціальних установок засудженої) [53, с. 225]. Для жіночої злочинної найбільш значущими виступають механізми виправлення та приватної превенції, оскільки рівень рецидиву серед засуджених жінок є суттєво нижчим, ніж серед чоловіків. Водночас призначення надмірно суворого покарання, яке не відповідає реальній провині та обставинам вчинення кримінального правопорушення, може справити деструктивний вплив, а саме засуджена жінка, яка вважає покарання несправедливим, не виправляється, а озлоблюється.

КК України у ст.ст. 65–67 закріплює принципи призначення покарання, що передбачають урахування характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання [88]. Для жінок особливого значення набуває перелік обставин, що пом'якшують покарання. Пункт 5 ч. 1 ст. 66 КК передбачає вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, а пункт 7 – вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого [88]. Ці норми мають істотне значення для жінок, кримінальне правопорушення яких є реакцією на систематичне домашнє насильство.

Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, що не пов'язані з позбавленням волі, для жінок-правопорушниць (Бангкокські правила) наголошують на необхідності гендерно-чутливого підходу при призначенні покарань жінкам та рекомендують судам якомога ширше застосовувати альтернативи позбавленню волі, враховуючи наявність дітей на утриманні та соціальні функції жінки у сім'ї [144]. Верховний Суд України у своїй практиці послідовно підтримує підхід, за яким обставини вчинення кримінального правопорушення жінкою, яка перебувала у ситуації систематичного насильства, мають бути ретельно досліджені судом і взяті до уваги при призначенні покарання. Водночас відсутність у ст. 66 КК України прямого зазначення на ситуацію систематичного домашнього насильства як обставини, що пом'якшує покарання, нерідко ставить суд у складне становище при пошуку правового обґрунтування для індивідуалізованого підходу. Саме тому наша пропозиція щодо доповнення ст. 66 КК України відповідним пунктом, обґрунтована у підрозділі 3.2, є значущою і для цілей індивідуально-профілактичного впливу.

Віктимологічна складова запобігання жіночій злочинності становить специфічний і вагомий напрям, що виходить за межі традиційного розуміння профілактики, орієнтованої на потенційного злочинця [42, с. 186; 191, с. 17, 20]. Вона охоплює два взаємопов'язані аспекти: захист жінок від того, щоб стати

жертвами кримінальних правопорушень (передусім у сфері домашніх відносин); та запобігання перетворенню жінки-жертви на злочинницю внаслідок накопиченої психологічної травми від пережитого насильства. Обидва ці аспекти є кримінологічно взаємопов'язаними, бо жінка, яка тривалий час є жертвою домашнього насильства і не отримує ефективного захисту, зрештою може вдатися до злочинної самодопомоги.

Поняття віктимологічної профілактики охоплює систему заходів, спрямованих на зниження рівня віктимності потенційних жертв кримінальних правопорушень. Тобто сукупності їхніх особистісних і ситуативних характеристик, що підвищують ризик стати жертвою кримінального правопорушення. В. О. Туляков, аналізуючи соціальні та кримінологічні проблеми віктимології, обґрунтовує, що ефективна система захисту жертв кримінальних правопорушень має включати як загальносоціальний, так і індивідуальний рівні профілактики, орієнтовані на корекцію як поведінки потенційних жертв, так і умов, що породжують їхню підвищену вразливість [191, с. 263]. В. В. Голіна та Б. М. Головкін підкреслюють, що віктимологічна профілактика є складовою спеціально-кримінологічного і індивідуального рівнів запобіжної системи і передбачає як захист конкретних осіб, так і формування у потенційних жертв навичок безпечної поведінки [102, с. 152]. Для жіночої злочинності ця складова набуває додаткової ваги з огляду на те, що значна частина жінок-злочинниць самі є жертвами, насамперед домашнього насильства.

Ключовим напрямом віктимологічної профілактики виступає роз'яснення жінкам юридичного значення відносин між жертвою та кривдником при вчиненні домашнього насильства та конфліктах у трудовому колективі. Значна частина жінок, які зазнають домашнього насильства, не усвідомлює, що їхня ситуація є юридично значущою, адже вони мають право звернутися до поліції, отримати обмежувальний припис, захист у суді. Відсутність правової обізнаності у сфері домашнього насильства є прямим чинником пасивної терпимості до насильства, яка врешті-решт призводить до афективного кримінального правопорушення як єдиного способу виходу із ситуації. Роз'яснення правових

інструментів захисту від насильства, наданих Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII [151], має здійснюватися через: індивідуальні консультації соціальних служб; інформаційні кампанії поліції; правову освіту у трудових колективах з переважанням жінок-працівниць.

Між правовою освітою та безпосереднім захистом жертви вагоме місце посідає психологічна підтримка жінок-жертв як самостійна форма допомоги. Жінка, яка пережила насильство, нерідко перебуває у стані набутої безпорадності – психологічного стану, при якому особа перестає вірити у можливість змінити ситуацію і пасивно підкоряється насильству. Без спеціалізованої психологічної допомоги правова освіта і роз'яснення механізмів захисту не матимуть практичного ефекту: жінка знатиме про свої права, але не зможе ними скористатися через психологічний параліч. Саме тому психологічна допомога жінкам-жертвам насильства є фундаментом усієї системи віктимологічної профілактики. В. В. Голіна та Б. М. Головкін підкреслюють, що надання моральної підтримки і матеріальної допомоги громадянам, які потерпіли від насильницьких злочинів, є обов'язком правової держави, а важливим елементом віктимологічного запобігання є створення та функціонування центрів психологічної, медичної допомоги та реабілітації [102, с. 213, 234].

Наступним напрямом виступає безпосередній захист жінки-жертви через систему законодавчих механізмів. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII передбачає широкий спектр заходів: терміновий заборонний припис кривднику; обмежувальний припис; направлення кривдника на програму для кривдників; розміщення постраждалої у притулку або кризовому центрі [151]. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12.02.2020 у справі № 453/225/19 встановила, що злочином, пов'язаним із домашнім насильством, слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення за наявності хоча б одного елемента, передбаченого ст. 1 зазначеного Закону [143]. Ця правова позиція суттєво розширила сферу застосування захисних норм і

підвищила ефективність захисту жінок-жертв. А. Б. Блага слушно підкреслює, що роки пережитого насильства деформують особистість жінки-жертви та значною мірою обумовлюють характер її злочинної реакції, тому ефективний правовий захист від домашнього насильства є водночас запобіжним заходом щодо ескалації ситуації [18, с. 158]. Окремим аспектом віктимологічної профілактики є захист дітей жінок-жертв насильства, що регулюється, зокрема, Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) 2007 року, ратифікованою Україною у 2012 році [87], яка встановлює комплексні стандарти захисту дітей від усіх форм сексуальної експлуатації та насильства.

Окремим напрямом залишається навчання жінок навичок безпечної поведінки в ситуаціях потенційного насильства [191, с. 46], зокрема в сімейно-побутовій сфері, на робочому місці, у публічних місцях. Це включає: інформування про ознаки початку насильницьких стосунків та способи їх уникнення; навчання стратегіям поведінки у ситуаціях загрози; роз'яснення послідовності дій при зверненні до поліції і соціальних служб. Додаткового значення такий напрям набуває в умовах воєнного стану, коли значна кількість жінок перебуває в нових для них соціальних обставинах – у місцях вимушеного переселення, без звичного кола підтримки.

Самостійним напрямом є підтримка жінок у кризових ситуаціях через мережу кризових центрів, притулків та телефонів довіри. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII передбачає утворення системи спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, включаючи мобільні бригади соціально-психологічної допомоги та притулки [151]. Доступність цих служб та їхня реальна здатність надати ефективну підтримку є критичним чинником, бо жінка, яка знає куди звернутися, і отримує реальну допомогу, значно рідше вдається до злочинного самозахисту. Діяльність таких центрів спирається на нормативну базу, що включає Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI [157], який передбачає створення притулків та центрів допомоги для жертв торгівлі людьми,

а також на повноваження органів і служб у справах дітей [154] у частині роботи з дітьми, чий матері потрапили в кризові ситуації.

Аналіз зарубіжного досвіду у сфері індивідуально-профілактичної та віктимологічної роботи з жінками виявляє низку підходів, що заслуговують на увагу з точки зору їхньої адаптації до українських реалій.

У Великобританії системоутворювальним підходом є травма-інформований підхід (trauma-informed approach), що визначає методологію індивідуальної роботи з жінками-злочинницями і жінками-жертвами. На рівні індивідуальної профілактики цей підхід передбачає: первинне оцінювання травматичного досвіду жінки як обов'язковий компонент розроблення будь-якого плану індивідуальної профілактики; включення спеціалізованого психологічного лікування (передусім посттравматичний стресовий розлад і наслідків насильства) до індивідуальних планів ресоціалізації засуджених жінок; обов'язкову підготовку всіх фахівців, що працюють з жінками групи ризику (поліцейських, соціальних працівників, тюремного персоналу), до роботи за травма-інформованою методологією. Практичні результати впровадження цього підходу у Великобританії засвідчили зниження рівня рецидиву серед жінок, що пройшли відповідні програми [231].

Австралійський досвід заслуговує на увагу з точки зору розвитку спеціалізованих юрисдикцій для жінок. Ряд австралійських штатів запровадили спеціалізовані суди з питань домашнього насильства (Specialist Domestic Violence Courts), що поєднують судовий нагляд із соціально-психологічним супроводом жертви. У межах цих судів жертви отримують персонального координатора справи, що супроводжує їх протягом усього судового процесу та після його завершення, забезпечуючи доступ до ресурсів підтримки і безпеки. Цей підхід суттєво знижує рівень вторинної травматизації жертв у ході судового процесу та підвищує вірогідність того, що жінка, яка зазнала насильства, доведе справу до суду [241].

Ізраїльський досвід у сфері індивідуальної профілактики рецидиву серед жінок-правопорушниць базується на системі координаторів ресоціалізації, що

закріплюються за кожною засудженою жінкою ще під час відбування покарання і супроводжують її протягом не менш як двох років після звільнення. Такий координатор є персональним інтерфейсом між жінкою та всіма системами підтримки (соціальними службами, наркологічною допомогою, службами зайнятості) і забезпечує безперервність підтримки, що є ключовим чинником запобігання рецидиву [244].

У Нідерландах індивідуальна профілактика щодо жінок із груп ризику реалізується через систему ведучих соціальних менеджерів (case managers), що здійснюють координацію всіх видів допомоги для конкретної жінки в єдиному форматі. Такий підхід дозволяє уникнути фрагментованості допомоги, коли жінка з комплексними проблемами (залежність, насильство, безробіття) змушена самотійно взаємодіяти з десятками різних служб. Нідерландська модель продемонструвала зниження навантаження на систему кримінальної юстиції та суттєве зменшення витрат на утримання в ув'язненні жінок із груп ризику [234].

Порівняльний аналіз зазначеного міжнародного досвіду дозволяє сформулювати такі висновки для України:

По-перше, системне запровадження травма-інформованого підходу у роботі всіх суб'єктів індивідуальної профілактики є першочерговим кроком, що не потребує суттєвих матеріальних витрат, але вимагає відповідної підготовки кадрів.

По-друге, розвиток системи персональних координаторів ресоціалізації за ізраїльсько-нідерландською моделлю є ефективним інструментом, що може бути реалізований на базі органів пробації та центрів соціальних служб.

По-третє, запровадження спеціалізованих підрозділів у судах з питань домашнього насильства відповідало б і міжнародним стандартам [144], і реальній потребі у гендерно-чутливому правосудді.

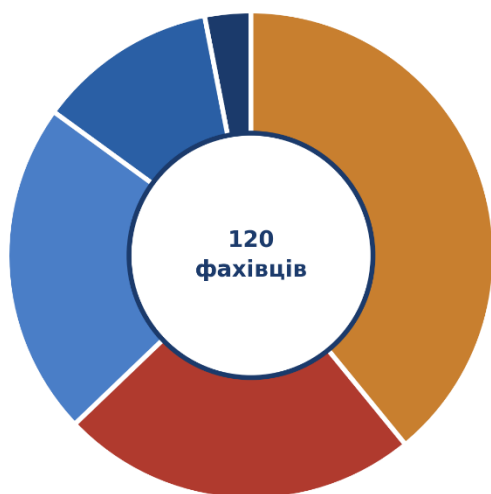
Звертаючись до прогностичних оцінок, зазначимо, що 61,6 % опитаних нами фахівців очікують зростання жіночої злочинності впродовж найближчих п'яти років (38,3 % – незначне зростання, 23,3 % – суттєве), що зумовлено наслідками воєнного стану, економічною нестабільністю та соціальною дезадаптацією

значної кількості жінок [Додаток Г; Діаграма 3.2.2]. Цей несприятливий прогноз додатково обґрунтовує необхідність невідкладного розширення та вдосконалення системи індивідуально-профілактичних та віктимологічних заходів.

В умовах повномасштабного збройного конфлікту система індивідуально-профілактичних та віктимологічних заходів набуває якісно нових завдань і стикається з принципово новими викликами. Авторський колектив монографії «Протидія кримінальним правопорушенням Національною поліцією в особливий період» наголошує на тому, що психологічні травми, отримані під час військових дій, суттєво впливають на поведінку людей і збільшують ризик вчинення правопорушень, а напруженість та тривога, характерні для умов збройного конфлікту, підвищують загальний рівень агресії та насильства у суспільстві [163, с. 129].

Діаграма 3.3.2

*Прогнозні оцінки динаміки жіночої злочинності на найближчі 5 років
(за результатами опитування 120 респондентів)*

Прогноз	частка (%)
Суттєве зниження	3.0
Незначне зниження	11.7
Стабілізація	21.7
Суттєве зростання	23.3
Незначне зростання	38.3

61,6 % респондентів прогнозують зростання жіночої злочинності

В умовах воєнного стану помітно розширилося коло жінок, які потребують індивідуально-профілактичного втручання у зв'язку з: вимушеним переміщенням і втратою соціальних зв'язків; загибеллю, зникненням безвісти або полоном члена сім'ї; психологічними травмами внаслідок обстрілів,

евакуації та пережитої загрози для життя; ускладненням матеріального становища. Традиційні методи індивідуального виховного впливу виявляються недостатніми для роботи з жінками, які мають травматичний досвід, пов'язаний із збройним конфліктом. Вони потребують передусім психологічної реабілітації, а вже потім профілактичного виховного впливу.

Окремим викликом є індивідуально-профілактична та віктимологічна робота з жінками, які пережили або перебувають у ситуації сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Міжнародне гуманітарне право кваліфікує сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, як воєнний злочин, проте для жертв цього злочину індивідуальна реабілітація та підтримка є не менш критичними, ніж правове реагування. Жінки, які пережили такий досвід, є групою підвищеного ризику у всіх категоріях кримінальних ризиків: від депресії та суїцидальних тенденцій до агресивної злочинної поведінки як реакції на травму. Розвиток спеціалізованих реабілітаційних програм для цієї категорії жінок є одночасно правозахисним і кримінопревентивним завданням.

Суттєвим елементом індивідуальної профілактики в умовах воєнного стану є виявлення і робота з жінками, що знаходяться під ідеологічним впливом ворожої пропаганди, зокрема жінками з тимчасово окупованих або звільнених територій, що виявляють ознаки прихильності до ворожої ідеологічної доктрини «рашизму». Індивідуальна просвітницька та деокупаційна робота з такими жінками є одночасно профілактикою колабораційної злочинності та допомогою особам, які стали жертвами ідеологічних маніпуляцій.

На підставі результатів проведеного дослідження формулюємо дві пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Перша пропозиція стосується Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Пропонуємо доповнити цей Закон окремою статтею про індивідуальний план безпеки жертви домашнього насильства, який має розроблятися за участю уповноваженого підрозділу поліції, соціального працівника і самої постраждалої особи у межах 72 годин після першого звернення до поліції або соціальних служб. Такий план має включати:

оцінювання рівня ризику для безпеки жертви; конкретні заходи захисту (заборонний припис, переміщення до притулку, зміна маршрутів); визначення відповідального соціального працівника; встановлення графіку наступних контактних перевірок.

Запропонована норма відповідає практиці Великобританії та Австралії і дозволяє перейти від реактивного реагування на насильство до проактивного індивідуального управління ризиком.

Друга пропозиція стосується Закону України «Про пробацію». Пропонуємо доповнити статтю 13 цього Закону про наглядову пробацію нормою, яка передбачає обов'язкову первинну оцінку рівня ризику рецидиву та потреб у соціальній підтримці щодо кожної жінки, поставленої на пробаційний нагляд, із застосуванням гендерно-чутливого інструменту оцінювання. За результатами оцінки для кожної жінки складається індивідуальна пробаційна програма, що враховує специфічні фактори ризику жіночої злочинності: наявність дітей на утриманні, досвід насильства, залежності, рівень правової обізнаності та рівень соціальної підтримки. Ця пропозиція відповідає міжнародним стандартам, закріпленим у Бангкокських правилах [144].

Висновок до Розділу 3.

Отже, визначено рівні і зміст заходів запобігання жіночій злочинності. Проведене дослідження засвідчило, що ця система побудована за трирівневим принципом: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуально-профілактичний рівні, кожен з яких виконує окремі, але взаємопов'язані функції.

Загальносоціальні заходи формують стратегічне підґрунтя запобіжної діяльності. Вони реалізуються за п'ятьма блоками: соціально-економічним, політичним, законодавчим, освітньо-виховним та ідеологічно-правовим. Результативність цих заходів безпосередньо залежить від стану соціально-економічного розвитку держави та умов збройного конфлікту, який різко

загострив криміногенні чинники (масову міграцію, зруйнування соціальних зв'язків, зубожіння значної частини жіночого населення).

На спеціально-кримінологічному рівні запобіжна робота набуває адресності. Її ключовими суб'єктами є поліція, органи пробації та соціальні служби. Аналіз зарубіжного досвіду Великобританії, Канади, Шотландії, Скандинавії виявив три апробовані моделі (до яких відноситься гендерно-чутливе правосуддя, травма-інформований підхід, пріоритет альтернативних покарань), поетапна адаптація яких в Україні потребує врахування вітчизняної правової традиції.

Індивідуально-профілактичний та віктимологічний рівень є найбільш адресним, оскільки об'єктом впливу виступає конкретна жінка. Встановлено три категорії об'єктів профілактичного впливу: жінки з антигромадським способом життя; жінки-жертви тривалого домашнього насильства; жінки з попереднім кримінальним досвідом. Віктимологічна складова доповнює профілактичну роботу заходами правової освіти потенційних жертв, обмежувальними приписами та кризовою підтримкою.

Обґрунтовано, що збройна агресія РФ проти України суттєво трансформувала всі три рівні. На загальносоціальному з'явилися нові криміногенні чинники воєнного походження. На спеціально-кримінологічному виникла потреба реагувати на колабораціонізм і участь жінок у кримінальних правопорушеннях проти національної безпеки. На індивідуальному розширилося коло жінок, що потребують втручання через психотравматичний досвід, втрату годувальника або вимушене переміщення.

Констатовано, що ефективне запобігання жіночій злочинності досягне лише за умови системного, узгодженого функціонування всіх трьох рівнів із неодмінним урахуванням специфіки детермінаційного комплексу жіночої злочинності та адаптацією до реалій воєнного і постконфліктного періоду.

У зв'язку з цим, сформульовано рекомендації щодо підвищення ефективності запобіжної діяльності, зокрема чотири законодавчі пропозиції: доповнення ст. 66 КК України пунктом про вчинення кримінального

правопорушення внаслідок тривалого домашнього насильства; доповнення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» нормою про ресоціалізаційні програми для членів сімей загиблих; закріплення у Законі України «Про запобігання домашньому насильству» норми про обов'язковий індивідуальний план профілактики для жінок-повторних жертв; впровадження в Законі України «Про пробацію» гендерно-чутливих методик оцінки ризиків рецидиву.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягає у формуванні кримінологічної характеристики жіночої злочинності та визначенні шляхів її запобігання в умовах воєнного стану на основі дослідження соціальної ролі жінок у суспільстві і встановлення основних детермінантів їх злочинної поведінки. Найсуттєвіші з них такі:

1. Розкрито методологічні засади кримінологічного дослідження жіночої злочинності та з'ясовано, що методологія дослідження жіночої злочинності є багаторівневою системою, яка охоплює принципи наукового пізнання, методологічні підходи (герменевтичний, системний, функціональний, інституціональний, синергетичний) та методи дослідження (загальнонаукові, соціологічні, спеціально кримінологічні). Пріоритетне місце серед методів посідають соціологічні, оскільки кримінологія має своїм предметом таке соціальне явище як злочинність (є за своєю суттю соціологією злочинності). Доведено, що міждисциплінарний характер дослідження жіночої злочинності є об'єктивною необхідністю, а застосування уніфікованого методологічного підходу до всіх її проявів є неможливим.

2. Досліджено генезис жіночої злочинності в кримінології та стан наукової розробки цієї проблеми в Україні. З'ясовано, що злочинна поведінка жінок тісно пов'язана не лише з їхніми біологічними особливостями, а й із соціальною роллю в суспільстві, яка поступово трансформувалася протягом багатьох століть. Жіноча злочинність має глибокі історичні корені, на її трансформацію впливали насамперед пануючі у суспільстві уявлення, у тому числі релігійні. Обґрунтовано, що перехід від біологічного детермінізму до соціологічних концепцій, зокрема теорії економічної маргіналізації, став ключовим етапом у розвитку наукових уявлень про природу жіночої злочинності. Встановлено, що вітчизняна кримінологія пройшла шлях від фрагментарного вивчення окремих аспектів жіночої злочинності до комплексного осмислення цього феномена,

однак виявлено прогалини у наявних дослідженнях, зокрема щодо участі жінок у нових формах злочинності, недостатньої актуальності емпіричної бази та відсутності досліджень в умовах воєнного стану, що додатково обумовило необхідність здійснення цього дослідження.

3. Проаналізовано злочинність жінок у сучасній Україні, визначено її обсяг і структуру. Встановлено, що сучасна жіноча злочинність перебуває під впливом низки факторів соціально-економічного, політичного, законодавчого, освітньо-виховного та ідеологічного характеру, а воєнний стан суттєво змінив як кількісні показники, так і склад кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками.

4. Встановлено детермінанти жіночої злочинності шляхом розмежування причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Причини вчинення кримінальних правопорушень жінками зосереджені у поєднанні в особистості жінки негативних факторів біологічного (особливості протікання нейропсихічних процесів, що можуть мати генетичну основу та проявлятися у схильності до психопатичних реакцій) і соціального характеру (сукупність світоглядних установок і ціннісних орієнтацій жінки, які формуються під впливом найближчого соціального оточення). Поєднання біологічного і соціального призводить до формування стану соціальної культури особистості – неузгодженості волі та свідомості людини із законами соціальної природи, що проявляється як комплекс свавілля й ілюзій, зовнішнім виразом якого стають вчинки, що порушують норми моралі та права.

Умовами, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень жінками, є чинники, які негативно впливають на розвиток усього суспільства і пов'язані з соціально-економічною, політичною і культурною ситуацією в країні (збройні конфлікти, воєнні дії та пов'язана з ними вимушена міграція; низький рівень оплати праці і безробіття; зниження рівня та якості життя; корупція; поширення впливу стандартів поведінки у кримінальному середовищі; падіння престижу інституту сім'ї тощо).

Доведено, що взаємозв'язок між причинами й умовами має діалектичний характер. Причини злочинної поведінки, сконцентровані в площині особистості

жінки у формі антисоціальних рис, створюють стійку диспозицію, але самі по собі не є достатньою передумовою для реалізації злочинного наміру. Умови, що становлять зовнішнє середовище, формують кримінальні можливості й послаблюють механізми соціального контролю, однак за відсутності відповідних особистісних характеристик також не породжують злочинності.

5. Надано кримінологічну характеристику особи жінки, яка вчиняє кримінальні правопорушення. Встановлено, що у порівнянні з чоловічою злочинністю характеристика включає в себе соціальні особливості жінок, а саме більшість з них розпочинають злочинну діяльність під впливом сімейно-побутових конфліктів та несприятливої економічної ситуації, відносяться до вікової групи 30–49 років, мають базовий або профільний середній рівень освіти, офіційно не працевлаштовані, але працездатні, перебувають поза стабільними сімейними зв'язками («одинокі», «розлучені», «вдови»), мають неповнолітніх дітей, вчиняють кримінальні правопорушення одноособово або у співучасті, виконуючи роль посередника, як правило раніше не судимі.

З'ясовано, що біосоціальні ознаки проявляються в психологічних особливостях жінок, які впливають на кримінальну поведінку. До них відноситься: емоційна нестійкість; схильність до афективних станів; низька самооцінка; підвищена тривожність; схильність до маніпулятивної поведінки; імпульсивність; більш емоційне сприйняття життєвих труднощів та конфліктних ситуацій.

6. Здійснено класифікацію кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками, за ознакою мотивації. Доведено, що саме мотиваційна ознака є найбільш продуктивною для кримінологічного аналізу, оскільки дає змогу виокремити цільові групи запобіжного впливу. Структура жіночої злочинності розподілена таким чином:

— насильницькі кримінальні правопорушення, до яких віднесено кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи: умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), вбивство матір'ю малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України), умисні вбивства, вчинені

жінкою на побутовому підґрунті під впливом домашнього насильства (можуть бути кваліфіковані за ст.ст. 115, 116 або 118 КК України), заподіяння жінками тілесних ушкоджень особам з найближчого оточення, зокрема в стані сп'яніння (ст.ст. 121, 122, 126, 127 КК України);

– корисливі кримінальні правопорушення, до яких віднесено ті, що вчиняються з метою отримання жінкою матеріальної вигоди: проти власності (ст.ст. 185, 190, 191 КК України); корупційні кримінальні правопорушення, а також ті, що пов'язані з корупцією (ст.ст. 364, 366, 368, 368-3, 368-4, 368-5, 369, 370 КК України). До категорії корисливих віднесені й кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів (ст.ст. 307–320 КК України), а також ті, що пов'язані з колабораційною діяльністю і пособництвом державі-агресору (ст.ст. 111, 111-1, 111-2 КК України).

7. Визначено рівні і зміст заходів запобігання жіночій злочинності. Проведене дослідження засвідчило, що ця система побудована за трирівневим принципом: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуально-профілактичний рівні, кожен з яких виконує окремі, але взаємопов'язані функції.

Загальносоціальні заходи формують стратегічне підґрунтя запобіжної діяльності. Вони реалізуються за п'ятьма блоками: соціально-економічним, політичним, законодавчим, освітньо-виховним та ідеологічно-правовим. Результативність цих заходів безпосередньо залежить від стану соціально-економічного розвитку держави та умов збройного конфлікту, який різко загострив криміногенні чинники (масову міграцію, зруйнування соціальних зв'язків, зубожіння значної частини жіночого населення).

На спеціально-кримінологічному рівні запобіжна робота набуває адресності. Її ключовими суб'єктами є поліція, органи пробації та соціальні служби. Аналіз зарубіжного досвіду Великобританії, Канади, Шотландії, Скандинавії виявив три апробовані моделі (до яких відноситься гендерно-чутливе правосуддя, травма-інформований підхід, пріоритет альтернативних покарань), поетапна адаптація яких в Україні потребує врахування вітчизняної правової традиції.

Індивідуально-профілактичний та віктимологічний рівень є найбільш адресним, оскільки об'єктом впливу виступає конкретна жінка. Встановлено три категорії об'єктів профілактичного впливу: жінки з антигромадським способом життя; жінки-жертви тривалого домашнього насильства; жінки з попереднім кримінальним досвідом. Віктимологічна складова доповнює профілактичну роботу заходами правової освіти потенційних жертв, обмежувальними приписами та кризовою підтримкою.

Обґрунтовано, що збройна агресія РФ проти України суттєво трансформувала всі три рівні. На загальносоціальному з'явилися нові криміногенні чинники воєнного походження. На спеціально-кримінологічному виникла потреба реагувати на колабораціонізм і участь жінок у кримінальних правопорушеннях проти національної безпеки. На індивідуальному розширилося коло жінок, що потребують втручання через психотравматичний досвід, втрату годувальника або вимушене переміщення.

8. Констатовано, що ефективне запобігання жіночій злочинності досягне лише за умови системного, узгодженого функціонування всіх трьох рівнів із неодмінним урахуванням специфіки детермінаційного комплексу жіночої злочинності та адаптацією до реалій воєнного і постконфліктного періоду.

У зв'язку з цим, сформульовано рекомендації щодо підвищення ефективності запобіжної діяльності, зокрема чотири законодавчі пропозиції: доповнення ст. 66 КК України пунктом про вчинення кримінального правопорушення внаслідок тривалого домашнього насильства; доповнення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» нормою про ресоціалізаційні програми для членів сімей загиблих; закріплення у Законі України «Про запобігання домашньому насильству» норми про обов'язковий індивідуальний план профілактики для жінок-повторних жертв; впровадження в Законі України «Про пробацію» гендерно-чутливих методик оцінки ризиків рецидиву.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдюкова Н. В. Жіноча злочинність як психологічна проблема. *Філософія, соціологія, психологія : збірник наукових праць*. Вип. № 13, Ч. 2. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. С. 77–83.
2. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 295 с.
3. Алібекіроглу С., Дрощенко Т., Сердюк Н. Особливості криміналістичного вивчення особистості злочинця. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. № 4 (33). 2023. С. 159–177.
4. Антисоціальний розлад особистості: симптоми та ознаки. *National Library of Medicine*. 2015. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4500180/>.
5. Антисоціальний розлад особистості: симптоми та ознаки. *Менталзон*. 2025. URL: <https://mentalzon.com/uk/post/2149/антисоціальний-розлад-особистості-симптоми-та-ознаки>.
6. Афанасенко С. Теоретичні засади та емпіричні підходи до дослідження довіри, обману і віктимізації. *Archives of Criminology and Forensic Sciences*. Вип. № 2 (12). 2025. С. 44–55. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.12.2025.02>.
7. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.0.08. Львів, 2006. 17 с.
8. Бакун В. І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України. *Юридична наука*. Вип. № 7. 2013. С. 36–44.
9. Балабан С. М. Особливості кримінально-правової охорони прав жінок та дівчат в Україні. *Нове українське право*. Вип. № 4. 2022. С. 80–81.
10. Бандурка О. М., Давиденко Л. М. Злочинність в Україні : монографія. Харків : Вид-во «Основа», 2003. 368 с.
11. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології. *Вісник кримінологічної Асоціації України*. Вип. № 1 (24). 2021. С. 76–84.

12. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні : соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
13. Батиргарєєва В. С. Кримінологічні засади рецидивній злочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2010. 46 с.
14. Блага А. Б. Жінки як суб'єкти корупції та контрабанди: кримінологічна характеристика. *Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою*. Том 18. Київ, 1999. С. 408–413.
15. Блага А. Б. Жіноча злочинність в Україні сьогодні : кримінологічний аспект. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. Вип. № 2. Луганськ, 1998. С. 210–217.
16. Блага А. Б. Кримінологічні особливості жіночої злочинності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2000. 12 с.
17. Блага А. Б. Кримінологічні особливості жіночої злочинності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2000. 203 с.
18. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання). Харків : ФОП Макаренко, 2014. 360 с.
19. Блага А. Б. Про жіночу злочинність. *Право України*. Вип. № 9. 1999. С. 88–91.
20. Бойко А. М. Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 492 с.
21. Виноградова С. О. Виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками (правовий аспект). *Право і суспільство*. Вип. № 5. 2015. С. 169–174.
22. Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Волобоєв А. О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами : монографія. Київ: ВД «Дакор», 2021. 308 с.
23. Волобоєв А. О. Гендерна політика як складова національної безпеки в умовах воєнного стану. *Приватно-правові та публічно-правові відносини: модернізація розвитку в умовах воєнного стану : матеріали II Всеукраїнської*

науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 07 жовтня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 295–298.

24. Волобоєв А. О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами : дис. ... доктор філософії : 12.00.09. Кривий Ріг, 2020. 320 с.

25. Волобоєв А. О. Воєнний час як чинник гендерної реконфігурації наукового простору. *Жінка в науці під час війни : матеріали Регіональної науково-дискусійної платформи* (м. Кропивницький, 11 лютого 2026 року). Кропивницький : ДонДУВС. С. 40–41.

26. Волобоєв А. О. Оцінка первинної інформації та коло обставин, що підлягають встановленню під час розкриття кібершахрайств. *Мультидисциплінарний міжнародний журнал «Věda a perspektivy». Серія «Юридичні науки»*. Вип. № 4 (35). Praha, České republika, 2024. С. 135–148. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4\(35\)-135-148](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-135-148).

27. Волобоєв А. О., Габорець О. А. Оперативно-розшукова характеристика шахрайств, учинених в кіберпросторі: кримінально-правовий аспект. *Наукові перспективи «Актуальні питання у сучасній науці»*. Серія «Право». Вип. № 12 (18). Київ, 2023. С. 468–479. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12\(18\)-468-479](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-12(18)-468-479).

28. Волобоєв А. О., Лунгол О. М., Габорець О. А. Розвиток цифрової компетентності майбутніх фахівців юридичного спрямування: практичні аспекти. *Вісник науки та освіти: журнал*. 2022. С. 193–204. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-5\(5\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-5(5)).

29. Волобоєв А. О., Пекарський С. П. Концепція діяльності підрозділів кримінальної поліції в період збройної агресії. *Електронний журнал «Успіхи і досягнення у науці»*. Серія «Право». Вип. № 3 (3), Том 2. Київ : Наукові перспективи, 2024. С. 58–69. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-3\(3\)-58-69](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-3(3)-58-69).

30. Волобоєв А. О., Скляр А. В. Права жінки як оперуповноваженої у правоохоронній системі в умовах воєнного стану. *Права людини під час*

правового режиму воєнного стану : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (10 грудня 2024 року, м. Кропивницький). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 297–299.

31. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.09. Київ, 2006. 20 с.

32. Волобуєва О. О. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності: криміналістичний аналіз. *Європейські перспективи*. Вип. № 5. 2015. С. 111–115.

33. Гапека Т. В. Перспективи протидії жіночій злочинності в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Збірник наукових праць*. 2011. Вип. № 3 (11). С. 195–199.

34. Гаргат-Українчук О. М. Жіноча злочинність в Україні та її кримінологічна характеристика. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. Вип. № 10-2. 2014. С. 188–192.

35. Гаргат-Українчук О. М. Кримінологічна характеристика жіночої злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. № 25. 2014. С. 189–191.

36. Гаргат-Українчук О. М. Причини та умови жіночої злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. № 1 (4). 2014. С. 173–182.

37. Голіна В. В. Жіноча злочинність в Україні: характеристика і попередження. *Проблеми законності*. Вип. № 33. Харків, 1998. С. 138–145.

38. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навчальний посібник. Харків : Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2011. 120 с.

39. Головкін Б. М. Види злочинності. *Журнал східноєвропейського права*. Вип. № 18. 2015. С. 14–21.

40. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. Харків : Право, 2011. 440 с.

41. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність жінок в Україні: сучасний стан, тенденції розвитку. *Питання боротьби зі злочинністю*. Вип. № 15. Харків : Кроссруд, 2008. С. 227–236.
42. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері : монографія. Харків : Нове слово, 2004. 252 с.
43. Головкін Б. М. Поняття детермінізму в кримінології. *Право України*. Вип. № 10. 2014. С. 155–163.
44. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. Вип. № 1. Київ, 2020. С. 274–280.
45. Гричанюк М. В. Механізм протидії злочинності неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 245 с.
46. Гула Л. Ф. Кримінальна субкультура як детермінант злочинності в установах виконання покарання. *Електронний матеріал*. 2017. С. 223–229. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13352/35.pdf>.
47. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., перероблене і доповнене. Харків : Право, 2018. 432 с.
48. Декларація ООН про ліквідацію насильства щодо жінок. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20.12.1993 № 48/104. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text.
49. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. Вип. № 1(22). 2020. С. 152–159.
50. Денисов С. Ф. Розвиток спеціального законодавства з питань запобігання злочинності в Україні. *Держава та регіони. Серія Право*. 2009. Вип. № 4. С. 35–42.
51. Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Кулик С. Г. Кримінологія. Особлива частина : навчальний посібник. Запоріжжя : КПУ, 2012. 705 с.
52. Денисова Т. А. Жіноча злочинність: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Запоріжжя : Кераміст, 2012. 308 с.

53. Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. № 1. 2006. С. 222–227.

54. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: монографія / О. М. Балакірева, В. А. Головенько, Д. А. Дмитрук та ін.; за ред. О. М. Балакіревої. Київ : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2011. 592 с.

55. Джужа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ : НАВС, ХНУВС, 2018. 522 с.

56. Джужа О. М. Організована злочинність в Україні та країнах Європи : посібник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Н. В. Кулакова та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. Київ : КНУВС, 2007. 248 с.

57. Джужа О. М., Моїсєєв Є. В., Василевич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини) : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2001. 368 с.

58. Дікова-Фаворська Д. М. Чоловік як об'єкт насильства в сучасній сім'ї. *Вісник Львівського університету*. Вип. № 4. 2010. С. 225–232.

59. Драгомерецький М. М. Особливості методології загальнотеоретичного дослідження міжгалузевих інститутів права. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. № 11/2021. С. 34–36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/3>.

60. Дрьомін В. М. Злочинність як соціальна практика: інституційна теорія криміналізації суспільства : монографія. Одеса : Юридична література, 2009. 616 с.

61. Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень : монографія. Одеса, 2006. 304 с.

62. Дудченко В. В., Аракелян М. Р., Завальнюк В. В. Герменевтика права: розвиток юриспруденції : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2014. 184 с.

63. Емха Б. І. Психологічна характеристика мотивації жіночої злочинності. *Філософія, соціологія, психологія : збірник наукових праць*. Вип. № 14, Ч. 1. Івано-Франківськ : Плай, 2009. С. 329–339.

64. Євдокімова М. О. Загальна характеристика причин економічної злочинності. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 26–27 січня 2018 року). Запоріжжя, 2019. С. 83–86.

65. Євдокімова М. О. Кримінологічна характеристика жіночої злочинності в сфері економіки : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 232 с.

66. Євдокімова М. О. Причини та умови жіночої злочинності в економічній сфері. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. № 49. 2018. С. 105–107.

67. Євдокімова М. О. Проблеми соціальної адаптації жінки після відбуття покарання. *Вісник Академії адвокатури України*. Вип. № 2. 2019. С. 95–100.

68. Єдиний державний реєстр судових рішень. *Офіційний реєстр Державного підприємства «Інформаційні судові системи»*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>.

69. Жіноча злочинність та її запобігання. Матеріали Тростянецького районного суду Сумської області. *Вебпортал Судової влади України*. URL: <https://tr.su.court.gov.ua/sud1818/pres-centr/news/408493/>.

70. Жіноча злочинність: причини та особливості. *Освітній портал*. URL: <https://legalactivity.com.ua/>.

71. Зайнуллін Д. Р. Колабораціонізм: кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. № 1. 2024. С. 512–516. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/120>.

72. Закалюк А. П. Курс сучасної кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія Української кримінологічної науки. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

73. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. Київ : Ін Юре, 2007. 712 с.

74. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 3 : Практична кримінологія. Київ : Ін Юре, 2008. 320 с.

75. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. *Електронний матеріал*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_polic_2022.pdf.

76. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків : Прапор, 1996. 260 с.

77. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навчальний посібник. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. 264 с.

78. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права : підручник. Київ : Кондор, 2005. 609 с.

79. Коваліско Н. В. Основи соціальної стратифікації : навчальний посібник. Львів : «Магнолія 2006», 2009. 328 с.

80. Кожушко А. Р. Гендерні особливості емоційного вигорання працівників поліції. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2020. С. 202–204.

81. Колабораційна діяльність – проблеми кваліфікації та доказування. *Всеукраїнське професійне юридичне видання «Юридична Газета»*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kolaboraciyna-diyalnist--problemi-kvalifikaciyi-ta-dokazuvannya.html>.

82. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 32 с.

83. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ імені Лесі України, 2006. 464 с.

84. Комих Н. І. Гендерна оптика в дослідженні злочинності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Вип. № 2. 2021. С. 204–209.

85. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW). Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.1979 № 34/180. Ратифікована Україною 24.12.1980. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

86. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Ратифікована Законом України від 20.06.2022 № 2319-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11.

87. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція). Ратифікована Україною 20.06.2012. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

88. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

89. Королеви криміналу. В Україні зростає жіноча злочинність. *Апостроф*. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/accidents/2024-09-04/korolevyi-kriminala-v-ukraine-rastet-jenskaya-prestupnost/59234#>.

90. Костенко О. М. Соціальний натуралізм як методологічний принцип філософії права. *Філософія права і праворозуміння*. Київ; Чернівці. Т. 4–5. 2006–2007. С. 98–106.

91. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильства щодо працівника правоохоронного органу : монографія / А. М. Удод, М. В. Удод, Ю. О. Данилевська, А. О. Волобоєв; за заг. ред. А. М. Удода. – Кропивницький : ДонДУВС, 2023. 200 с.

92. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 544 с.
93. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
94. Кримінально-виконавчий кодекс України. Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
95. Кримінологічна характеристика жіночої злочинності. Матеріали навчального посібника «Кримінологія України». *Мего-Інфо – Юридичний портал № 1*. URL: <https://mego.info/>.
96. Кримінологія (Загальна частина) : навчальний посібник / за заг. ред. Ю. В. Орлова ; МВС України. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с.
97. Кримінологія : академічний курс / кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 538 с.
98. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
99. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
100. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : НАВС, 2020. 612 с.
101. Кримінологія: Загальна та Особлива частина : підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
102. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 513 с.

103. Кримінологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / О. М. Джу́жа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джу́жи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
104. Кричка В. П. Жіноча злочинність району або як і за що карає жінок Фемеда? Міжгірський районний суд Закарпатської області. *Вебпортал Судової влади України*. URL: <https://mg.zk.court.gov.ua/sud0706/pres-centr/news/429014/>.
105. Кубрак Р., Малишко М. Окремі характеристики суб'єкта кримінального правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. *Law. State. Technology*. Вип. № 1. 2022. С. 123–129. DOI: [10.32782/LST/2022-1-19](https://doi.org/10.32782/LST/2022-1-19).
106. Кудінов С. С., Шехавцов Р. М. Розслідування колабораціонізму в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. Вип. № 9. 2024. С. 346–349. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/81>.
107. Кузнецов М. Г. Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства, що є небезпечним для життя. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. Вип. № 1 (7). 2019. С. 136–144. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.1.12>.
108. Кулик С., Панчук А. Особливості участі жінок у терористичних рухах сучасності. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. Вип. № 3 (14). 2022. С. 219–233.
109. Лисько Т. Д., Сенько А. В. Особливості кримінологічної характеристики особи колаборанта. *Приватне та публічне право*. Вип. № 4. 2022. С. 93-98.
110. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Вид-во ХНУВС, 2008. 446 с.
111. Лісовий В., Квіт С. Герменевтика. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-29338>.
112. Лубенець назвав шахрайські схеми, завдяки яким виманюють гроші в родичів загиблих і зниклих безвісти. *Надзвичайні події. Гордон*. URL:

<https://gordonua.com/ukr/news/localnews/lubinets-nazvav-shakhrajski-skhemizavdjaki-jakim-vimanjujut-hroshi-u-rodichiv-zahiblikh-i-zniklikh-bezvisti-1746017.html>.

113. Лукянова Г. Ю. Методологія основи дослідження прав у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник*. Вип. № 4, 2011. С. 33–43.

114. Мельник В. І. Психогенні депресії в період клімаксу як фактор ризику скоєння тяжких кримінальних дій. *Галицький лікарський вісник*. Т. 10. Вип. № 4. 2003. С. 49–52.

115. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юридична думка, 2004. 400 с.

116. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності : монографія. Одеса : ОДЮВС, 2003. 281 с.

117. Меркулова В. О. Психологічні аспекти жіночої насильницької злочинності. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. Вип. № 2. 2022. С. 67–72.

118. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>.

119. Методологія та організація наукових досліджень : навчальний посібник / укладачі: Н. В. Рашкевич, Ю. А. Отрош. Харків, 2022. 291 с.

120. Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із позбавленням волі (Токійські правила). Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 № A/RES/45/110. *LigaZakon*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90344>.

121. Муляр Г. В., Ховпун О. С. Новели кримінального законодавства: колабораційна діяльність. *Наукові записки. Серія Право*. Вип. № 13. 2022. С. 186–190. DOI: [10.36550/2522-9230-2022-13-186-190](https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-13-186-190).

122. Мусієнко А. В., Мусієнко В. В. Деякі аспекти еволюції теорії детермінації злочинності професора Чезаре Ломброзо. *Dictum fatum: Юридичний*

збірник *Державного університету інфраструктури та технологій*. Вип. № 1 (9). 2021. С. 105–110.

123. Наймасовіше самогубство століття: історія релігійної секти, де матерів змушували вбивати власних дітей. *Електронний матеріал*. URL: <https://tsn.ua/svit/masove-samogubstvo-cilih-rodin-lider-sekti-promivav-materyam-mizki-schob-ti-truyili-vlasnih-ditey-1913218.html>.

124. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

125. Нестерова І. А., Софілканич О. В. Темперамент як біологічна детермінанта злочинної поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. № 69. 2022. С. 362–366. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.61>.

126. Нікітенко С. В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 24 с.

127. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.

128. Організація розкриття шахрайств, учинених в кіберпросторі : монографія / Шевчишен А. В., Романов М. Ю., Волобоєв А. О., Лунгол О. М., Габорець О. А., Головкін С. В.; за заг. ред С. С. Вітвіцького. Київ : Алерта, 2023. 200 с.

129. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

130. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 656 с.

131. Осадчий Б. В. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: кримінологічна характеристика та протидія : дис. ... доктор філософії : 12.00.08. Одеса, 2023. 226 с.

132. Основи запобігання злочинності. *Освітній портал СумДУ*. URL: <https://mix.sumdu.edu.ua/textbooks/16599/1027746/index.html>.
133. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 19 с.
134. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія. Київ : ТОВ «Юридична думка», 2008. 336 с.
135. Пекінська платформа дій : прийнята на Четвертій Всесвітній конференції зі становища жінок (Пекін, 15 вересня 1995 року). *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#Text.
136. Пенітенціарна кримінологія : підручник / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. М. Джужа, Д. М. Тичина та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.
137. Перелигіна Р. В. Насильницька поведінка жінки як кримінологічна проблема. *Часопис Київського університету права*. Вип. № 3. 2012. С. 351–355.
138. Петерімова О. Р. Особливості відбування покарання жінками, засудженими до позбавлення волі. *Молодий вчений*. Вип. № 3 (67). 2018. С. 393–396.
139. Петроє О. Інституціональний підхід як методологічна основа дослідження та аналізу соціальних систем у державному управлінні. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. Вип. № 2. 2012. С. 196–200.
140. Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 № 658. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>.

141. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2023 у справі № 725/4683/20 (провадження № 51-6067км21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

142. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 17.08.2023 у справі № 522/17173/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

143. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12.02.2020 у справі № 453/225/19 (провадження № 51-4000кмо19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

144. Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, що не пов'язані з позбавленням волі, для жінок-правопорушниць (Бангкокські правила). Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.2010 № A/RES/65/229. Інформаційна платформа. URL: <https://as.rago.cx.ua/articles/bangkokski-pravila-2010.html>.

145. Принцип відносної депривації: щастя щодо придбань інших людей. Конспекти з психології. StudFiles. URL: <https://studfile.net/preview/9404985/page:32/>.

146. Причини і умови в механізмі поведінки осіб жіночої статі. Портал Pravo.Studio. URL: <https://pravo.studio/osnovyi-kriminologii/prichini-umovi-mehanizmi-povedinki-osib-102238.html>.

147. Про безоплатну правову допомогу. Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

148. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

149. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції

Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Закон України від 22.05.2024 № 3733-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3733-20#Text>.

150. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

151. Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

152. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Статистика. *Офіційний вебпортал Офісу Генерального прокурора.* URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

153. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

154. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

155. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Статистика. *Офіційний вебпортал Офісу Генерального прокурора.* URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushehennya-2>.

156. Про пробацію. Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>.

157. Про протидію торгівлі людьми. Закон України від 20.08.2011 № 3739-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>.

158. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

159. Про соціальні послуги. Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

160. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи. Постанова Пленум Верховного суду України від 07.03.2003 № 2. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.

161. Продан Т. В. Запобігання жіночій насильницькій злочинності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Кривий Ріг, 2020. 224 с.

162. Продан Т. В. Кримінологічна характеристика жіночої насильницької злочинності в Україні : монографія. Чернівці : Технодрук, 2020. 284 с.

163. Протидія кримінальним правопорушенням Національною поліцією в особливий період : колективна монографія / А. Ф. Волобуєв, А. О. Волобоев, С. А. Германов, А. В. Крушеницький, О. В. Одерій, С. П. Пекарський, А. М. Удод ; за заг. ред. О. В. Ковальнової. Київ : Алерта, 2024. 298 с.

164. Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 967 с.

165. Пугач С. І. Кримінально-правова протидія колабораційної діяльності серед жінок. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Вип. № 4. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 94–99. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-15>.

166. Пугач С. І. Кримінологічна характеристика особи жінки, яка підозрюється в учиненні колабораційної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Вип. № 3. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 22–26. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-3-4>.

167. Пугач С. І. Формування державної інформаційної стратегії у сфері протидії жіночим формам організованої злочинності під час війни. *Інформаційне забезпечення протидії організований злочинності в умовах збройного конфлікту* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 16 жовтня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 56–60.

168. Пугач С. І. Актуально про жіночу злочинність як феномен сучасності. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії* : матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності (м. Кропивницький, 16 листопада 2022 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2022. С. 84–85.

169. Пугач С. І. Віктимологічна характеристика жертв жіночої злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Вип. № 3. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 157–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-3-22>.

170. Пугач С. І. Домашнє насильство як передумова окремих проявів жіночої злочинності. *Актуальні питання запобігання та протидії домашньому насильству* : збірник матеріалів Міжрегіонального круглого столу (м. Кривий Ріг, 24 березня 2023 року). Кривий Ріг : ДонДУВС, 2023. С. 74–81.

171. Пугач С. І. Жіноча злочинність як соціально-правове явище в контексті післявоєнного відновлення України. *Post-War Reconstruction of Ukraine: Legal, Political and Economic Challenges in Historical Perspective : scientific monograph*. Ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2025. С. 722–733. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-559-4-35>.

172. Пугач С. І. Методологія дослідження жіночої злочинності: загальнотеоретичні аспекти. *Київський часопис права : науковий журнал юридичного спрямування*. Вип. № 4. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 132–137. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.18>.

173. Пугач С. І. Неповнолітні жертви домашнього насильства вчиненого жінками. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери*

обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 07-08 листопада 2024 року). Івано-Франківськ : ХДУ, 2024. С. 399–402.

174. Пугач С. І. Теорія детермінації злочинності в аспекті дослідження причин та умов жіночої злочинності. *Держава та регіони : науково-виробничий журнал. Серія: Право*. Вип. № 1 (83). Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 70–75. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.10>.

175. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Львів : Край, 2007. 192 с.

176. Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок : монографія. Одеса : ОДУВС, 2009. 173 с.

177. Рішення Конституційного Суду України від 22.11.2023 № 10-р(П)/2023. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#Text>.

178. Родіонова Т. В. Кримінальна відповідальність жінок: історичний аспект. *Правова держава*. Вип. № 11. 2019. С. 132–136.

179. Романюк Х. І. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення абортів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 230 с.

180. Рущенко І. П. Соціологія злочинності : монографія. Харків : Вид-во НАВС, 2001. 370 с.

181. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія. Київ : Атіка, 2002. 144 с.

182. Севрук В. Г., Павленко С. О. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Вип. № 1 (98). 2016. С. 49–60.

183. Сибірна Р. І. Сучасні підходи до проведення наукових досліджень у юриспруденції. *Право.ua*. Вип. № 3. 2021. С. 28–34. DOI: [10.32782/LAW.UA.2021.3.5](https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2021.3.5).

184. Симон Ю. С. Герменевтичний підхід у філософсько-правових дослідженнях: теоретико-методологічний і техніко-юридичний аспекти. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ, 20 листопада 2019 року) : у 2 ч. Київ, 2019. Ч. 1. С. 196–199.

185. Соціальна психологія малих груп: методичні рекомендації з вивчення спецкурсу «Соціальна психологія малих груп» для студентів 3-го курсу спеціальності «Психологія». Чернігів, 2012. 72 с.

186. Сучасні амазонки та «Сукебан»: Найвідоміші жіночі банди світу. *Електронний матеріал*. URL: <https://esquire.kz/samie-znamenitie-zhenskie-bandi-mira/>.

187. Таран Т. Г. Запобігання шахрайству, що вчиняється жінками в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 240 с.

188. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.

189. Толкач А. М. Жіноча злочинність: виклики сьогодення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Вип. № 2. 2025. С. 901–904. DOI: [10.24144/2788-6018.2025.02.133](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.133).

190. Туленков М. В., Лобанова А. С., Яремчук С. С. Системний аналіз у соціології : підручник / за заг. ред. М. В. Туленкова. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2023. 508 с.

191. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) : монографія. Одеса : Юридична література, 2000. 336 с.

192. Тюнін В. О. Особистість злочинця (представника етнічних меншин), який сприяє учасникам злочинних організацій та укриває їх злочинну діяльність. *Форум права*. Вип. № 2. 2011. С. 902–907. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_147.

193. Удод А. М. Криміналізація кримінальних правопорушень в особливий період. *Кримінально-правова охорона та протидія злочинності в особливий період : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*

(м. Вінниця, 27–28 вересня 2024 року) / МВС України, ХНУВС. Харків, 2024. С. 187–189.

194. Удод А. М. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності в освіті на окупованих територіях. *Актуальні питання діяльності підрозділів кримінальної поліції : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 14 квітня 2023 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2023. С. 56–58.

195. Фарзалієва І. Ю. Структура та основні детермінанти жіночої злочинності *Актуальні проблеми протидії злочинності : матеріали XVIII студентської наукової конференції з кримінології* (м. Харків, 28 листопада 2018 року). Харків, 2018. С. 162–164.

196. Федусик В. В. Жіноча злочинність в Україні (кримінально-правові та кримінологічні проблеми) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 24 с.

197. Філіпенко В. Р. Кримінологічна характеристика злочинності жінок у побутовій сфері / В. Р. Філіпенко. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. Вип. № 1. С. 193–196.

198. Чаплик М. М. Тенденції жіночої злочинності в Україні. *Наукові праці. Соціологія*. Вип. № 189. Том 201. 2012. С. 114–118.

199. Черевко К. О. Кримінально-правовий аналіз міжнародного законодавства щодо норми про кримінальну відповідальність за незаконне проведення абортів. *Філософія права*. Вип. № 3. 2013. С. 733–738.

200. Черноліхов С. В. Психосоціальні аспекти дітозгубництва на Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. (на прикладі судових справ Житомирського окружного суду). *Сумський історико-архівний журнал*. Вип. № XLV. 2025. С. 50–65. DOI: <https://doi.org/10.21272/shaj.2025.i45.p.50>.

201. Чишко К. О., Татунько Є. В. Психологічні особливості жертв домашнього насильства та їх вплив на адміністративне провадження. *Формування професійних компетентностей на міждисциплінарній основі в*

умовах глобальної нестабільності : збірник матеріалів конференції (м. Кам'янське, 10 лютого 2025 року). Кам'янське : ГО МОПЛ, 2025. С. 71–77.

202. Чухрай І. Ю. Проблеми корупції в контексті політичної культури. Вісник Львівського університету. Вип. № 34. 2021. С. 228–233.

203. Шевченко Л. О. Соціально-психологічні особливості жінок, що вчинили корисливі злочини. *Право і безпека*. Вип. № 4 (31). 2009. С. 193–198.

204. Шевченко О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2021. 21 с.

205. Шевченко Т. В. Незаконний збут наркотичних засобів з використанням електронних інформаційних ресурсів: проблеми кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Вип. № 84. Ч. 3. 2024. С. 408–413. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.61>.

206. Шевчук Т. А. Теорії детермінації злочинності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/teoriji-determinatsiji-zlochinnosti/>.

207. Щербакова А. К. Механізм індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє бандитизм: характеристика та протидія : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Панов А. М., 2015. 236 с.

208. Adler F. *Sisters in Crime: The Rise of the New Female Criminal*. New York: McGraw-Hill, 1975. 283 p.

209. Berger P. L., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. *American Journal of Sociology*. 1966. Vol. 72, № 2. P. 257–259.

210. Briggs R. *Witches and Neighbors: The Social and Cultural Context of European Witchcraft*. Oxford : Blackwell, 1996. 480 p.

211. Carlen P. *Women, Crime and Poverty* / P. Carlen. Milton Keynes : Open University Press, 1988. 184 p.

212. Commission on Women Offenders. Final Report. Edinburgh : Scottish Government, 2012. URL: <https://www.gov.scot/publications/commission-women-offenders/>.
213. Cooper, Alexia, and Erica Smith Homicide Trends in the United States, 1980–2008. Annual Rates for 2009 and 2010. *Patterns & Trends*. 2011. P. 1–36.
214. Crenshaw, K. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, Vol. 1989, Issue 1, Article 8. P. 139-167.
215. Daly K. Feminism and Criminology / K. Daly, M. Chesney-Lind. *Justice Quarterly*. 1988. Vol. 5, № 4. P. 497–538. DOI: [10.1080/07418828800089871](https://doi.org/10.1080/07418828800089871).
216. Dean T. Crime in Medieval Europe, 1200-1550 / T. Dean. Harlow : Longman, 2001. 173 p.
217. Federici S. Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation. New York : Autonomedia, 2004. 288 p.
218. Gavigan, S. A. M. Women's Crime and Feminist Critiques: A Review. *Canadian Journal of Criminology*. Vol. 25(1), 1983. P. 75–81.
219. Geiger B. Crime, Prostitution, Drugs, and Malingered Insanity: Female Offenders' Resistant Strategies to Abuse and Domination. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2006. Vol. 50, No. 5. P. 582–594.
220. Havlovska A., Dzyurbel A. State Of Research Of Certain Aspects Of Female Criminality In Ukraine. *Архів кримінології та судових наук : науковий журнал*. Вип. № 1(7). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса», 2023 С. 135–141. DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.7.2023.12>.
221. Heidensohn F. The Deviance of Women: A Critique and an Enquiry / F. Heidensohn. *The British Journal of Sociology*. 1968. Vol. 19, № 2. P. 111–126. DOI: [10.2307/588958](https://doi.org/10.2307/588958).
222. Heimer K. Changes in the Gender Gap in Crime and Women's Economic Marginalization / K. Heimer. *Criminal Justice*. 2000. Vol. 1. P. 427–483.
223. Heimer K. Trends in Women's Incarceration Rates in US Prisons and Jails: A Tale of Inequalities / K. Heimer, S. E. Malone, S. De Coster. *Annual Review of*

Criminology. 2023. Vol. 6. P. 85–106. DOI: [10.1146/annurev-criminol-030421-041559](https://doi.org/10.1146/annurev-criminol-030421-041559).

224. Inmate Statistics. Inmate Sex. *Federal Bureau of Prisons*. URL: https://www.bop.gov/about/statistics/statistics_inmate_gender.jsp.

225. Islam M. J. Theories of Female Criminality: A criminological analysis / M. J. Islam, S. Banarjee, N. Khatun. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*. 2014. Vol. 7, № 1. P. 1–8.

226. Kramer H., Sprenger J. *Malleus Maleficarum*. Vol. 2 : The English Translation / ed. and trans. by C. S. Mackay. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 682 p.

227. Levack B. P. *The Witch-Hunt in Early Modern Europe* / B. P. Levack. 4th ed. London ; New York : Routledge, 2016. 320 p.

228. Lombroso C. *The Female Offender* / C. Lombroso, W. Ferrero ; with introduction by W. D. Morrison. New York : D. Appleton and Company, 1895. 313 p. DOI: <https://doi.org/10.1215/9780822385592>.

229. McDougall S. Pardoning Infanticide in Late Medieval France / S. McDougall. *Law and History Review*. 2021. Vol. 39, № 2. P. 229–253. DOI: [10.1017/S0738248020000267](https://doi.org/10.1017/S0738248020000267).

230. Merton R. K. Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*. 1938. Vol. 3, № 5. P. 672–682.

231. Ministry of Justice of the United Kingdom. *Female Offender Strategy*. Cm 9642. London : HM Government, June 2018. 43 p. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/female-offender-strategy>.

232. Moore R. I. *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950–1250*. 2nd ed. Oxford : Blackwell, 2007. 222 p.

233. Morash M. The Relevance of Women's Economic Marginalization to Recidivism / M. Morash, D. A. Kashy. 2022. Vol. 68, № 9. P. 1570–1598. DOI: [10.1177/00938548211039545](https://doi.org/10.1177/00938548211039545).

234. Penal Reform International, Thailand Institute of Justice. *Guide to the Rehabilitation and Social Reintegration of Women Prisoners*. London, 2019. URL:

<https://www.penalreform.org/resource/guide-to-the-rehabilitation-and-social-reintegration-of/>.

235. Responding to intimate partner violence and sexual violence against women: WHO clinical and policy guidelines. *World Health Organization*. URL: <https://www.who.int/reproductivehealth/publications/violence/9789241548595/en/>.

236. Servon, L., Esquier, A., & Tiley, G. *Gender and Financialization of the Criminal Justice System. Social Sciences (Basel)*, 10(11), 2021, 446 p.. URL: <https://doi.org/10.3390/socsci10110446>.

237. Simon Rita J. *Women and Crime : The Rise of the New Female Criminal*. New York. 126 p.

238. Smart C. *Women, Crime and Criminology: A Feminist Critique* / C. Smart. London ; Boston : Routledge & Kegan Paul, 1976. 208 p.

239. Steffensmeier, Darrell National Trends in Female Arrests, 1960–1990: Assessment and Recommendations for Research. *Journal of Quantitative Criminology*. 1993. P. 411–441. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01064111>.

240. Steffensmeier, Darrell, and Dana Haynie. Gender, Structural Disadvantage, and Urban Crime: Do Macrosocial Variables Also Explain Female Offending Rates? *Criminology*. 2000. P. 403–438. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1745-9125.2000.tb00895.x>.

241. Stewart J. Specialist Domestic/Family Violence Courts Within the Australian Context. *Violence Against Women*. Vol. 11. No. 5. 2005. P. 606–622. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/specialist-domesticfamily-violence-courts-within-australian-context>.

242. Sutherland E. H., Cressey D. R. *Principles of Criminology*. 8th ed. Philadelphia : J. B. Lippincott, 1970. 648 p.

243. Task Force on Federally Sentenced Women. *Creating Choices : The Report of the Task Force on Federally Sentenced Women*. Ottawa : Correctional Service of Canada, 1990. URL: <https://www.canada.ca/en/correctional-service/programs/offenders/women/creating-choices/report.html>.

244. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Introductory Handbook on the Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders. Criminal Justice Handbook Series. Vienna : United Nations, 2018. 125 p. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/18-02303_ebook.pdf.

245. Walker G. Crime, Gender and Social Order in Early Modern England / G. Walker. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 314 p.

246. Weisser M. R. Crime and Punishment in Early Modern Europe. London : Routledge, 1982. 192 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Пугач С. І. Теорія детермінації злочинності в аспекті дослідження причин та умов жіночої злочинності. *Держава та регіони : науково-виробничий журнал. Серія: Право.* Вип. № 1 (83). Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 70–75. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.10>.
2. Пугач С. І. Кримінологічна характеристика особи жінки, яка підозрюється в учиненні колабораційної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* Вип. № 3. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 22–26. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-3-4>.
3. Пугач С. І. Кримінально-правова протидія колабораційної діяльності серед жінок. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* Вип. № 4. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 94–99. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-15>.
4. Пугач С. І. Методологія дослідження жіночої злочинності: загальнотеоретичні аспекти. *Київський часопис права : науковий журнал юридичного спрямування.* Вип. № 4. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 132–137. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.18>.
5. Пугач С. І. Віктимологічна характеристика жертв жіночої злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* Вип. № 3. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 157–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-3-22>.
6. Пугач С. І. Жіноча злочинність як соціально-правове явище в контексті

післявоєнного відновлення України. *Post-War Reconstruction of Ukraine: Legal, Political and Economic Challenges in Historical Perspective : scientific monograph*. Ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2025. С. 722–733. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-559-4-35>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Пугач С. І. Актуально про жіночу злочинність як феномен сучасності. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії : матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності* (м. Кропивницький, 16 листопада 2022 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2022. С. 84–85.

8. Пугач С. І. Домашнє насильство як передумова окремих проявів жіночої злочинності. *Актуальні питання запобігання та протидії домашньому насильству : збірник матеріалів Міжрегіонального круглого столу* (м. Кривий Ріг, 24 березня 2023 року). Кривий Ріг : ДонДУВС, 2023. С. 74–81.

9. Пугач С. І. Неповнолітні жертви домашнього насильства вчиненого жінками. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 07-08 листопада 2024 року). Івано-Франківськ : ХДУ, 2024. С. 399–402.

10. Пугач С. І. Формування державної інформаційної стратегії у сфері протидії жіночим формам організованої злочинності під час війни. *Інформаційне забезпечення протидії організованим злочинності в умовах збройного конфлікту : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 16 жовтня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 56–60.

ЗВЕДЕНІ ВІДОМОСТІ
вивчення 182 вироків суду, пов'язаних із вчиненням
жінками кримінальних правопорушень в Україні
(за 2020–2024 роки)

КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
НАСИЛЬНИЦЬКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ			
1.	Умисне вбивство (ст. 115 КК України)	8	4,4
	у т.ч. на побутовому ґрунті (внаслідок домашнього насильства)	5	2,7
	у т.ч. замовне вбивство (організатор)	1	0,5
	Умисне вбивство матір'ю новонародженої дитини (ст. 117 КК України)	3	1,6
	Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК України)	2	1,1
	Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України)	11	6,0
	у т.ч. що спричинило смерть потерпілого	4	2,2
	Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК)	7	3,8
	Побої і мордування (ст. 126 КК України)	4	2,2
	Катування (ст. 127 КК України)	2	1,1
	Разом	35	19,2
КОРИСЛИВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ			
2.	Крадіжка (ст. 185 КК України)	38	20,9
	у т.ч. крадіжка з проникненням у житло	9	4,9
	Шахрайство (ст. 190 КК України)	31	17,0
	у т.ч. інтернет-шахрайство	12	6,6
	у т.ч. шахрайство у сфері нерухомості	7	3,8
	у т.ч. фальшиве волонтерство (період воєнного стану)	4	2,2
	у т.ч. шахрайство щодо родичів зниклих безвісти військових	2	1,1
	у т.ч. «ворожіння», екстрасенсорні послуги	3	1,6
	у т.ч. шахрайство з соціальними виплатами	3	1,6
	Грабіж (ст. 186 КК України)	7	3,8
	Привласнення, розтрата (ст. 191 КК України)	14	7,7
	у т.ч. з використанням службового становища	11	6,0
	Разом	90	49,5

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ			
3.	Одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України)	9	4,9
	Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК)	5	2,7
	Службове підроблення (ст. 366 КК України)	4	2,2
	Разом	18	9,9
У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ			
4.	Незаконне виробництво, збут наркотиків (ст. 307 КК України)	16	8,8
	у т.ч. роль кур'єра (закладчиці)	9	4,9
	у т.ч. роздрібний збут	5	2,7
	Незаконне зберігання без мети збуту (ст. 309 КК України)	12	6,6
	Організація місць для вживання (ст. 317 КК України)	2	1,1
	Разом	30	16,5
ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ			
5.	Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України)	6	3,3
	у т.ч. передача інформації про дислокацію ЗСУ	3	1,6
	у т.ч. участь в органах окупаційної влади	2	1,1
	Державна зрада (ст. 111 КК України)	3	1,6
	Разом	9	4,9
ВСЬОГО		182	100,0

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРІОДУ ВОЄННОГО СТАНУ

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
Період вчинення злочину			
1.	2020–2021 роки (довоєнний період)	58	31,9
	2022 рік (початок воєнного стану)	34	18,7
	2023 рік	48	26,4
	2024 рік	42	23,1
Зв'язок злочину з воєнним станом (після 24.02.2022, досліджено 124 випадки)			
2.	Злочин не пов'язаний з воєнними діями	97	78,2
	Злочин пов'язаний із вимушеним переміщенням	12	9,7
	Колабораційна діяльність, державна зрада	9	7,3
	Шахрайство з використанням воєнної тематики	6	4,8
Статус засудженої щодо переміщення			
3.	Постійно проживає за місцем реєстрації	127	69,8

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
	Внутрішньо переміщена особа (ВПО)	38	20,9
	Мешканка ТОТ (на момент вчинення злочину)	11	6,0
	Мешканка прифронтових територій	6	3,3

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
Вік засуджених			
1.	18–24 роки	18	9,9
	25–29 років	27	14,8
	30–39 років	58	31,9
	40–49 років	48	26,4
	50–59 років	21	11,5
	60 років і старше	10	5,5
Освітній рівень			
2.	Базова середня освіта (9 класів)	21	11,5
	Повна загальна середня освіта (11 класів)	58	31,9
	Професійно-технічна освіта	41	22,5
	Фахова передвища освіта (молодший бакалавр)	28	15,4
	Вища освіта (бакалавр, магістр)	34	18,7
Сімейний стан			
3.	Не перебуває у шлюбі (одинок)	52	28,6
	Перебуває у зареєстрованому шлюбі	49	26,9
	Перебуває у фактичному шлюбі (співмешкання)	28	15,4
	Розлучена	42	23,1
	Вдова	11	6,0
Наявність дітей			
4.	Не має дітей	38	20,9
	Має 1 дитину	58	31,9
	Має 2 дітей	52	28,6
	Має 3 і більше дітей	34	18,7
	у т.ч. має дітей до 14 років	47	25,8
	у т.ч. має дітей до 18 років	89	48,9
Зайнятість на момент вчинення злочину			
5.	Працевлаштована офіційно	58	31,9
	у т.ч. робітничі професії	24	13,2
	у т.ч. службовці бюджетної сфери	19	10,4
	у т.ч. працівники торгівлі, сфери послуг	15	8,2

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
	Підприємець (ФОП)	14	7,7
	Працівники фінансово-кредитної сфери	8	4,4
	Працездатна, яка не працює і не навчається	71	39,0
	Пенсіонерка	16	8,8
	Студентка	9	4,9
	Учасниця бойових дій / військовослужбовець	6	3,3

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
Безпосередня причина злочину			
1.	Матеріальні труднощі, скрутне становище	74	40,7
	Сімейно-побутовий конфлікт	41	22,5
	Перебування у стані залежності (потреба в речовинах)	29	15,9
	Провокуюча поведінка потерпілого (віктимність)	18	9,9
	Домашнє насильство щодо засудженої	14	7,7
	Вплив третіх осіб (співучасників)	23	12,6
	Ідеологічні переконання (для колабораціонізму)	6	3,3
Умови, що сприяли вчиненню кримінальним правопорушенням			
2.	Безробіття, відсутність легального доходу	71	39,0
	Наявність боргових зобов'язань	34	18,7
	Перебування у зоні бойових дій / ТОТ	18	9,9
	Вимушене переміщення як провокуючий фактор	27	14,8
	Зв'язки з кримінальним середовищем	24	13,2
	Відсутність підтримки з боку родини	38	20,9
	Попередня віктимізація (жертва насильства)	21	11,5
Мотив вчинення злочину			
3.	Корисливий (матеріальна вигода)	97	53,3
	Побутовий (вирішення сімейного конфлікту)	31	17,0
	Афективний (раптовий емоційний стан)	19	10,4
	Помста, ревнощі	12	6,6
	Самозахист від насильства	9	4,9
	Адиктивний (задоволення залежності)	8	4,4
	Ідеологічний (колабораціонізм)	6	3,3

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
Роль у вчиненні злочину			
1.	Виконавець (одноосібно)	102	56,0
	Виконавець у співучасті	43	23,6
	Пособник (у т.ч. посередник, кур'єр)	24	13,2
	Організатор	7	3,8
	Підбурювач	6	3,3
Форма співучасті (виявлено 80 випадків)			
2.	Група осіб за попередньою змовою	58	72,5
	Організована група	17	21,3
	Злочинна організація	5	6,3
Рецидив злочинів			
3.	Вперше притягується до кримінальної відповідальності	121	66,5
	Має непогашену судимість	38	20,9
	у т.ч. перебувала на випробувальному строку	14	7,7
	Має погашену судимість	23	12,6
Кількість епізодів злочинної діяльності			
4.	Одиничний злочин	118	64,8
	2–3 епізоди (повторність)	41	22,5
	4–5 епізодів	15	8,2
	6 і більше епізодів (систематична діяльність)	8	4,4
Тривалість злочинної діяльності			
5.	Одноразове діяння	118	64,8
	До 1 місяця	24	13,2
	Від 1 до 6 місяців	21	11,5
	Від 6 місяців до 1 року	11	6,0
	Понад 1 рік	8	4,4

ВІКТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
Категорія потерпілих			
1.	Фізична особа	128	70,3
	Юридична особа (підприємство, організація)	29	15,9
	Держава (бюджет, інтереси)	25	13,7

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
Зв'язок засудженої з потерпілим – фізичною особою (виявлено 128 випадків)			
2.	Чоловік / співмешканець	31	24,2
	Діти (у т.ч. малолітні)	14	10,9
	Батьки, інші родичі	11	8,6
	Знайомі, друзі, сусіди	29	22,7
	Колеги по роботі, підлеглі	9	7,0
	Клієнти, покупці, замовники послуг	12	9,4
	Незнайомі особи	22	17,2
Стать потерпілих – фізичних осіб (виявлено 128 випадків)			
3.	Чоловіки	57	44,5
	Жінки	52	40,6
	Неповнолітні (до 18 років)	19	14,8
Віктимна поведінка потерпілого (виявлено 128 випадків)			
4.	Провокуюча (насильство, образи, погрози)	28	21,9
	Необережна (надмірна довірливість, необачність)	31	24,2
	Нейтральна (відсутність віктимної поведінки)	69	53,9

ОБСТАВИНИ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
Сфера вчинення кримінального правопорушення			
1.	Сімейно-побутова	48	26,4
	Професійна (службова)	41	22,5
	Сфера обігу наркотичних засобів	30	16,5
	Громадські місця	32	17,6
	Інтернет-середовище (кіберзлочини)	16	8,8
	Сфера національної безпеки	9	4,9
	Інші сфери	6	3,3
Місце вчинення кримінального правопорушення			
2.	Місто обласного значення	87	47,8
	Районний центр, мале місто	44	24,2
	Сільська місцевість	38	20,9
	Тимчасово окупована територія	13	7,1
Стан засудженої під час вчинення кримінального правопорушення			
3.	Тверезий стан	114	62,6
	Стан алкогольного сп'яніння	51	28,0
	Стан наркотичного сп'яніння	17	9,3

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
Знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення			
4.	Без використання знарядь (руки, ноги)	68	37,4
	Побутові предмети (ніж, сокира, молоток)	27	14,8
	Технічні засоби (комп'ютер, телефон)	34	18,7
	Підроблені документи	18	9,9
	Службове становище, доступ до цінностей	29	15,9
	Інші засоби	6	3,3

ПРИЗНАЧЕНЕ ПОКАРАННЯ

№ п/п	Показник	К-сть	%
1	2	3	4
Вид основного покарання			
1.	Позбавлення волі на певний строк	64	35,2
	Позбавлення волі зі звільненням від відбування (ст. 75 КК)	58	31,9
	Обмеження волі	21	11,5
	Штраф як основне покарання	19	10,4
	Громадські роботи	11	6,0
	Виправні роботи	6	3,3
	Арешт	3	1,6
Строк позбавлення волі (для засуджених до реального строку, досліджено 64 випадків)			
2.	До 2 років	14	21,9
	Від 2 до 5 років	28	43,8
	Від 5 до 10 років	16	25,0
	Понад 10 років	6	9,4
Додаткові покарання			
3.	Конфіскація майна	8	4,4
	Позбавлення права обіймати посади	14	7,7
	Позбавлення військового звання	2	1,1
	Без додаткового покарання	158	86,8
Звільнення від покарання (ст. 79, 83 КК України)			
4.	Звільнено вагітних жінок	5	2,7
	Звільнено жінок, які мають дітей до 7 років	14	7,7
	Не застосовувалось	163	89,6

ЗВЕДЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
опитування 120 респондентів за темою
«Кримінологічна характеристика та запобігання жіночій злочинності»

№ з/п	Питання / Варіант відповіді	Кількість	%
1	2	3	4
1.	Ваша посада:		
	слідчий	32	26,7
	оперативний працівник	24	20,0
	прокурор	18	15,0
	суддя	14	11,7
	науковець (науко-педагогічний працівник)	12	10,0
	працівник пенітенціарної системи	15	12,5
	інше	5	4,1
2.	Ваш стаж роботи:		
	до 5 років	22	18,3
	5-10 років	38	31,7
	10-15 років	35	29,2
	понад 15 років	25	20,8
3.	Які, на Вашу думку, є основні причини жіночої злочинності? (можливо декілька відповідей)		
	матеріальні труднощі	98	81,7
	сімейно-побутові конфлікти	89	74,2
	домашнє насильство	76	63,3
	психологічні особливості (емоційна нестійкість, схильність до афективних станів)	54	45,0
	вплив кримінального середовища	47	39,2
	алкогольна або наркотична залежність	62	51,7
	низький рівень правової обізнаності	41	34,2
	соціопатичні прояви (антисоціальний розлад особистості)	18	15,0
	інше (власна відповідь)	8	6,7
4.	Які умови найбільше сприяють вчиненню кримінальних правопорушень жінками?		
	воєнний стан та пов'язана з ним нестабільність	52	43,3
	вимушена міграція (внутрішня та зовнішня)	38	31,7
	низький рівень оплати праці	14	11,7
	падіння престижу інституту сім'ї	8	6,7
	поширення корупції	4	3,3
	недостатня соціальна підтримка жінок	4	3,3

№ з/п	Питання / Варіант відповіді	Кількість	%
1	2	3	4
5.	Як Ви оцінюєте вплив воєнного стану на динаміку жіночої злочинності в Україні?		
	суттєво збільшилась	42	35,0
	незначно збільшилась	48	40,0
	залишилась на тому ж рівні	14	11,7
	зменшилась	4	3,3
	важко відповісти	12	10,0
6.	Чи вважаєте Ви, що зміна соціальної ролі жінки в суспільстві (емансипація) впливає на рівень жіночої злочинності?		
	так, суттєво впливає на збільшення	24	20,0
	так, незначно впливає	27	22,5
	не впливає	34	28,3
	навпаки, сприяє зменшенню злочинності	19	15,8
	важко відповісти	16	13,4
7.	Як Ви оцінюєте вплив біологічних (гендерних, фізіологічних) факторів на формування злочинної поведінки жінок?		
	мають визначальне значення	8	6,7
	мають суттєве значення у поєднанні із соціальними факторами	54	45,0
	мають незначне значення	38	31,7
	не мають значення	10	8,3
	важко відповісти	10	8,3
8.	Який віковий діапазон найбільш характерний для жінок, які вчиняють кримінальні правопорушення?		
	18-24 роки	8	6,7
	25-29 років	22	18,3
	30-39 років	52	43,3
	40-49 років	28	23,3
	50 років і старше	10	8,4
9.	Який рівень освіти найчастіше мають жінки-злочинниці?		
	неповна середня	10	8,4
	повна загальна середня	46	38,3
	професійно-технічна	33	27,5
	неповна вища	19	15,8
	повна вища	12	10,0
10.	Який сімейний стан є найбільш характерним для жінок-злочинниць?		
	незаміжня (неодружена)	38	31,7
	заміжня	18	15,0
	розлучена	34	28,3
	вдова	8	6,7

№ з/п	Питання / Варіант відповіді	Кількість	%
1	2	3	4
	перебуває у цивільному шлюбі	22	18,3
11.	Які психологічні особливості найчастіше притаманні жінкам-злочинницям? (можливо декілька відповідей)		
	емоційна нестійкість	87	72,5
	схильність до афективних станів	70	58,3
	низька самооцінка	57	47,5
	схильність до маніпулятивної поведінки	46	38,3
	підвищена тривожність	54	45,0
	схильність до конформізму	38	31,7
	імпульсивність	42	35,0
	інше (власна відповідь)	6	5,0
12.	Чи притаманні жінкам-злочинницям ознаки соціопатії (антисоціального розладу особистості)?		
	так, у більшості випадків	24	20,0
	так, але лише у випадках тяжких насильницьких злочинів	43	35,8
	рідко	34	28,3
	ні	19	15,9
13.	Як наявність неповнолітніх дітей впливає на злочинну поведінку жінок?		
	стримує від вчинення злочинів	32	26,7
	може провокувати вчинення корисливих злочинів	28	23,3
	не впливає	14	11,7
	вплив залежить від конкретних обставин	46	38,3
14.	Які види кримінальних правопорушень найчастіше вчиняються жінками? (можливо декілька відповідей)		
	умисне вбивство (ст. 115 КК України)	38	31,7
	умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України)	29	24,2
	умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України)	34	28,3
	крадіжка (ст. 185 КК України)	94	78,3
	шахрайство (ст. 190 КК України)	87	72,5
	привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України)	56	46,7
	незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст.ст. 307-320 КК України)	68	56,7
	корупційні правопорушення (ст.ст. 368-370 КК України)	31	25,8

№ з/п	Питання / Варіант відповіді	Кількість	%
1	2	3	4
	державна зрада, колабораціонізм (ст.ст. 111-111 ² КК України)	19	15,8
	інше (власна відповідь)	7	5,8
15.	У якій сфері жінки найчастіше вчиняють кримінальні правопорушення?		
	сімейно-побутова сфера	54	45,0
	професійна (службова) сфера	32	26,7
	сфера незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів	18	15,0
	сфера економічної діяльності	12	10,0
	сфера громадського порядку	4	3,3
16.	Яку роль найчастіше виконують жінки у кримінальних правопорушеннях, вчинених за попередньою змовою?		
	організатор	6	5,0
	виконавець	24	20,0
	пособник	18	15,0
	підбурювач	12	10,0
	другорядна роль (кур'єр, посередник)	60	50,0
17.	Хто найчастіше є потерпілим від кримінальних правопорушень, вчинених жінками?		
	чоловік (співмешканець)	42	35,0
	діти	19	15,8
	батьки (інші родичі)	15	12,5
	знайомі, сусіди	26	21,7
	незнайомі особи	6	5,0
	юридичні особи (підприємства, організації)	12	10,0
18.	Які мотиви найчастіше спонукають жінок до вчинення насильницьких кримінальних правопорушень?		
	самозахист від домашнього насильства	34	28,3
	ревнощі	22	18,3
	помста	17	14,2
	корисливі мотиви	8	6,7
	самоствердження	5	4,2
	бажання позбутися проблем	12	10,0
	афективний стан	27	22,5
	інше (власна відповідь)	5	4,2
19.	Як Ви оцінюєте тенденцію щодо участі жінок у злочинах, пов'язаних із колабораціонізмом та державною зрадою?		
	кількість таких злочинів серед жінок суттєво зросла	28	23,3

№ з/п	Питання / Варіант відповіді	Кількість	%
1	2	3	4
	незначно зросла	42	35,0
	залишається на низькому рівні	24	20,0
	жінки рідко вчиняють такі злочини	14	11,7
	важко відповісти	12	10,0
20.	Яка роль жінок у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є найбільш типовою?		
	організатор наркобізнесу	4	3,3
	виробник наркотичних засобів	6	5,0
	кур'єр (перевезення наркотичних засобів)	48	40,0
	роздрібний збут	38	31,7
	зберігання наркотичних засобів	14	11,7
	споживач, який залучає інших	10	8,3
21.	Які заходи загальносоціального запобігання жіночої злочинності є найбільш ефективними? (можливо декілька відповідей)		
	поліпшення економічної ситуації та зайнятості	92	76,7
	підвищення рівня соціальної захищеності жінок	82	68,3
	удосконалення системи протидії домашньому насильству (кризові центри, притулки, обмежувальні приписи)	78	65,0
	розвиток системи психологічної допомоги (доступні консультації, телефони довіри)	63	52,5
	правова освіта населення	58	48,3
	підвищення престижу інституту сім'ї	50	41,7
	контрпропаганда ідеології «рашизму» та підвищення національної свідомості	35	29,2
	децентралізація влади та боротьба з корупцією	28	23,3
	інше (власна відповідь)	5	4,2
22.	Які спеціально-кримінологічні заходи запобігання жіночої злочинності є найбільш ефективними? (можливо декілька відповідей)		
	робота з сім'ями у складних життєвих обставинах (соціальний супровід, комплексна допомога)	86	71,7
	взаємодія правоохоронних органів із соціальними службами (міжвідомчі команди, обмін інформацією)	79	65,8
	індивідуальна профілактична робота	70	58,3
	моніторинг осіб звільнених з місць позбавлення волі	57	47,8
	профілактичний облік осіб групи ризику	51	42,5

№ з/п	Питання / Варіант відповіді	Кількість	%
1	2	3	4
	освітньо-виховні програми для жінок, схильних до девіантної поведінки	44	36,7
	профілактично-виховна робота в трудових колективах	32	26,7
	інше (власна відповідь)	4	3,3
23.	Які індивідуально-профілактичні заходи є найбільш ефективними для запобігання жіночої злочинності? (можливо декілька відповідей)		
	диференційоване призначення покарання з урахуванням особливості правопорушниці	68	56,7
	індивідуальний виховний вплив на жінок групи ризику	62	51,7
	надання допомоги у подоланні алкогольної чи наркотичної залежності	74	61,7
	проведення бесід та консультацій з правового і морального виховання	48	40,0
	роз'яснення віктимологічних аспектів сімейно-побутових відносин	42	35,0
	соціальний патронаж після звільнення з місць позбавлення волі	56	46,7
	формування мотивації до суспільно прийнятної поведінки	38	31,7
	інше (власна відповідь)	4	3,3
24.	Чи враховуються гендерні особливості при призначенні покарання жінкам?		
	так, повною мірою	18	15,0
	так, частково	62	51,7
	ні, не враховуються	24	20,0
	важко відповісти	16	13,3
25.	Як Ви оцінюєте ефективність існуючої системи виконання покарань щодо жінок?		
	висока ефективність	10	8,3
	середня ефективність	42	35,0
	низька ефективність	46	38,3
	неефективна	12	10,0
	важко відповісти	10	8,4
26.	Які чинники найбільш сприяють рецидиву серед жінок? (можливо декілька відповідей)		
	труднощі з працевлаштуванням після звільнення	88	73,3
	наркотична або алкогольна залежність	75	62,5
	розрив сімейних зв'язків	66	55,0
	відсутність житла після звільнення	62	51,7

№ з/п	Питання / Варіант відповіді	Кількість	%
1	2	3	4
	недостатня ресоціалізація під час відбування покарання	58	48,3
	вплив кримінального середовища	50	41,7
	відсутність соціального патронажу після звільнення	45	37,5
	інше (власна відповідь)	4	3,3
27.	Які заходи є найбільш ефективними для запобігання рецидиву серед жінок? (можливо декілька відповідей)		
	програми сприяння працевлаштуванню звільнених (партнерство з роботодавцями, професійна перепідготовка)	82	68,3
	забезпечення соціальним житлом після звільнення	70	58,3
	програми подолання алкогольної та наркотичної залежності (реабілітаційні центри)	76	63,3
	відновлення сімейних зв'язків (сімейне консультування)	58	48,3
	підготовка до звільнення ще під час відбування покарання	64	53,3
	розширення повноважень служби пробації	46	38,3
	електронний моніторинг як альтернатива ув'язненню	34	28,3
	інше (власна відповідь)	3	2,5
28.	Які зміни у законодавстві могли б сприяти зниженню рівня жіночої злочинності? (можливо декілька відповідей)		
	удосконалення механізмів захисту жертв домашнього насильства	81	67,5
	посилення соціальної підтримки жінок із малозабезпечених сімей	76	63,3
	розширення можливостей для альтернативних покарань (громадські роботи, домашній арешт)	72	60,0
	посилення відповідальності за домашнє насильство	68	56,7
	удосконалення системи пробації	54	45,0
	перегляд норм КК України з урахування особливостей жіночої злочинності	38	31,7
	удосконалення кримінально-виконавчого законодавства щодо жінок	32	26,7
	інше (власна відповідь)	6	5,0
29.	Чи вважаєте Ви за доцільне застосування методів кримінологічного прогнозування для запобігання жіночої злочинності?		

№ з/п	Питання / Варіант відповіді	Кількість	%
1	2	3	4
	так, це є необхідним	42	35,0
	так, але лише як допоміжний метод	52	43,3
	ні, це не є ефективним	14	11,7
	важко відповісти	12	10,0
30.	Як Ви оцінюєте традиційну «м'якість» правоохоронних органів та судів до жінок-злочинниць?		
	це є виправданим з огляду на соціальну роль жінки	26	21,7
	виправдано лише за наявності малолітніх дітей	43	35,8
	покарання має бути однаковим незалежно від статі	30	25,0
	така «м'якість» сприяє безкарності	21	17,5
31.	Чи достатньо уваги приділяється проблемі жіночої злочинності у науковій та практичній діяльності?		
	так, достатньо	14	11,7
	частково	48	40,0
	ні, недостатньо	46	38,3
	важко відповісти	12	10,0
32.	Який прогноз щодо динаміки жіночої злочинності в Україні на найближчі 5 років Ви вважаєте найбільш вірогідним?		
	суттєве зростання	28	23,3
	незначне зростання	46	38,3
	стабілізація на поточному рівні	22	18,3
	незначне зниження	8	6,7
	суттєве зниження	2	1,7
	важко відповісти	14	11,7
33.	Які суб'єкти повинні відігравати провідну роль у запобіганні жіночої злочинності? (можливо декілька відповідей)		
	Національна поліція (превентивна служба)	72	60,0
	служба пробації	58	48,3
	центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді	84	70,0
	органи місцевого самоврядування	46	38,3
	громадські організації	38	31,7
	заклади освіти	42	35,0
	роботодавці та трудові колективи	32	26,7
	інше (власна відповідь)	4	3,3

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА
за результати дослідження думки респондентів та офіційних
статистичними даних Офісу Генерального прокурора у межах теми
«Кримінологічна характеристика та запобігання жіночій злочинності»

Нами з метою вивчення сучасного стану, тенденцій розвитку та особливостей жіночої злочинності в . Для узагальнення структурних показників жіночої злочинності, як кримінологічного явища, та розкриття їх змісту, крім якісного методу дослідження (оцінки респондентів), використано кількісний метод (аналіз статистичних даних за 2019–2024 роки), пов'язаний із Формою № 2 (місячний) «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення», затвердженої наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 299, за погодженням з Держстатом. Отримані основні результати свідчать про таке.

1. Загальна динаміка жіночої злочинності.

За досліджуваний період (2019–2024 роки) кількість жінок, які вчинили кримінальні правопорушення, скоротилася з 13785 осіб до 11532 осіб, що становить зниження на 16,3 %. Питома вага жінок серед усіх злочинців коливалася в межах 11,4–12,6 %.

Таблиця 1 – Динаміка жіночої злочинності (дані за 2019–2024 роки)

Показники	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Всього осіб	109825	102007	98804	74314	97951	97661
З них жінок	13785	12696	12269	8439	11734	11532
Питома вага, %	12.55	12.45	12.42	11.36	11.98	11.81
Під вартою	379	354	397	465	481	407

Характерною особливістю є різке зниження показників у 2022 році (8439 жінок, -31,2 %), що пояснюється початком повномасштабної агресії російської федерації: тимчасова окупація, масова міграція, порушення роботи правоохоронних органів. Але у 2023 році спостерігається відновлення тенденції (+39,0 %), у 2024 – стабілізація (-1,7 %).

Думка респондентів: 75,0 % констатували збільшення рівня жіночої злочинності в умовах воєнного стану (35,0 % – суттєве, 40,0 % – незначне). Основними кримінологічними умовами визначено воєнний стан та нестабільність (43,3 %), вимушену міграцію (31,7 %), низький рівень оплати праці (11,7 %).

2. Детермінанти жіночої злочинності.

Респонденти підтвердили домінування соціально-економічних факторів у генезі жіночої злочинності. Серед основних причин фахівці визначили:

- матеріальні труднощі – 81,7 %;
- сімейно-побутові конфлікти – 74,2 %;

- домашнє насильство – 63,3 %;
- алкогольна/наркотична залежність – 51,7 %;
- психологічні особливості – 45,0 %.

Щодо впливу біологічних факторів: 45,0 % вважають їх суттєвими у поєднанні із соціальними, 31,7 % - незначними, 6,7 % - визначальними. Вплив емансипації на злочинність оцінюється неоднозначно: 42,5 % вбачають певний вплив на збільшення, 28,3 % заперечують такий зв'язок.

3. Кримінологічний портрет жінки-злочинниці.

3.1. Вікова характеристика.

Статистичні дані свідчать про «старіння» контингенту: зниження неповнолітніх на 63,3 %, молоді 18-28 років – на 33,9 %, при зростанні групи 55+ років на 5,5 %. Найбільш криміногенною є група 29-39 років (34,2 % у 2024 році).

Таблиця 2 – Вікова структура жінок-злочинниць (дані за 2019–2024 роки)

Вікова група	2019	2020	2021	2022	2023	2024
до 18 років	449	329	324	121	178	165
18–28 років	3231	2894	2784	1620	2272	2137
29–39 років	4859	4540	4384	2913	3854	3939
40–54 років	3743	3448	3436	2554	3755	3705
55 і більше	1503	1485	1341	1231	1675	1586

Думка респондентів: типовий вік жінки-злочинниці: 30-39 років – 43,3 %, 40-49 років – 23,3 %, 25-29 років – 18,3 %. Позиція узгоджується зі статистичними даними.

3.2. Освітній рівень.

Відповідно до статистичних даних офісу Генерального прокурора у жінок-злочинниць переважає базовий/профільний середній рівень освіти (62,0 % у 2024 році). Частка рівня вищої освіти зросла з 14,3 % до 21,7 % (+38,1 %). Частка рівня без освіти знизилася з 1,9 % до 0,6 %.

Таблиця 3 – Освітній рівень жінок-злочинниць (дані за 2020–2024 роки)

Освіта	2020	2021	2022	2023	2024
Вища і фахова передвища	1815	1887	1632	2517	2506
Професійна (професійно-технічна)	2503	1901	1260	1690	1683
Базова та профільна середня	7908	8085	5368	7296	7154
Початкова	231	205	94	135	120
Без освіти	239	191	85	96	69

Думка респондентів: повна середня – 38,3 %, професійно-технічна – 27,5 %, неповна вища – 15,8 %. Дані узгоджуються із офіційною статистикою.

3.3. Психологічні особливості.

За результатами опитування (множинний вибір) встановлено, що жінкам-злочинницям притаманні:

- емоційна нестійкість – 72,5 %;
- схильність до афективних станів – 58,3 %;
- низька самооцінка – 47,5 %;
- підвищена тривожність – 45,0 %;
- маніпулятивна поведінка – 38,3 %;
- конформізм – 31,7 %.

Ознаки соціопатії: притаманні при тяжких насильницьких злочинах – 35,8 %, рідко притаманні – 28,3 %, у більшості випадків притаманні – 20,0 %.

3.4. Сімейний стан та материнство.

За оцінкою респондентів сімейний стан для жінок-злочинниць притаманний такий, як: незаміжня – 31,7 %, розлучена – 28,3 %, перебуває у цивільному шлюбі – 18,3 %.

Вплив материнства залежить від обставин – 38,3 %, стримує від злочинів – 26,7 %, може провокувати на вчинення корисливих злочинів – 23,3 %, не впливає – 11,7 %.

4. Соціальний статус та зайнятість.

Ключовий показник вказує на те, що 67,2 % жінок-злочинниць (7754 осіб у 2024 році) є працездатними, які не працюють і не навчаються. Це додатково підтверджує думку респондентів щодо матеріальні труднощі як головний детермінант (81,7 %).

Таблиця 4 – Зайнятість жінок-злочинниць (дані за 2020–2024 роки)

Категорія	2020	2021	2022	2023	2024
Працездатні незайняті	8786	8608	5727	7801	7754
Безробітні (зареєстровано)	672	585	349	417	365
Учні та студенти	403	380	149	214	221
Державні службовці	26	32	27	15	34
Правоохоронці	24	31	53	44	42
Військовослужбовці	35	19	37	48	57

5. Основні види кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками.

Статистичні тенденції ілюструють таку динаміку вчинення жінками категорій кримінальних правопорушень:

- злочини проти власності – зниження з 7490 до 4142 (-44,7 %);
- злочини проти життя та здоров'я – зростання з 2004 до 2571 (+28,3 %);
- злочини проти національної безпеки – стрімке зростання з 21 до 463 (колабораціонізм);
- порушення безпеки руху – зростання з 299 до 612 (+104,7 %).

Таблиця 5 – Основні види кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками (дані за 2020–2024 роки)

Вид правопорушення	2020	2021	2022	2023	2024
Проти власності	7490	6971	3733	4845	4142
Проти життя та здоров'я	2004	2181	1573	2318	2571
Обіг наркотичних засобів	1402	1206	1200	1477	1574
Проти авторитету органів влади	770	744	742	1228	1136
Проти безпеки руху	299	350	301	451	612
Проти національної безпеки	21	11	333	664	463

Думка респондентів: до основних видів кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками, слід віднести: крадіжку (ст. 185 КК України – 78,3 %), шахрайство (ст. 190 КК України – 72,5 %), наркозлочини (ст.ст. 307–320 КК України – 56,7 %), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України – 46,7 %), умисне вбивство (ст. 115 КК України – 31,7 %), корупція (ст.ст. 368–370 КК України – 25,8 %).

Відмічається, що сфера вчинення кримінальних правопорушень є: сімейно-побутова – 45,0 %, професійна – 26,7 %, обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів – 15,0 %. До потерпілими, як правило, відносяться: чоловік/співмешканець – 35,0 %; знайомі, сусіди – 21,7 %, діти – 15,8 %. Щодо мотивів насильницьких злочинів: самозахист від домашнього насильства – 28,3 %, афективний стан – 22,5 %, ревності – 18,3 %.

Роль у злочинах за попередньою змовою: другорядна (кур'єр, посередник) – 50,0 %, виконавець – 20,0 %, організатор – 5,0 %.

Окремо респонденти констатують зростання колабораціонізму серед жінок в умовах воєнного стану, що підтверджується офіційною статистикою (з 21 до 463 осіб).

6. Судові рішення та система покарань.

Статистичні дані свідчать про високу обвинувальну спрямованість: 97,9 % засуджених у 2024 році, виправдано лише 49 жінок (0,8 %).

Таблиця 6 – Судові рішення щодо жінок (дані за 2019–2024 роки)

Показник	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Вироки набрали сили	7302	6723	6130	4587	7507	6472
Засуджено	6543	6046	6002	4479	7355	6339
Виправдано	24	7	49	46	48	49
Закрито судом	1940	3143	3166	2064	2655	2700
Звільнено від відповідальності	1533	1522	1656	1080	1206	1005

Думка респондентів: система покарань в Україні з огляду ефективності є низькою – 38,3 %, середньою – 35,0 %, неефективною – 10,0 %, високою – 8,3 %. Гендерна специфіка покарання враховується частково – 51,7 %, не враховується – 20,0 %, повністю враховується – 15,0 %.

Відмічається, що «м'якість» до жінок виправдана за наявності дітей – 35,8 %, виправдана соціальною роллю – 21,7 % та може сприяти безкарності – 17,5 %. До основних чинників рецидиву серед жінок слід віднести проблеми з працевлаштуванням (73,3 %), наркотичну або алкогольну залежність (62,5 %), розрив сімейних зв'язків (55,0 %), відсутністю житла (51,7 %).

7. Запобігання жіночій злочинності.

З метою запобігання розвитку жіночій злочинності в Україні респонденти відзначили комплекс заходів. До найбільш ефективних віднесено:

- загальносоціальні заходи запобігання: поліпшення економічної ситуації та зайнятості (76,7 %), підвищення рівня соціальної захищеності жінок (68,3 %), удосконалення системи протидії домашньому насильству (65,0 %), розвиток системи психологічної допомоги (52,5 %);
- спеціально-кримінологічні заходи запобігання: робота з сім'ями у складних життєвих обставинах (71,7 %), взаємодія правоохоронних органів із соціальними службами (65,8 %), індивідуальна профілактична робота (58,3 %);
- індивідуально-профілактичні заходи запобігання: надання допомоги у подоланні алкогольної чи наркотичної залежності (61,7 %), диференційоване призначення покарання з урахуванням особливості правопорушниці (56,7 %), індивідуальний виховний вплив на жінок групи ризику (51,7 %).

8. Прогнозні оцінки.

За оцінкою респондентів динаміка жіночої злочинності на найближчі 5 років в Україні зіткнеться з незначним зростанням (38,3 %). Водночас 23,3 % вважаються, що відбудеться суттєве зростання; 18,3 – відбудеться стабілізація динаміки; 6,7 % вказують на незначне зниження, а 1,7 % на суттєве зниження.

Тобто 61,7 % фахівців прогнозують зростання жіночої злочинності, що зумовлено наслідками воєнного стану, економічною нестабільністю та соціальною дезадаптацією.

Висновки.

На підставі комплексного аналізу результатів опитування респондентів та статистичних даних можна сформулювати такі висновки:

1. Динаміка. Загальна кількість жінок-злочинниць знизилася на 16,3 % (з 13785 до 11532), проте 75 % респондентів констатують зростання в умовах воєнного стану. Критичний 2022 рік (-31,2 %) змінився відновленням у 2023 році (+39,0 %).

2. Детермінанти. Жіноча злочинність детермінована соціально-економічними факторами (бідність – 81,7 %, що підтверджується статистикою: 67,2 % незайнятих) та сімейною дисфункцією (конфлікти – 74,2 %, насильство – 63,3 %).

3. Кримінологічний портрет. Типова портрет жінки-злочинниці: 30-39 років (34,2 % за статистикою, 43,3 % за оцінкою респондентів), середня освіта (62,0 %), без офіційного шлюбу (60,0 %), емоційно нестійка (72,5 %), соціально дезадаптована.

4. Структура злочинності. Домінують корисливі посягання (крадіжка – 78,3 %, шахрайство – 72,5 %), проте їх частка знижується (-44,7 %). Зростають насильницькі злочини (+28,3 %) та злочини проти національної безпеки (колабораціонізм: з 21 до 463 осіб).

5. Специфіка. Насильницькі злочини мають переважно реактивний характер (самозахист – 28,3 %, афект – 22,5 %). У злочинах за попередньою змовою групою осіб жінки виконують другорядні ролі (50,0 %). Основні потерпілі – чоловік/співмешканець (35,0 %).

6. Ефективність покарань. Система виконання покарань оцінюється як неефективна (48,3 %). Ключові чинники рецидиву: проблеми працевлаштування (73,3 %), залежності (62,5 %). Обвинувальна спрямованість суді: 97,9 % засуджених.

7. Запобігання. Пріоритетні напрями: економічна підтримка (76,7 %), соціальний захист (68,3 %), протидія домашньому насильству (65,0 %), робота із сім'ями у складних обставинах (71,7 %).

8. Прогноз. Несприятливий: 61,6 % респондентів очікують зростання жіночої злочинності впродовж найближчих 5 років через наслідки воєнного стану та соціально-економічної кризи.

Більш детальніше аналіз статистичних даних офісу Генерального прокурора викладено у таблицях нижче.

ЗВЕДЕНІ ДАНІ

щодо кримінологічної характеристики жіночої злочинності в Україні (2019–2024 роки)¹

Показники	2019	%	2020	%	2021	%	2022	%	2023	%	2024	%	З/П	С/П
ЗАГАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ														
Всього виявлено осіб	109825	—	102007	-7,12	98804	-3,14	74314	-24,79	97951	31,81	97661	-0,3	580562	96760
З них жінок	13785	—	12696	-7,9	12269	-3,36	8439	-31,22	11734	39,04	11532	-1,72	70455	11743
Жінки під вартою	379	—	354	-6,6	397	12,15	465	17,13	481	3,44	407	-15,38	2483	414
ЗА ВИДОМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ (жінки)														
Кримінальні проступки	—	—	3716	—	6683	79,84	3489	-47,79	4525	29,69	4719	4,29	23132	3855
Злочини	—	—	8980	—	5586	-37,8	4950	-11,39	7209	45,64	6813	-5,49	33538	5590
ЗА ВІКОМ (жінки)														
до 14 років	36	—	24	-33,33	25	4,17	6	-76	12	100	11	-8,33	114	19
14-15 років	167	—	106	-36,53	109	2,83	34	-68,81	65	91,18	44	-32,31	525	88
16-17 років	246	—	199	-19,11	190	-4,52	81	-57,37	101	24,69	110	8,91	927	155
18-28 років	3231	—	2894	-10,43	2784	-3,8	1620	-41,81	2272	40,25	2137	-5,94	14938	2490
29-39 років	4859	—	4540	-6,57	4384	-3,44	2913	-33,55	3854	32,3	3939	2,21	24489	4082
40-54 років	3743	—	3448	-7,88	3436	-0,35	2554	-25,67	3755	47,02	3705	-1,33	20641	3440
55-59 років	638	—	613	-3,92	584	-4,73	464	-20,55	663	42,89	653	-1,51	3615	603
60 років і більше	865	—	872	0,81	757	-13,19	767	1,32	1012	31,94	933	-7,81	5206	868
ЗА ОСВІТОЮ (жінки)														
вища і фахова передвища	2079	—	1815	-12,7	1887	3,97	1632	-13,51	2517	54,23	2506	-0,44	12436	2073
професійна (професійно-технічна)	2955	—	2503	-15,3	1901	-24,05	1260	-33,72	1690	34,13	1683	-0,41	11992	1999
базова середня та профільна середня	8206	—	7908	-3,63	8085	2,24	5368	-33,61	7296	35,92	7154	-1,95	44017	7336
початкова	—	—	231	—	205	-11,26	94	-54,15	135	43,62	120	-11,11	785	131
без освіти	—	—	239	—	191	-20,08	85	-55,5	96	12,94	69	-28,13	680	113
ЗА ГРОМАДЯНСТВОМ (жінки)														
громадяни України	13641	—	12623	-7,46	12192	-3,41	8387	-31,21	11653	38,94	11466	-1,6	69962	11660
іноземні громадяни	132	—	64	-51,52	69	7,81	49	-28,99	64	30,61	60	-6,25	438	73
особи без громадянства	122	—	9	-92,62	8	-11,11	3	-62,5	17	466,67	6	-64,71	165	28
нелегальні мігранти	—	—	4	—	2	-50	1	-50	—	-100	—	—	7	1
біженці	—	—	1	—	—	-100	4	—	1	-75	1	0	7	1

¹ Розрахунок відсоткового співвідношення звітних показників ОГП здійснювався шляхом порівняння поточного року з попереднім за формулою: $((A/B)*100)-100=\%$ (наприклад: $((102007/109825)*100)-100=-7,12\%$). Ця формула буде використана і для подальших зведених даних (наведених нижче).

ЗВЕДЕНІ ДАНІ
щодо зайнятості жінок, які вчинили кримінальні правопорушення (2020–2024 роки)

Показники	2020	%	2021	%	2022	%	2023	%	2024	%	З/П	С/П
УЧНІ ТА СТУДЕНТИ												
Усього	403	—	380	-5,71	149	-60,79	214	43,62	221	3,27	1367	228
<i>середньої освіти</i>	177	—	155	-12,43	65	-58,06	100	53,85	71	-29	568	95
<i>професійної (професійно-технічної)</i>	102	—	95	-6,86	40	-57,89	53	32,5	56	5,66	346	58
<i>фахової передвищої</i>	22	—	35	59,09	15	-57,14	13	-13,33	17	30,77	102	17
<i>вищої</i>	102	—	95	-6,86	29	-69,47	48	65,52	77	60,42	351	59
НЕЗАЙНЯТІ												
Працевдатні, які не працюють і не навчаються	8786	—	8608	-2,03	5727	-33,47	7801	36,21	7754	-0,6	38676	6446
Безробітні (зарєєстровані)	672	—	585	-12,95	349	-40,34	417	19,48	365	-12,47	2388	398
ДЕПУТАТИ												
Верховної Ради України та АР Крим	1	—	—	-100	—	—	1	—	—	-100	2	0
Обласних рад	1	—	—	-100	1	—	—	-100	—	—	2	0
Сільських, селищних, міських, районних рад	18	—	1	-94,44	18	1700	11	-38,89	15	36,36	63	11
ДЕРЖАВНІ СЛУЖБОВЦІ												
Усього	26	—	32	23,08	27	-15,63	15	-44,44	34	126,67	134	22
<i>категорія А</i>	1	—	—	-100	—	—	—	—	—	—	1	0
<i>категорія Б</i>	9	—	17	88,89	8	-52,94	9	12,5	13	44,44	56	9
<i>категорія В</i>	14	—	14	0	14	0	6	-57,14	17	183,33	65	11
ПРАЦІВНИКИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ												
Усього	24	—	31	29,17	53	70,97	44	-16,98	42	-4,55	194	32
<i>прокуратури</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0	0
<i>Національної поліції</i>	8	—	8	0	23	187,5	18	-21,74	5	-72,22	62	10
<i>СБУ</i>	—	—	—	—	—	—	1	—	1	0	2	0
<i>Державної кримінально-виконавчої служби</i>	1	—	2	100	2	0	2	0	9	350	16	3
<i>Державної прикордонної служби</i>	1	—	2	100	5	150	1	-80	6	500	15	3
<i>Державної митної служби</i>	5	—	11	120	19	72,73	6	-68,42	8	33,33	49	8

ЗВЕДЕНІ ДАНІ
щодо зайнятості жінок, які вчинили кримінальні правопорушення (2020–2024 роки)

Показники	2020	%	2021	%	2022	%	2023	%	2024	%	З/П	С/П
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ												
Усього	35	—	19	-45,71	37	94,74	48	29,73	57	18,75	196	33
офіцерський склад	1	—	—	-100	2	—	9	350	4	-55,56	16	3
сержантський склад		—	—	—	—	—	2	—	10	400	12	2
за контрактом	31	—	15	-51,61	25	66,67	24	-4	19	-20,83	114	19
мобілізовані	5	—	2	-60	3	50	5	66,67	22	340	37	6
ІНШІ КАТЕГОРІЇ												
Судді	2	—	—	-100	1	—	5	400	—	-100	8	1
Адвокати	2	—	3	50	3	0	4	33,33	8	100	20	3
Нотаріуси	3	—	4	33,33	1	-75	5	400	6	20	19	3
Учасники АТО/ООС	—	—	—	—	—	—	8	—	10	25	18	3

ЗВЕДЕНІ ДАНІ
щодо прийнятих рішень судом стосовно жінок (2019–2024 роки)

Показники	2019	%	2020	%	2021	%	2022	%	2023	%	2024	%	З/П	С/П
ВИРОКИ ТА УХВАЛИ, ЩО НАБРАЛИ ЗАКОННОЇ СИЛИ														
Всього жінок	7302	—	6723	-7,93	6130	-8,82	4587	-25,17	7507	63,66	6472	-13,79	38721	6454
<i>у т.ч. спеціальне досудове розслідування</i>	12	—	7	-41,67	1	-85,71	6	500	38	533,33	204	436,84	268	45
Засуджено	6543	—	6046	-7,6	6002	-0,73	4479	-25,37	7355	64,21	6339	-13,81	36764	6127
Виправдано	24	—	7	-70,83	49	600	46	-6,12	48	4,35	49	2,08	223	37
ПРОВАДЖЕННЯ ЗАКРИТО СУДОМ														
Закрито - всього	1940	—	3143	62,01	3166	0,73	2064	-34,81	2655	28,63	2700	1,69	15668	2611
<i>у т.ч. спеціальне досудове розслідування</i>	—	—	—	—	1	—	—	-100	1	—	4	300	6	1
Звільнено від кримінальної відповідальності	1533	—	1522	-0,72	1656	8,8	1080	-34,78	1206	11,67	1005	-16,67	8002	1334
Прокурор відмовився від обвинувачення	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0	0
КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ														
Всього	—	—	613	—	2577	320,39	1772	-31,24	2463	39	2253	-8,53	9678	1613
Засуджено	—	—	600	—	2553	325,5	1756	-31,22	2442	39,07	2228	-8,76	9579	1597
Виправдано	—	—	—	—	2	—	2	0	5	150	6	20	15	3
Закрито	—	—	692	—	1918	177,17	1225	-36,13	1443	17,8	1191	-17,46	6469	1078
ЗЛОЧИНИ														
Всього	—	—	6110	—	3553	-41,85	2815	-20,77	5044	79,18	4219	-16,36	21741	3624
Засуджено	—	—	5446	—	3449	-36,67	2723	-21,05	4913	80,43	4111	-16,32	20642	3440
Виправдано	—	—	7	—	47	571,43	44	-6,38	43	-2,27	43	0	184	31
Закрито	—	—	2451	—	1248	-49,08	839	-32,77	1212	44,46	1509	24,5	7259	1210

ЗВЕДЕНІ ДАНІ
щодо жіночої злочинності за видами кримінальних правопорушень (2020–2024 роки)

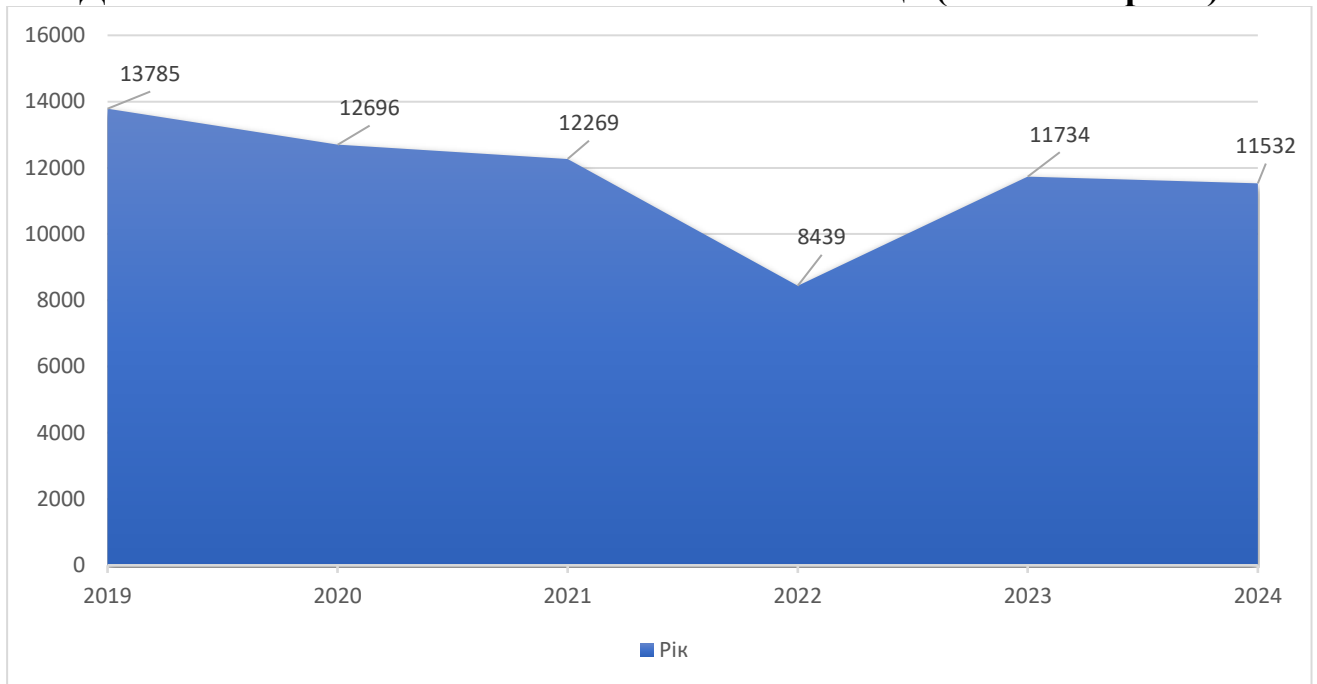
Показники	2020	%	2021	%	2022	%	2023	%	2024	%	З/П	С/П
Проти основ національної безпеки (розділ I КК України)												
Всього осіб	101	—	111	9,9	1455	1210,8	1685	15,81	1457	-13,53	4809	802
З них жінок	21	—	11	-47,62	333	2927,3	664	99,4	463	-30,27	1492	249
Проти життя та здоров'я особи (розділ II КК України)												
Всього осіб	20113	—	20866	3,74	15193	-27,19	21080	38,75	21313	1,11	98565	16428
З них жінок	2004	—	2181	8,83	1573	-27,88	2318	47,36	2571	10,91	10647	1775
Проти волі, честі та гідності (розділ III КК України)												
Всього осіб	253	—	286	13,04	124	-56,64	161	29,84	174	8,07	998	166
З них жінок	19	—	12	-36,84	9	-25	20	122,22	14	-30	74	12
Проти статевої свободи (розділ IV КК України)												
Всього осіб	342	—	330	-3,51	212	-35,76	329	55,19	319	-3,04	1532	255
З них жінок	6	—	1	-83,33	5	400	8	60	2	-75	22	4
Проти виборчих, трудових прав (розділ V КК України)												
Всього осіб	2415	—	2394	-0,87	1411	-41,06	2121	50,32	2206	4,01	10547	1758
З них жінок	221	—	210	-4,98	110	-47,62	136	23,64	195	43,38	872	145
Проти власності (розділ VI КК України)												
Всього осіб	48068	—	44452	-7,52	24971	-43,82	30165	20,8	23317	-22,7	170973	28496
З них жінок	7490	—	6971	-6,93	3733	-46,45	4845	29,79	4142	-14,51	27181	4530
У сфері господарської діяльності (розділ VII КК України)												
Всього осіб	989	—	818	-17,29	276	-66,26	641	132,25	879	37,13	3603	601
З них жінок	253	—	223	-11,86	65	-70,85	161	147,69	220	36,65	922	154
Проти довкілля (розділ VIII КК України)												
Всього осіб	1104	—	1272	15,22	1092	-14,15	1249	14,38	1204	-3,6	5921	987
З них жінок	18	—	28	55,56	27	-3,57	35	29,63	30	-14,29	138	23

ЗВЕДЕНІ ДАНІ
щодо жіночої злочинності за видами кримінальних правопорушень (2020–2024 роки)

Показники	2020	%	2021	%	2022	%	2023	%	2024	%	З/П	С/П
Проти громадської безпеки (розділ IX КК України)												
Всього осіб	4138	—	3416	-17,45	3194	-6,5	3679	15,18	3785	2,88	18212	3035
З них жінок	147	—	103	-29,93	81	-21,36	118	45,68	78	-33,9	527	88
Проти безпеки руху (розділ XI КК України)												
Всього осіб	6042	—	5540	-8,31	3807	-31,28	5065	33,04	5545	9,48	25999	4333
З них жінок	299	—	350	17,06	301	-14	451	49,83	612	35,7	2013	336
Проти громадського порядку (розділ XII КК України)												
Всього осіб	2012	—	1843	-8,4	1022	-44,55	1389	35,91	1605	15,55	7871	1312
З них жінок	165	—	161	-2,42	74	-54,04	158	113,51	165	4,43	723	121
У сфері обігу наркотиків (розділ XIII КК України)												
Всього осіб	12171	—	11579	-4,86	12633	9,1	17282	36,8	18073	4,58	71738	11956
З них жінок	1402	—	1206	-13,98	1200	-0,5	1477	23,08	1574	6,57	6859	1143
Проти авторитету органів влади (розділ XV КК України)												
Всього осіб	3733	—	4340	16,26	5440	25,35	7551	38,81	6838	-9,44	27902	4650
З них жінок	770	—	744	-3,38	742	-0,27	1228	65,5	1136	-7,49	4620	770
Проти правосуддя (розділ XVIII КК України)												
Всього осіб	1683	—	2074	23,23	1111	-46,43	1681	51,31	2835	68,65	9384	1564
З них жінок	196	—	266	35,71	115	-56,77	130	13,04	222	70,77	929	155
Проти військової служби (розділ XIX КК України)												
Всього осіб	1344	—	1185	-11,83	2591	118,65	3405	31,42	7303	114,48	15828	2638
З них жінок	29	—	17	-41,38	35	105,88	15	-57,14	27	80	123	21
Проти миру та безпеки людства (розділ XX КК України)												
Всього осіб	21	—	35	66,67	679	1840	555	-18,26	352	-36,58	1642	274
З них жінок	3	—	4	33,33	178	4350	186	4,49	107	-42,47	478	80

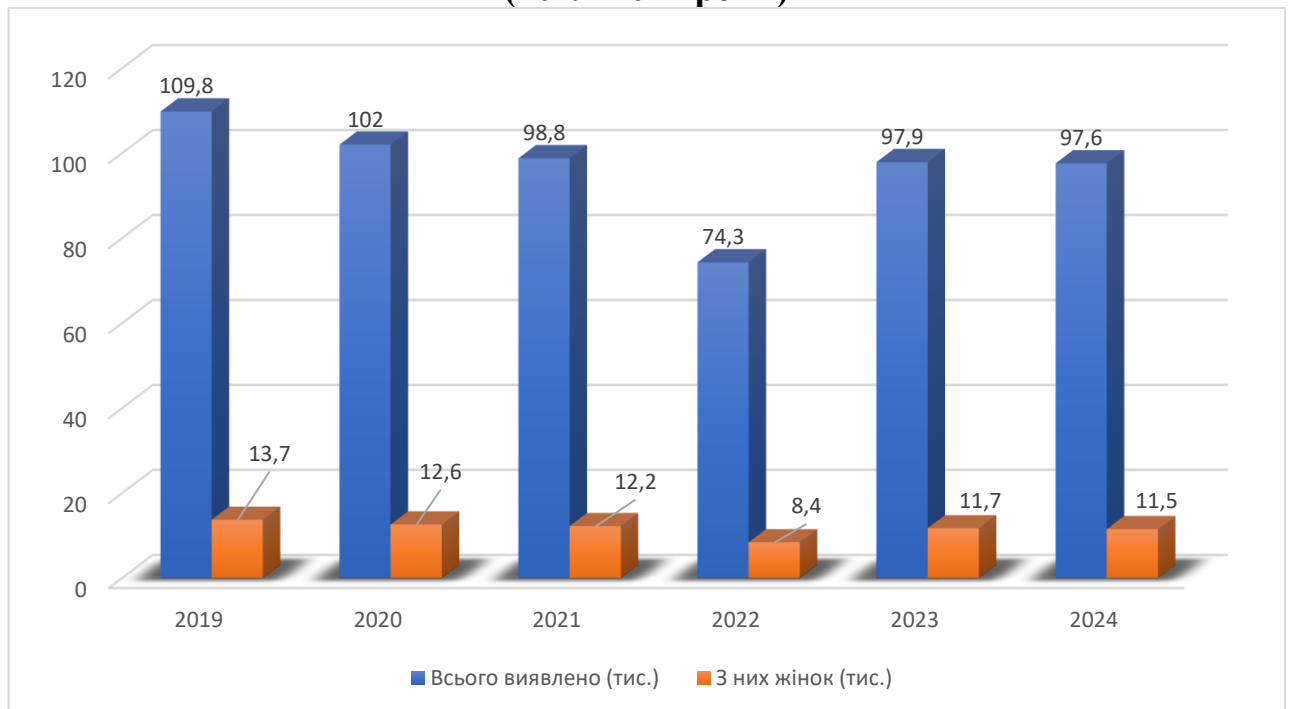
Діаграма 1

Динаміка кількості виявлених жінок-злочинниць (2019–2024 роки)

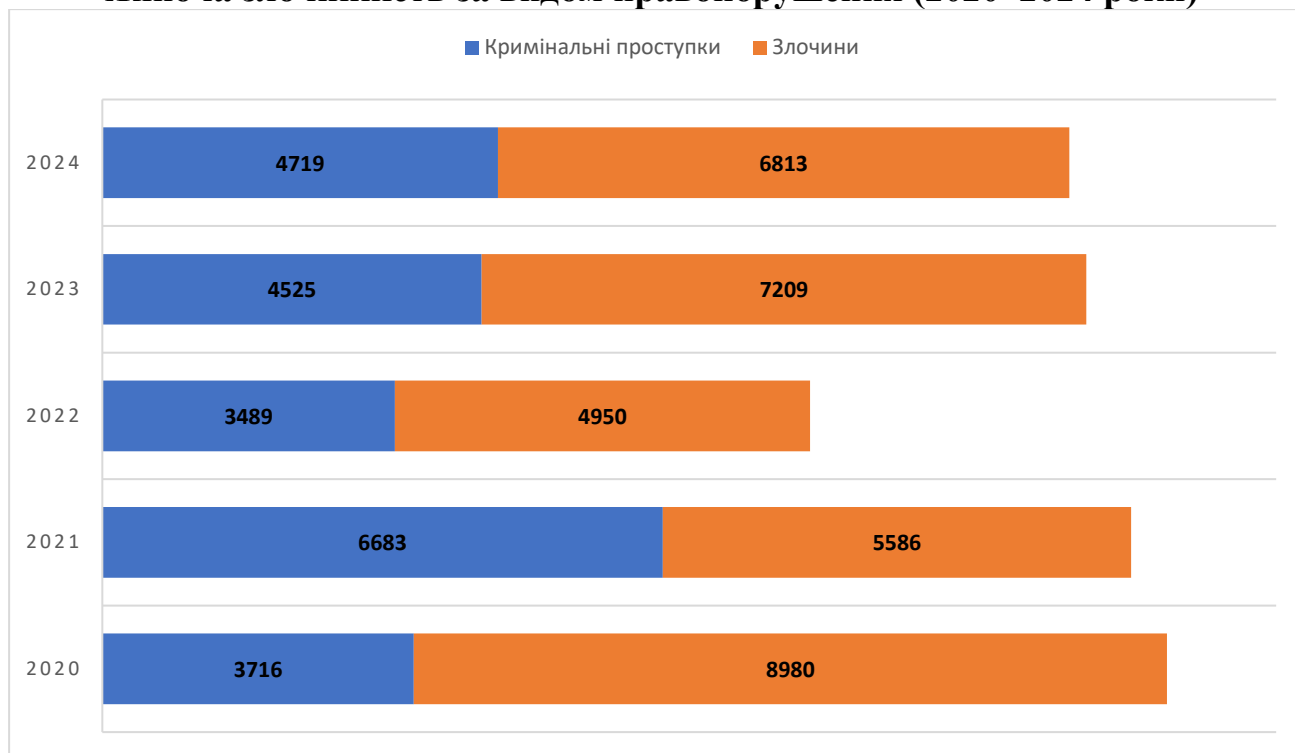
Діаграма 2

Співвідношення загальної кількості правопорушників та жінок серед них (2019–2024 роки)

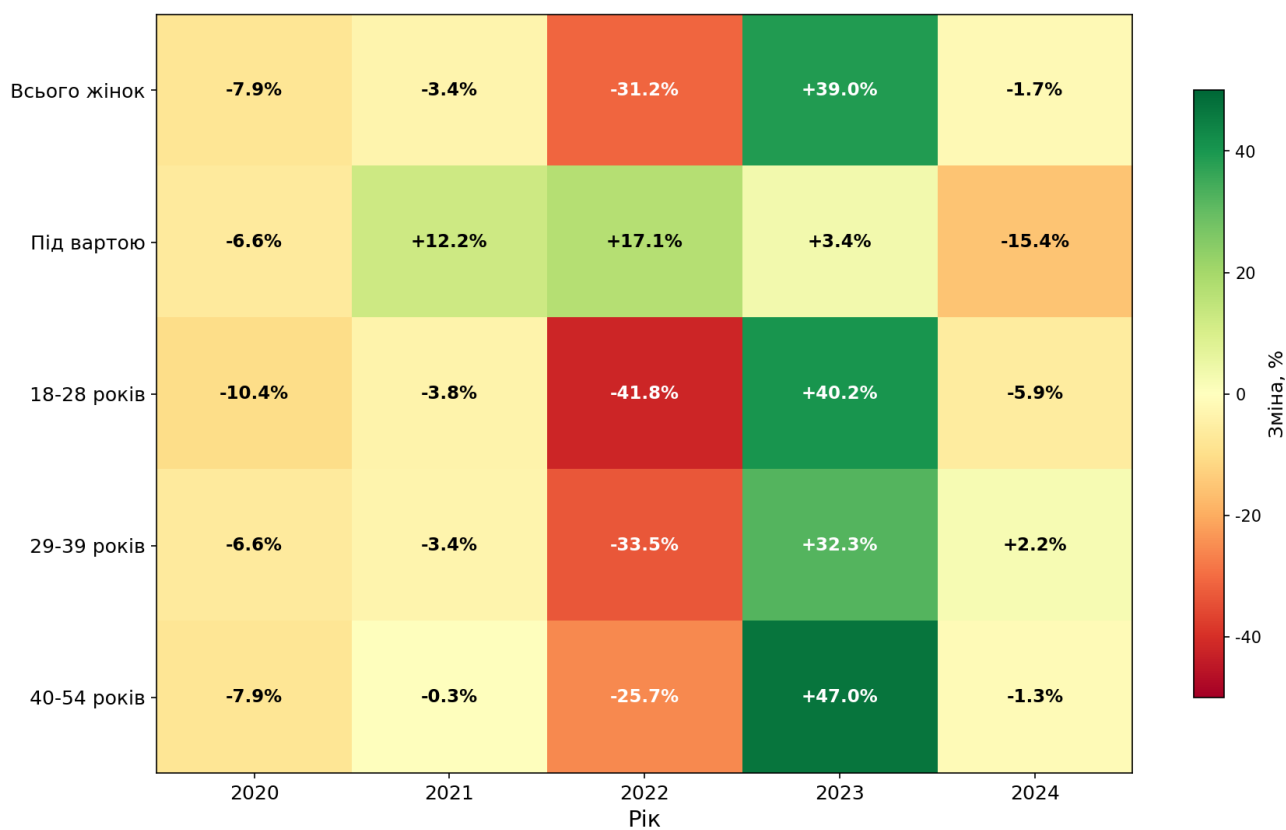

Діаграма 3

Жіноча злочинність за видом правопорушення (2020–2024 роки)

Діаграма 4

Щодо зміни показників жіночої злочинності
(теплова карта, 2020–2024 роки)

ЗВЕДЕНІ ВІДОМОСТІ окремого інтерв'ю 30 респондентів щодо методології дослідження жіночої злочинності в Україні

У межах дисертаційного дослідження на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання жіночій злочинності» протягом січня-травня 2024 року було проведено інтерв'ювання 30 провідних фахівців.

Мета – з'ясувати думку провідних практиків та науковців щодо методів дослідження жіночої злочинності як окремого кримінологічного феномену.

Інтерв'ю проводилося в напівструктурованій формі. Кожному респонденту ставилися питання про їхній досвід роботи із жінками-злочинницями, про методи вивчення цієї категорії осіб, про актуальні напрямки досліджень.

Категорія опитуваних фахівців.

№ п/п	Категорія фахівців	Усього	Жінки	Чоловіки
1.	Науковці (доктори та кандидати наук у галузі кримінології)	6	3	3
2.	Слідчі Національної поліції України	7	3	4
3.	Оперативні працівники кримінальної поліції	5	1	4
4.	Прокурори	4	2	2
5.	Судді	4	2	2
6.	Працівники Державної кримінально-виконавчої служби України	4	1	3
Разом		30	12	18

Із 30 опитаних 22 особи (73,3 %) мають стаж роботи понад 10 років. Територіально респонденти представляють Кіровоградську, Дніпропетровську, Полтавську, Черкаську області та м. Київ.

Думки респондентів:

1. Про жіночу злочинність як окремий феномен.

Поставлене питання: чи доцільно виділяти жіночу злочинність в окрему групу для кримінологічного дослідження?

Усі 30 респондентів відповіли ствердно. При цьому аргументація відрізняється.

Науковці наголошували на історичному аспекті: *«Значний історичний час жінка розглядалася радше як об'єкт злочину, ніж як його суб'єкт. Релігійні*

норми встановлювати велику групу проступків, за які жінка мала бути покарана незалежно від соціально-групової належності – перелюбство, проституція. Але особливо суворо каралися жінки, які вчиняли дітовбиство або спотворювали у собі дитину» (д.ю.н., професор, 28 років стажу).

Практики акцентували на специфіці мотивації: «Жінки рідко виступають організаторами або лідерами організованих груп. Найчастіше вони виконують другорядні ролі. У сфері торгівлі наркотичними засобами жінки часто виступають як кур'єри або розповсюджувачі, тоді як керівні позиції займають чоловіки» (слідчий, чоловік, 14 років стажу).

Жінки-респонденти частіше згадували соціальні чинники: «Кримінальна поведінка жінок тісно пов'язана з їхньою соціальною роллю в суспільстві. Поступово з розвитком суспільства ставлення до жінок почало змінюватися, жінки стали заявляти не тільки про матеріальні права, але й про соціальну і політичну рівність з чоловіками» (к.ю.н., доцент, жінка).

2. Сфери вчинення кримінальних правопорушень жінками.

Запропоновано оцінити тезу про дві пріоритетні сфери вчинення жінками кримінальних правопорушень: сфера побуту (сімейно-шлюбні, родинні відносини) та професійна сфера (виконання професійних функцій, пов'язаних із вільним доступом до матеріальних цінностей).

№ п/п	Позиція респондентів	Підтримали	%
1.	Повністю погоджуюся з виділенням двох сфер	24	80
2.	Погоджуюся частково (є й інші сфери)	5	16,7
3.	Не погоджуюся	1	3,3

Ті, хто погодився частково, додатково відзначали: «сфери незаконного обігу наркотичних засобів, де жінки все частіше виступають активними учасницями» (оперативник, 11 років стажу); «кіберзлочинність та шахрайство у соціальних мережах» (слідчий, жінка, 8 років стажу).

Один респондент (суддя, чоловік) не погодився: «Таке розмежування є штучним. Мотивація злочину не завжди прив'язана до сфери – жінка може вчинити крадіжку і вдома, і на роботі з однакових спонукань».

3. Оцінка детермінантів жіночої злочинності.

Запропоновано оцінити значущість різних груп детермінантів (причин та умов) жіночої злочинності.

№ п/п	Група детермінантів	Підтримали	%
1.	Соціально-демографічні (вік, освіта, сімейний стан, матеріальне становище)	29	96,7

2.	Соціально-психологічні (вплив оточення, схильність до конформізму, емоційна нестійкість)	27	90
3.	Кримінально-правові (низький рівень повторної злочинності, зумовленість матеріальними труднощами)	25	83,3
4.	Біопсихологічні (фізіологічні особливості, афективність, схильність до маніпулятивної поведінки)	23	76,7
5.	Культурно-нормативні (соціальні стереотипи, рівень правової обізнаності, система цінностей)	22	73,3

Тут цікавим є те, що оцінки жінок та чоловіків-респондентів відрізнялися:

- біопсихологічні фактори підтримали 15 із 18 чоловіків (83,3 %) і лише 8 із 12 жінок (66,7 %);
- соціально-психологічні фактори підтримали всі 12 жінок (100 %) і 15 із 18 чоловіків (83,3 %).

Одна з респонденток (прокурор, 15 років стажу) зауважила: *«Жінкам менш притаманні антисоціальні установки. Їхня соціально-психологічна орієнтація має дефекти, але без серйозних відхилень. У них відсутні стійкі злочинні переконання, а вчинення злочину нерідко зумовлюється афективним станом, викликаним домашнім насильством».*

4. Методи дослідження особистості жінки-злочинниці.

Поставлене питання: які методи є найбільш значущими для вивчення особистості жінки-злочинниці?

№ п/п	Метод дослідження	Підтримали	%
1.	Вивчення вироків судів та матеріалів кримінальних проваджень	30	100
2.	Аналіз даних офіційної статистики	30	100
3.	Опитування (анкетування) засуджених жінок	28	93,3
4.	Вивчення індивідуальних карток засуджених в установах виконання покарань	24	80
5.	Інтерв'ювання засуджених жінок	23	76,7
6.	Психологічне тестування	18	60
7.	Спостереження за поведінкою під час відбування покарання	16	53,3

Працівники ДКВС України відзначили труднощі зі спостереженням: *«В умовах воєнного стану доступ до установ обмежений. Крім того, поведінка в установі не завжди відображає реальні установки – жінки швидше адаптуються до вимог режиму»* (начальник відділу, 16 років стажу).

Щодо психологічного тестування думки розділилися. Науковці підтримали цей метод (5 із 6), тоді як практики були скептичнішими. Слідчий

(жінка, 10 років стажу): *«Тестування потребує спеціальної підготовки. Без залучення психолога результати можуть бути недостовірними».*

5. Актуальні напрямки дослідження.

№ п/п	Напрямок дослідження	Підтримали	%
1.	Зміни у структурі жіночої злочинності під час воєнних дій (колабораціонізм, державна зрада, мародерство)	29	96,7
2.	Діагностика причин та умов жіночої злочинності	28	93,3
3.	Визначення соціально-демографічних характеристик жінок-злочинниць	27	90
4.	Типологізація злочинів, які найчастіше вчиняються жінками	26	86,7
5.	Оцінка результативності заходів запобігання	26	86,7
6.	Вплив психоемоційного стану, психологічних травм, гендерних стереотипів	24	80
7.	Особливості призначення покарання жінкам	21	70
8.	Генезис жіночої злочинності (історичний аспект)	17	56,7

Напрямок про зміни під час воєнних дій підтримали майже всі (29 із 30). Респонденти наводили приклади:

– *«з'явилися нові склади злочинів, де жінки стали фігурантами – передача інформації ворогу, коригування ударів. Раніше такий прояв фактично був відсутній»* (прокурор, чоловік);

– *«зросла кількість шахрайств, пов'язаних із волонтерською діяльністю. Жінки збирають кошти нібито на допомогу армії»* (слідчий, жінка).

Історичний аспект підтримали переважно науковці (5 із 6). Один із них зазначив: *«Вивчення проблем жіночої злочинності та її запобігання неможливе без врахування її історичного генезу. Жіноча злочинність має глибокі історичні корені, на її трансформацію впливають насамперед пануючі в суспільстві уявлення»* (д.ю.н., професор).

6. Оцінка загальнонаукових методів.

Загальний діалектичний метод.

Як методологічну основу дослідження підтримали 28 із 30 респондентів. Науковці наголошували: *«Причини вчинення кримінальних правопорушень жінками криються в поєднанні в особистості жінки негативних факторів біологічного характеру – особливості протікання психічних процесів, зумовлених генетикою, - і соціального характеру – світоглядні установки жінки, що формуються під впливом її найближчого соціального оточення. Поєднання біологічного і соціального призводить до формування особистості жінки, яка позначається поняттям соціопатії».*

Методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія).

№ п/п	Напрямок застосування	Підтримали	%
1.	Аналіз нормативних актів, вироків судів, концепцій	30	100
2.	Синтез емпіричних даних для формування уявлення про жіночу злочинність	27	90
3.	Індуктивні узагальнення від окремих випадків до закономірностей	25	83,3
4.	Дедуктивне виведення рекомендацій із теоретичних положень	23	76,7
5.	Аналогія для порівняння з досвідом інших країн	20	66,7

Порівняння з іншими країнами підтримали менше респондентів. Типове заперечення: *«Умови в Україні зараз унікальні – повномасштабна війна, мільйони переміщених осіб, зруйнована інфраструктура. Порівнювати із західними країнами некоректно»* (оперативник, 13 років стажу).

Системно-структурний метод (застосовується при аналізі структури жіночої злочинності та заходів запобігання).

№ п/п	Напрямок застосування	Підтримали	%
1.	Визначення місця жіночої злочинності в загальній структурі злочинності України	28	93,3
2.	Аналіз структури жіночої злочинності з виділенням її елементів	26	86,7
3.	Розробка заходів запобігання на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуальному	25	83,3
4.	Розмежування детермінантів на причини (внутрішні) та умови (зовнішні)	24	80

Один із суддів зауважив: *«Кількість зареєстрованих злочинів, вчинених жінками, нижча за такий же показник серед чоловіків у 4-7 разів. Ця тенденція представляє особливий інтерес, з огляду на те, що кількість жінок у країні перевищує кількість чоловіків»*.

Методи кримінологічного прогнозування (для визначення основних змін розвитку жіночої злочинності, зокрема у післявоєнний час).

№ п/п	Напрямок застосування	Підтримали	%
1.	Прогнозування змін у структурі злочинності у післявоєнний час	27	90

2.	Формулювання рекомендацій з урахуванням розвитку суспільства	25	83,3
3.	Екстраполяція статистичних даних	23	76,7
4.	Експертні оцінки щодо результативності заходів запобігання	24	80

Одна з респонденток (к.ю.н., доцент) зазначила: *«У період економічних криз або соціальної нестабільності спостерігається зростання злочинності серед жінок з корисливих мотивів – шахрайства, крадіжки, наркоторгівля. Це пояснюється збідненням сімей та зменшенням можливостей для легального заробітку. Після війни така тенденція посилиться».*

7. Узагальнення.

Найбільшу підтримку серед респондентів отримали:

№ п/п	Метод / напрямок	Підтримали	%
1.	Вивчення вироків та офіційної статистики	30	100
2.	Методи логіки: аналіз нормативних актів	30	100
3.	Напрямок: зміни у структурі злочинності під час воєнних дій	29	96,7
4.	Соціально-демографічні детермінанти	29	96,7
5.	Опитування (анкетування)	28	93,3
6.	Діалектичний метод як методологічна основа	28	93,3
7.	Системно-структурний метод: місце в загальній структурі	28	93,3

Висновки.

1. Усі 30 респондентів підтвердили доцільність виділення жіночої злочинності в окремий предмет кримінологічного дослідження. Аргументація відрізнялася: науковці акцентували на історичному генезисі, практики – на специфіці мотивації та ролі жінок у злочинних групах.

2. 80 % респондентів погодилися з виділенням двох пріоритетних сфер злочинності жінок: побутової та професійної. Частина опитуваних додатково назвала сферу наркотичних засобів та кіберзлочинність.

3. Серед детермінантів найвищу оцінку отримали соціально-демографічні (96,7 %) та соціально-психологічні (90 %). Виявлено відмінності в оцінках жінок та чоловіків-респондентів щодо біопсихологічних факторів.

4. Найактуальнішим напрямком визначено дослідження змін у структурі злочинності під час воєнних дій (96,7 %). Респонденти наводили приклади нових складів злочинів: колабораціонізм, державна зрада, шахрайство під виглядом волонтерства.

5. Серед методів дослідження особистості злочинниці найвищу підтримку отримали: вивчення вироків (100 %), аналіз офіційної статистики (100 %),

опитування (93,3 %). Спостереження та психологічне тестування підтримали менше (53,3 % та 60 % відповідно) через труднощі застосування в умовах воєнного стану.

6. Діалектичний метод як методологічну основу підтримали 93,3 % респондентів. Науковці наголошували на необхідності розглядати поєднання біологічних та соціальних факторів у формуванні злочинної поведінки жінок.

7. Порівняльний аналіз із зарубіжним досвідом підтримали лише 66,7 % респондентів. Практики вказували на унікальність умов в Україні під час війни.

**ПРОЕКТ
ЗАКОН УКРАЇНИ**

**Про внесення змін до Кримінального кодексу України
(щодо вдосконалення обставин, які пом'якшують покарання)**

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести до Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) такі зміни:

1. Частину першу статті 66 доповнити пунктом 10 такого змісту:

«10) вчинення кримінального правопорушення внаслідок тривалого перебування особи в умовах систематичного домашнього насильства або психологічної залежності від кривдника, якщо це підтверджується матеріалами провадження».

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
забезпечити перегляд та приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Голова Верховної Ради України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо вдосконалення обставин, які пом'якшують покарання)»

1. Обґрунтування необхідності прийняття акта

Чинна редакція статті 66 Кримінального кодексу України містить вичерпний перелік обставин, які пом'якшують покарання. Пункт 7 частини першої зазначеної статті передбачає можливість урахування вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого.

Водночас аналіз судової практики свідчить, що зазначена норма виявляється недостатньою для повноцінного врахування ситуації жінки, яка тривалий час перебувала в умовах систематичного домашнього насильства і зрештою вчинила кримінальне правопорушення проти кривдника. Такі жінки нерідко не підпадають під ознаки:

- крайньої необхідності – через відсутність стану безпосередньої загрози в момент злочину;
- необхідної оборони – через відсутність наявного посягання в момент вчинення діяння (реакція є відкладеною в часі);
- сильного душевного хвилювання – через розтягнутість у часі їхньої реакції та відсутність ознаки раптовості.

Це позбавляє суд законного інструменту для належної індивідуалізації покарання в ситуаціях, коли протиправна поведінка жінки є прямим наслідком тривалої систематичної віктимізації.

Зазначену правову прогалину підтверджують конкретні судові рішення. Зокрема, у справі № 204/647/20 (постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 19 вересня 2023 року) жінку було засуджено за ч. 1 ст. 115 КК України до 9 років позбавлення волі за вбивство чоловіка, який систематично застосовував до неї фізичне насильство. Суди першої та апеляційної інстанцій відхилили доводи засудженої про перебування в стані необхідної оборони, аргументуючи це тим, що смертельні поранення потерпілому було заподіяно через кілька годин після побиття. Верховний Суд перекваліфікував діяння на вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, однак навіть така перекваліфікація не повністю відображає механізм кумулятивної травми.

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» визначає, що необхідною умовою кваліфікації за статтями 116 та 123 КК України є сильне душевне хвилювання, що раптово виникло. Саме вимога «раптовості» виключає з-під дії цих норм випадки тривалого систематичного насильства, коли реакція жертви є кумулятивною, а не миттєвою.

Міжнародний досвід підтверджує необхідність законодавчого врахування фактору систематичного домашнього насильства. Стратегія поводження з жінками-злочинницями (Female Offender Strategy, Великобританія, 2018) визнає тісний зв'язок між пережитою психологічною травмою та подальшою злочинною

поведінкою як основу для травма-інформованого підходу у кримінальній юстиції.

2. Мета і шляхи її досягнення

Метою законопроекту є вдосконалення механізму індивідуалізації покарання шляхом законодавчого закріплення нової пом'якшуючої обставини, яка дозволить суду враховувати тривале перебування особи в умовах систематичного домашнього насильства або психологічної залежності від кривдника.

Досягнення зазначеної мети забезпечується шляхом доповнення частини першої статті 66 Кримінального кодексу України новим пунктом 10.

3. Правова основа

Правовою основою для розроблення проекту Закону є Конституція України (статті 3, 21, 24, 28), Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), Бангкокські правила ООН (Правила щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, для жінок-правопорушниць, 2010).

4. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація проекту Закону не потребує додаткових видатків з Державного бюджету України.

5. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття акта

Прийняття законопроекту дозволить забезпечити належну індивідуалізацію покарання для осіб, які вчинили кримінальне правопорушення внаслідок тривалого перебування в умовах систематичного домашнього насильства. Це сприятиме реалізації принципу справедливості покарання, закріпленого у статті 65 КК України, зменшенню кількості невинуватих суворих вироків щодо жертв домашнього насильства та приведенню національного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами поводження з жінками-правопорушницями.

Народний депутат України

**ПРОЕКТ
ЗАКОН УКРАЇНИ**

**Про внесення змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист
військовослужбовців та членів їх сімей»
(щодо соціально-психологічної реабілітації членів сімей
військовослужбовців)**

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 15, ст. 190) такі зміни:

1. Доповнити Закон статтею 18-2 такого змісту:

«Стаття 18-2. Соціально-психологічна реабілітація членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), визнані безвісно відсутніми або перебувають у полоні.

1. Члени сімей військовослужбовців, які загинули (померли) під час проходження військової служби, визнані безвісно відсутніми в установленому законом порядку або перебувають у полоні, мають право на соціально-психологічну реабілітацію, яка включає:

1) обов'язковий первинний психологічний скринінг, що проводиться у межах трьох місяців після настання відповідної події;

2) безоплатний доступ до психологічної та психіатричної допомоги, у тому числі у дистанційному форматі, протягом не менш як двох років з моменту настання відповідної події;

3) закріплення за кожною родиною соціального патронажного працівника з обов'язком складення та ведення персонального плану реабілітації;

4) пільгові умови участі у державних програмах зайнятості та перекваліфікації.

2. Порядок проведення соціально-психологічної реабілітації, передбаченої частиною першою цієї статті, визначається Кабінетом Міністрів України.

3. Фінансування заходів соціально-психологічної реабілітації здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законом.

4. Координація діяльності щодо соціально-психологічної реабілітації здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері соціального захисту, у взаємодії з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, та органами місцевого самоврядування».

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк з дня набрання чинності цим Законом:

1) розробити та затвердити Порядок проведення соціально-психологічної реабілітації членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), визнані безвісно відсутніми або перебувають у полоні;

2) привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

3) забезпечити перегляд та приведення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Голова Верховної Ради України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України
«Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх
сімей» (щодо соціально-психологічної реабілітації членів сімей
військовослужбовців)»

1. Обґрунтування необхідності прийняття акта

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, спричинила масові втрати серед військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань. За різними оцінками, десятки тисяч родин втратили годувальників, тисячі військовослужбовців визнані безвісно відсутніми або перебувають у полоні.

Члени сімей загиблих, зниклих безвісти та полонених військовослужбовців, переважно жінки, опинилися в ситуації гострої психологічної кризи, поєднаної з необхідністю самостійно забезпечувати матеріальне існування родини. Кримінологічні дослідження засвідчують, що саме поєднання психологічної травми та соціально-економічної депривації є одним із найпотужніших детермінантів злочинної поведінки жінок.

Ю. В. Орлов у монографії «Злочинність і протидія їй в умовах війни» (2023) зазначає, що негативні соціально-психологічні фактори війни включають дисфункції інституту сім'ї, дитинства й материнства, пов'язані з тривалим розривом фізичної дистанції між членами родин, а також психологічні травми, тривожність, неврози, які є потужними детермінантами як агресії, так і аутоагресії (алкоголізація, наркотизація, суїцидальність).

За результатами опитування 120 фахівців у сфері кримінального права та кримінології, проведеного у межах дисертаційного дослідження С. І. Пугач (2025), 61,6 % респондентів прогнозують зростання жіночої злочинності впродовж найближчих п'яти років, що зумовлено наслідками воєнного стану, економічною нестабільністю та соціальною дезадаптацією жінок.

Чинний Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ не містить спеціальних норм щодо соціально-психологічної реабілітації членів сімей, які втратили військовослужбовця. Наявні механізми соціального захисту обмежуються переважно матеріальними виплатами та пільгами, що є необхідним, але недостатнім для запобігання психологічній деградації та криміналізації цієї вразливої соціальної групи.

2. Мета і шляхи її досягнення

Метою законопроекту є створення правових засад для системної соціально-психологічної реабілітації членів сімей військовослужбовців, які загинули, визнані безвісно відсутніми або перебувають у полоні, шляхом доповнення Закону новою статтею 18-2.

Законопроект передбачає запровадження чотирьох ключових механізмів: обов'язковий первинний психологічний скринінг; безоплатна психологічна та

психіатрична допомога протягом не менш як двох років; персональний соціальний патронаж; пільгове працевлаштування та перекваліфікація.

3. Правова основа

Конституція України (статті 1, 3, 17, 46); Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-ХІІ; Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII; Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-ХІІ; Правила ООН щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, для жінок-правопорушниць (Бангкокські правила, 2010).

4. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація законопроекту потребуватиме додаткових видатків з Державного бюджету України на забезпечення психологічного скринінгу, оплати послуг психологів та психіатрів, утримання соціальних патронажних працівників. Конкретний обсяг видатків має бути визначений Кабінетом Міністрів України при розробленні відповідного Порядку. Водночас превентивний характер зазначених заходів дозволить зекономити значно більші кошти на утримання виправних установ, судочинство та соціальну допомогу особам, які вже вчинили правопорушення.

5. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття акта

Прийняття законопроекту сприятиме: зниженню ризику алкоголізації, наркотизації та психологічної деградації членів сімей загиблих військовослужбовців; запобіганню відстроченій криміналізації жінок-вдів та їхніх дітей у постконфліктний період; зменшенню навантаження на систему кримінальної юстиції; забезпеченню належного рівня соціального захисту сімей захисників України відповідно до вимог статті 17 Конституції України.

Народний депутат України

ПРОЕКТ
КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
ПОСТАНОВА

від «___» _____ 20__ р. № ____
м. Київ

Про затвердження Програми соціально-психологічної реабілітації членів сімей учасників бойових дій, які загинули (померли), визнані безвісно відсутніми або перебувають у полоні

Відповідно до статті 18-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», з метою забезпечення системної соціально-психологічної реабілітації членів сімей учасників бойових дій Кабінет Міністрів України постановляє:

1. Затвердити Програму соціально-психологічної реабілітації членів сімей учасників бойових дій, які загинули (померли), визнані безвісно відсутніми або перебувають у полоні (далі – Програма), що додається.

2. Визначити координатором Програми Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України.

3. Міністерству соціальної політики, сім'ї та єдності України разом з Міністерством охорони здоров'я України у місячний строк розробити та затвердити:

1) Порядок проведення первинного психологічного скринінгу членів сімей військовослужбовців;

2) Стандарт надання психологічної та психіатричної допомоги членам сімей військовослужбовців, у тому числі у дистанційному форматі;

3) Типову форму персонального плану реабілітації.

4. Обласним, Київській міській військовим (державним) адміністраціям забезпечити:

1) формування реєстрів сімей, які підпадають під дію Програми;

2) закріплення соціальних патронажних працівників за кожною родиною з числа працівників центрів надання соціальних послуг;

3) організацію надання психологічної допомоги на базі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кризових центрів та закладів охорони здоров'я.

5. Міністерству економіки України разом з Державною службою зайнятості забезпечити пільгові умови участі осіб, зазначених у пункті 1 цієї постанови, у державних програмах зайнятості та перекваліфікації.

6. Фінансування Програми здійснюється за рахунок коштів, передбачених у державному та місцевих бюджетах на соціальний захист та охорону здоров'я, а також за рахунок міжнародної технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством.

7. Міністерству соціальної політики, сім'ї та єдності України щороку до 1 березня подавати Кабінету Міністрів України звіт про результати реалізації Програми за попередній рік.

8. Контроль за виконанням цієї постанови покласти на Віце-прем'єр-міністра України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції.

Прем'єр-міністр України

Методичні рекомендації щодо кримінологічної характеристики та запобігання жіночій злочинності

1. Ці Методичні рекомендації розроблено з метою:

- надати практичну допомогу працівникам слідчих підрозділів Національної поліції України щодо врахування кримінологічних особливостей жіночої злочинності під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених жінками;
- уніфікувати підходи суб'єктів слідчої та превентивної діяльності до кримінологічної оцінки особи жінки-злочинниці, детермінантів її злочинної поведінки та характеру вчинюваних нею кримінальних правопорушень;
- забезпечити використання науково обґрунтованої класифікації кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками, з урахуванням характеру мотивації злочинної поведінки для правильної кримінально-правової оцінки вчиненого діяння;
- підвищити ефективність запобігання жіночій злочинності шляхом застосування комплексу заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального рівнів;
- сприяти впровадженню результатів наукових досліджень у практичну діяльність підрозділів Національної поліції України для вдосконалення їх роботи щодо протидії кримінальним правопорушенням, учиненим жінками.

2. Методичні рекомендації розроблено на основі аналізу основних проблемних питань, пов'язаних з формуванням кримінологічної характеристики та запобіганням жіночій злочинності, а також з огляду на результати проведеного дослідження, що містяться в таких публікаціях:

1) Пугач С. І. Теорія детермінації злочинності в аспекті дослідження причин та умов жіночої злочинності. *Держава та регіони : науково-виробничий журнал. Серія: Право.* Вип. № 1 (83). Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 70–75. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.1.10>.

2) Пугач С. І. Кримінологічна характеристика особи жінки, яка підозрюється в учиненні колабораційної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* Вип. № 3. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 22–26. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-3-4>.

3) Пугач С. І. Кримінально-правова протидія колабораційної діяльності серед жінок. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* Вип. № 4. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 94–99. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-15>.

4) Пугач С. І. Методологія дослідження жіночої злочинності: загальнотеоретичні аспекти. *Київський часопис права : науковий журнал юридичного спрямування.* Вип. № 4. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 132–

137. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.18>.

5) Пугач С. І. Віктимологічна характеристика жертв жіночої злочинності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Вип. № 3. Видавничий дім «Гельветика», 2024. С. 157–163. DOI: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-3-22>.

6) Пугач С. І. Жіноча злочинність як соціально-правове явище в контексті післявоєнного відновлення України. *Post-War Reconstruction of Ukraine: Legal, Political and Economic Challenges in Historical Perspective : scientific monograph*. Ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2025. С. 722–733. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-559-4-35>.

7) Пугач С. І. Актуально про жіночу злочинність як феномен сучасності. *Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії : матеріали Всеукраїнської науково-дискусійної платформи, яка приурочена до Міжнародного дня толерантності* (м. Кропивницький, 16 листопада 2022 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2022. С. 84–85.

8) Пугач С. І. Домашнє насильство як передумова окремих проявів жіночої злочинності. *Актуальні питання запобігання та протидії домашньому насильству : збірник матеріалів Міжрегіонального круглого столу* (м. Кривий Ріг, 24 березня 2023 року). Кривий Ріг : ДонДУВС, 2023. С. 74–81.

9) Пугач С. І. Неповнолітні жертви домашнього насильства вчиненого жінками. *Стратегічні пріоритети розвитку економіки, менеджменту, сфери обслуговування та права в умовах інтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 07-08 листопада 2024 року). Івано-Франківськ : ХДУ, 2024. С. 399–402.

10) Пугач С. І. Формування державної інформаційної стратегії у сфері протидії жіночим формам організованої злочинності під час війни. *Інформаційне забезпечення протидії організований злочинності в умовах збройного конфлікту : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Кропивницький, 16 жовтня 2025 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2025. С. 56–60.

3. Методичні рекомендації пропонується використовувати в роботі слідчих підрозділів Національної поліції України під час реалізації повноважень щодо розслідування кримінальних правопорушень, учинених жінками.

4. Методологію дослідження жіночої злочинності, перш за все, складають соціологічні методи, оскільки кримінологія має своїм предметом таке соціальне явище як злочинність (є соціологією злочинності). Окрім соціальної основи, злочинність має й юридичний (кримінально-правовий) аспект, що зумовлює використання комплексу методів, притаманних юридичним наукам:

- загальнонаукових (методи логіки, історико-правовий метод, системно-структурний, порівняльно-правовий);
- соціологічних методів (опитування, вивчення документів, експертні оцінки);
- спеціально-кримінологічних (методи кримінологічного прогнозування: екстраполяція, експертні оцінки).

5. Для розроблення достатньо повної кримінологічної характеристики жіночої злочинності та визначення шляхів її запобігання досить важливим є дослідження її генезису. Історія цього питання свідчить, що злочинна поведінка жінок тісно пов'язана не тільки з їх біологічними особливостями, але й з їх соціальною роллю в суспільстві, яка поступово трансформувалася протягом багатьох років. Таким чином, жіноча злочинність має глибокі історичні корені, на її трансформацію впливають насамперед панівні у суспільстві уявлення, у т. ч. релігійні. Сучасна жіноча злочинність перебуває під впливом низки факторів соціально-економічного, політичного, законодавчого, освітньо-виховного та ідеологічного характеру.

6. Важливою теоретичною основою для розроблення заходів запобігання жіночій злочинності є науково обґрунтоване визначення її детермінантів. Детермінуючі фактори жіночої злочинності, як і будь-якої злочинності, розподіляються на причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Причини вчинення кримінальних правопорушень жінками криються в поєднанні в особистості жінки негативних факторів біологічного (особливості перебігу психічних процесів, зумовлених генетикою) і соціального характеру (світоглядні установки жінки, які формуються під впливом її найближчого соціального оточення). Поєднання біологічного і соціального призводить до формування особистості жінки, яка позначається поняттям соціопатії.

Умовами, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень жінками, є чинники, які негативно впливають на розвиток всього суспільства і пов'язані з соціально-економічною, політичною і культурною ситуацією в країні (збройні конфлікти, воєнні дії та пов'язана з ними міграція; низький рівень оплати праці і безробіття; зниження рівня життя; корупція; поширення впливу стандартів поведінки у кримінальному середовищі; падіння престижу інституту сім'ї тощо).

7. Кримінологічна характеристика особи жінки, яка вчиняє кримінальні правопорушення, є досить важливою для розроблення заходів запобігання жіночій злочинності. Порівняно з чоловічою злочинністю вона включає в себе соціальні особливості жінок: розпочинають злочинну діяльність у більш зрілому віці під впливом сімейно-побутових конфліктів, несприятливої економічної ситуації; більшість жінок мають середню або неповну вищу освіту і належать до вікової групи 30-49 років; їм менше притаманні стійкі антисоціальні установки тощо. Біосоціальні ознаки проявляються в психологічних особливостях жінок, які впливають на злочинну поведінку: прагнення уваги; демонстративність; підкреслення значущого місця в житті; більш емоційне сприйняття життєвих труднощів, конфліктних ситуацій; невротичні прояви та імпульсивність.

8. Важливою для кримінологічних досліджень жіночої злочинності є класифікація кримінальних правопорушень, що вчиняються жінками, основою для якої є характер мотивації:

– насильницькі кримінальні правопорушення, до яких віднесено кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи: умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), вбивство матір'ю малолітньої дитини (п. 2 ч.2 ст. 115 КК України), умисні вбивства, вчинені

жінкою на побутовому підґрунті під впливом домашнього насильства (можуть бути кваліфіковані за статтями 118 або 115 КК України), заподіяння жінками тілесних ушкоджень особам з найближчого оточення під час сумісного вживання алкоголю (статті 121, 122 КК України);

- корисливі кримінальні правопорушення, до яких віднесено ті, що вчиняються з метою отримання жінкою матеріальної вигоди: проти власності (статті 185, 190, 191 КК України); корупційні кримінальні правопорушення, а також ті, що пов'язані з корупцією (статті 368, 368-3, 368-4, 368-5, 369, 370 КК України). До категорії корисливих віднесені й кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотиків (статті 307-320 КК України), а також ті, що пов'язані з колабораційною діяльністю і пособництвом державі-агресору (статті 111-1, 111-2 КК України).

9. Заходи запобігання жіночій злочинності загальносоціального рівня мають своїм об'єктом явища і процеси в суспільстві, які мають із злочинністю опосередкований кореляційний зв'язок, до яких віднесено:

- соціально-економічні заходи (спрощення системи реєстрації підприємств, а також фізичних осіб-підприємців; скорочення та упорядкування кількості перевірок підприємницької діяльності, зокрема дрібної і середньої, де переважно суб'єктами є жінки та ін.);

- політичні заходи (зміцнення авторитету державних інститутів управління одночасно з позбавленням їх функцій, які гальмують економічний і соціальний розвиток, децентралізація влади, демонстрація політичної волі до активної і послідовної боротьби з корупцією тощо);

- законодавчі заходи (удосконалення законодавства щодо статусу жінок в суспільстві, працевлаштування, пільг у зв'язку з народженням і вихованням дітей, пенсійного віку тощо);

- освітньо-виховні заходи (формування у молоді культури ставлення до жінок у статевих, шлюбних, побутових, виробничих сферах);

- ідеологічно-правові заходи (пропагування важливості забезпечення принципу верховенства права, рівності перед законом, забезпечення доступу до правосуддя, контрпропаганда ідеології «рашизму» та ін.).

10. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання жіночій злочинності є елементами спеціальних цільових програм:

- взяття на облік превентивною службою сімей, в яких жінки схильні до девіантної поведінки;

- постановка на облік ювенальною службою неповнолітніх осіб жіночої статі, які схильні до антигромадських проявів;

- здійснення поліцейського нагляду за жінками, які були звільнені від кримінального покарання з випробуванням;

- розроблення і практичне втілення програм ресоціалізації жінок, які відбули кримінальне покарання, але не стали на шлях виправлення;

- розроблення спеціальних освітньо-виховних програм для жінок, схильних до девіантної поведінки і правопорушень, з метою їх орієнтації на налагодження нормальних сімейних і трудових відносин;

– розроблення і практична реалізація в трудових колективах підприємств, організацій й установ, де переважають працівниці жіночої статі, окремих спеціальних програм профілактично-виховної роботи.

11. Запобігання жіночій злочинності індивідуального рівня спрямоване на жінок, які за своїми біосоціальними характеристиками є схильними до вчинення насильницьких чи корисливих кримінальних правопорушень. Важливе місце у цій роботі займає, зокрема, роз'яснення віктимологічних аспектів сімейно-побутових і виробничих відносин, у яких можуть виникати криміногенні ситуації. Метою є здійснення нейтралізуючого впливу на причини, які перебувають у площині особистісних негативних рис і соціальних установок жінки:

– застосування до винних жінок диференційованого кримінального покарання з урахуванням ступеня суспільної небезпечності вчиненого правопорушення та особистості правопорушниці;

– проведення індивідуальних і групових бесід, консультацій із питань правового, морального виховання і правил поведінки в сім'ях і трудових колективах;

– залучення жінок до участі у різних заходах з метою зосередження їх уваги на пріоритетних питаннях сім'ї і трудового колективу в правових межах;

– здійснення соціального контролю за поведінкою жінок, які відбули кримінальне покарання і звільнилися із місць позбавлення волі (соціальний патронаж) та ін.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України –
начальник управління організації роботи та
методичного забезпечення, д. ю. н., професор,
заслужений юрист України
полковник поліції

Артем ШЕВЧИШЕН

_____. _____ 2026 року

АКТ № _____

Про впровадження у практичну діяльність
Головного слідчого управління Національної
поліції України методичних рекомендацій

Уклала комісія у складі:

Голови:

начальника 3-го відділу (методичної роботи та
правового забезпечення) управління організації
роботи та методичного забезпечення
Головного слідчого управління Національної
поліції України, доктора філософії в галузі
права, майора поліції Романова Максима

членів комісії:

заступника начальника 3-го відділу
(методичної роботи та правового забезпечення)
управління організації роботи та методичного
забезпечення Головного слідчого управління
Національної поліції України, полковника
поліції Гіжі Ігоря

старшого слідчого в ОВС 3-го відділу
(методичної роботи та правового забезпечення)
управління організації роботи та методичного
забезпечення Головного слідчого управління
Національної поліції України, доктора
філософії в галузі права, капітана поліції
Мурзо Євгенії

відповідно до наказу Національної поліції України № 692 від 17.06.2025
«Про затвердження Порядку участі працівників слідчих підрозділів
Національної поліції України в науковій та освітній діяльності», склала цей акт

Підписав: Шевчишен Артем Вікторович

Сертифікат: 6C9E48EB050893DA040000003A06000038540600

Дійсний: з 10.11.2025 09:22:20 по 10.11.2027 09:22:20

за результатами розгляду методичних рекомендацій, підготовлених на основі дисертаційного дослідження Пугач Світлани Іванівни на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання жіночої злочинності», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Методичні рекомендації містять узагальнення результатів дисертаційного дослідження, присвяченого комплексному кримінологічному аналізу жіночої злочинності в Україні, зокрема її детермінантів, особливостей мотивації злочинної поведінки, а також впливу соціальних процесів, пов'язаних із веденням бойових дій на території України.

У них запропоновано систему заходів запобігання жіночій злочинності на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях, призначених для використання в практичній діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України.

За результатами розгляду встановлено, що зазначені матеріали можуть бути використані в роботі слідчих підрозділів, зокрема під час проведення занять у системі службової підготовки, організації нарад і семінарів, а також у діяльності, пов'язаній із кримінологічним аналізом і запобіганням кримінальним правопорушенням, учиненим жінками.

Використання методичних рекомендацій сприяє підвищенню ефективності кримінологічного аналізу, уніфікації підходів до оцінки особистості правопорушниці, причин і умов її злочинної поведінки, а також удосконаленню практичної діяльності щодо запобігання жіночій злочинності.

Голова комісії:

Максим РОМАНОВ

Члени комісії:

Ігор ГІЖА

Євгенія МУРЗО

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор ДонДУВС
кандидат юридичних наук, професор

Олена ВОЛОБУЄВА

20 26 р.

АКТ

**впровадження положень дисертаційного дослідження
Пугач Світлани Іванівни на тему: «Кримінологічна характеристика та
запобігання жіночої злочинності» у науково-дослідну діяльність
Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової діяльності ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач відділення аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
2. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції імені Е.О. Дідоренка ДонДУВС, доктор юридичних наук, старший дослідник
3. Пилип ЄПРИНЦЕВ, директор інституту післядипломної освіти та заочного навчання ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент

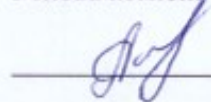
2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Пугач Світлани Іванівни на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання жіночої злочинності» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право вважати впровадженими у науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінального права та кримінології.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

- історичного формування уявлень про структуру і детермінацію жіночої злочинності;
- сучасних причин та умов, які сприяють вчиненню жінками кримінальних правопорушень, їх класифікації на основі превалюючої мотивації (насиленницької, корисливої);
- біосоціальних особливостей жінок-злочинниць, що зумовлюють їх злочинну поведінку;
- впливу на жіночу злочинність чинників, породжених веденням бойових дій на території України та пов'язаних із ними соціальних процесів;
- заходів запобігання жіночій злочинності загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального рівнів, у межах яких виокремлюється залежність цих заходів від причин жіночої злочинності, пов'язаних з особистістю жінки та негативними факторами біологічного і соціального характеру.

Голова комісії:

Ганна БУГА

Члени комісії:

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

Тетяна ПОНОМАРЬОВА

Пилип СПРИНЦЕВ

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність
Донецького державного університету внутрішніх справ

« 14 » 01 2016 р.

Науковий співробітник ВОНР

Т. С. Буга

(підпис, прізвище)

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор ДонДУВС
кандидат юридичних наук, професор
полковник поліції

Олена ВОЛОБУЄВА

2026 р.

АКТ

**впровадження положень дисертаційного дослідження
Пугач Світлани Іванівни на тему: «Кримінологічна характеристика та
запобігання жіночої злочинності» в освітній процес
Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової діяльності ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНІОК, начальник відділу забезпечення якості освіти ДонДУВС, кандидат економічних наук, доцент

2. Ольга ЛИТВИНЕНКО, гарант освітньо-професійної програми «Право (Поліцейські)» Law (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю D8 Право, галузь знань D Бізнес, адміністрування та право кваліфікація: Бакалавр права, професійна кваліфікація Слідчий (поліція), доктор юридичних наук, доцент

3. Ольга МЕРДОВА, гарант освітньо-професійної програми правоохоронна діяльність (поліцейські), Law Enforcement activity (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, за спеціальністю K9 Правоохоронна діяльність, галузі знань K Безпека та оборона кваліфікація: бакалавр правоохоронної діяльності, кандидат юридичних наук, професор

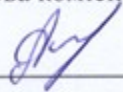
2. Комісія встановила:

Основні положення та результати, викладені у дисертаційному дослідженні **Пугач Світлани Іванівни** на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання жіночої злочинності» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ під час викладання освітніх компонентів: ОК 27 «Кримінологія» освітньо-професійної програми Право (поліцейські), Law (Police Officers), першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю D8 Право, галузь знань D Бізнес, адміністрування та право,

кваліфікація: Бакалавр права, професійна кваліфікація Слідчий (поліція), та ОК 20 «Кримінологія» освітньо-професійної програми Правоохоронна діяльність (поліцейські), Law Enforcement Activity (Police Officers), першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю К9 Правоохоронна діяльність, галузь знань К Безпека та оборона, кваліфікація: Бакалавр правоохоронної діяльності, а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих освітніх компонентів. Зокрема в частині:

- історичного формування уявлень про структуру і детермінацію жіночої злочинності;
- сучасних причин та умов, які сприяють вчиненню жінками кримінальних правопорушень, їх класифікації на основі превалюючої мотивації (насиленницької, корисливої);
- біосоціальних особливостей жінок-злочинниць, що зумовлюють їх злочинну поведінку;
- впливу на жіночу злочинність чинників, породжених веденням бойових дій на території України та пов'язаних із ними соціальних процесів;
- заходів запобігання жіночій злочинності загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального рівнів, у межах яких виокремлюється залежність цих заходів від причин жіночої злочинності, пов'язаних з особистістю жінки та негативними факторами біологічного і соціального характеру.

Голова комісії:

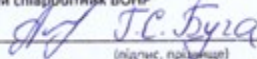
 Ганна БУГА

Члени комісії:

 Ольга ГАПОНЮК

 Ольга ЛИТВИНЕНКО

 Ольга МЕРДОВА

ЗАРЕЄСТРОВАНО		
в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес		
Донецького державного університету внутрішніх справ		
« 14 »	01	2016 р.
Науковий співробітник ВОНР		
 (підпис, прізвище)		